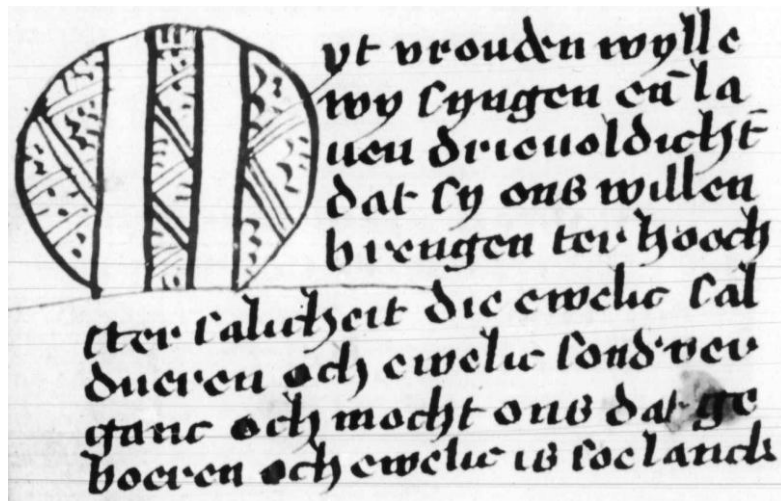

‘Dit is dat sangeboec dat somer stuc’

Onderzoek naar de inhoud, structuur en functie van het
liederenhandschrift Berlijn SBB-PK mgo 185 op basis van een analyse van
het ‘somerstuc’

Scriptie ter afronding van de Master
Nederlandse Taal en Cultuur
Faculteit der Geesteswetenschappen
Universiteit Utrecht

Ruby Groen
9411380
14 mei 2012
Utrecht

Scriptiebegeleiding: dr. D.E. van der Poel
Faculteit der Geesteswetenschappen
Universiteit Utrecht

Afbeelding voorblad: Eerste strofe lied 40 *Myt vrouden wylle wy singen*, Berlijn, Staatsbibliothek der Stiftung Preussischer Kulturbesitz, Ms. germ. oct 185 (Berlijn SBB-PK mgo 185), p. 144.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Het handschrift	4
2.1 Materiaal, opbouw en uiterlijk	4
2.2 Datering en herkomst	7
3. Achtergrond	9
3.1 De Moderne Devotie	10
3.2 De zusters in het Lamme van Diesehuis	11
3.3 Het kerkelijk jaar en de structuur van liturgische boeken	14
3.4 Middelnederlandse teksten met een zomer- en winterdeel	16
3.5 Laatmiddeleeuwse geestelijke liederencycli	19
3.6 Conclusie	20
4. De inhoud en interne structuur van Berlijn 185	20
4.1 Inventarisatie van de inhoud van de liederen	20
4.2 De vijf heiligenliederen en hun plaats in het handschrift	24
4.2.1 Sint Cecilia (lied 25)	26
4.2.2 Sint Gertrudis (lied 30)	27
4.2.3 Sint Lebuïnus (lied 43)	28
4.2.4 Sint Agnes (lied 73)	29
4.2.5 Johannes de apostel (lied 82)	31
4.2.6 Conclusie	32
4.3 De passie- en paasliederen in het ‘somerstuc’	33
4.3.1 De positie van de passie en paasliederen	34
4.3.2 <i>Een lietdekyn wil ick v syngen</i> (lied 21)	36
4.3.3 <i>Myt vrouden wil ic heuen aen</i> (lied 23)	36
4.3.4 <i>Die doer gades wyllen</i> (lied 28)	37
4.3.5 <i>Ic wil me ende ic wil me</i> (lied 42)	39
4.3.6 <i>Van paschen</i> (lied 47)	39
4.3.7 Omringende liederen	41
4.3.8 Conclusie	41
4.4 De Marialieder en in het ‘somerstuc’	42
4.4.1 <i>Ic heb die schoenste wtuercaeren</i> (lied 5)	43
4.4.2 <i>Myt droeuigen moede blyde te syn</i> (lied 6)	44
4.4.3 <i>Myt vrouden laet ons begynnen</i> (lied 7)	44
4.4.4 <i>Ic heb gejaget myn leuen lanck</i> (lied 8)	45
4.4.5 <i>Maria Conyngynne</i> (lied 9)	45
4.4.6 <i>God gruet u Conyngynne</i> (lied 10)	46
4.4.7 <i>Ic weet een Maget suuerlic</i> (lied 11)	46
4.4.8 Conclusie	47
5. Besluit	47
Dankwoord	50
Literatuurlijst	51
Bijlage I: Overzicht van de liederen uit Berlijn 185	55
Bijlage II: Afschrift van de liederen uit het ‘somerstuc’ van Berlijn 185	63
Verantwoording en editieprincipes	63
Afschrift ‘somerstuc’	65
Bijlage III: De twee heiligenliederen uit het ‘winterstuc’ van Berlijn 185	140

1. Inleiding

In 1992 was een beschouwing van A.M.J. van Buuren over de vraag of geestelijke liederen uit de late middeleeuwen daadwerkelijk gezongen werden in het milieu waarin zij functioneerden de aanleiding van een interessante discussie waarin dit type teksten centraal stond.¹ Van Buuren eindigde zijn betoog met de aansporing tot verder onderzoek van geestelijke liedverzamelingen. In 2000 gaven Joldersma en Van der Poel gehoor aan dit verzoek met een artikel waarin zij een Brusselse codex aan een nauwgezet onderzoek onderwierpen, waarmee zij onder meer de door Van Buuren opgeworpen vraag probeerden te beantwoorden.² Zij sloten af met de woorden: *Pas als ook de andere bronnen van de geestelijke lyriek als aparte verzamelingen onderzocht zijn, zal duidelijk kunnen worden welke constanten er zijn in het beoogd gebruik van de liederenverzamelingen.*³

Wel nu, ik hoop met dit onderzoek van het zogenaamde *Deventer liederenhandschrift* een kleine bijdrage te kunnen leveren. Het papieren handschrift Berlijn, Staatsbibliothek der Stiftung Preussischer Kulturbesitz, Ms. germ. oct 185 (Berlijn SBB-PK mgo 185)⁴ heeft een zeer bijzondere eigenschap die aanleiding is geweest voor de keuze voor deze liedverzameling: het handschrift is opgebouwd uit een zomer- en winterdeel. Deze opdeling heeft geleid tot de aanname dat de gebruiksfunctie van de het liederenhandschrift Berlijn 185 gekoppeld is aan het kerkelijke jaar.⁵ In mijn scriptie wil ik deze these kritisch beschouwen en onderzoeken of de inhoud van de liederen en de interne structuur van de twee delen deze aanname bevestigen. Mijn hoofdvraag zal zijn: Hoe bepalend is de opdeling van Berlijn 185 in een zomer- en winterdeel voor de inhoud en interne structuur van het handschrift? In deze vraag komen twee belangrijke onderdelen van teksten aan de orde: inhoud en structuur. Beide onderdelen hangen sterk met elkaar samen en beïnvloeden elkaar, maar ik heb geprobeerd om de inhoud en interne structuur van Berlijn 185 aan de hand van twee afzonderlijke deelvragen te onderzoeken. Allereerst: Bevat de inhoud van de liederen in Berlijn 185 aanwijzingen voor opname in het zomer- dan wel winterdeel? De focus van deze deelvraag zal liggen op de diverse liedgenres in Berlijn 185, de verschillende thema's en personages die in de liederen aan bod komen en de vieringen die met de liederen geassocieerd kunnen worden. De tweede deelvraag luidt: Houdt de interne structuur van het zomer- en winterdeel van Berlijn 185 verband met het kerkelijk jaar? Hier zal gekeken worden naar mogelijke ordeningsprincipes van de liederen in het handschrift, het eventuele voorkomen van een chronologie op basis van thema's of vieringen, of de aanwezigheid van liederencycli die samenhangen met een specifieke periode binnen het kerkelijk jaar. Ten slotte hoop ik mijn scriptie te kunnen afsluiten met een antwoord op de vraag: Welke conclusies kunnen op basis van de inhoud en interne structuur van Berlijn 185 getrokken kunnen worden met betrekking tot de functie van het handschrift? Anders geformuleerd: Bevat deze liedbundel naast de opdeling in een zomer-

¹ Van Buuren 1992, p. 234-254, 399-404.

² Joldersma en Van der Poel 2000, p. 113-137.

³ Joldersma en Van der Poel 2000, p. 128.

⁴ In het vervolg van mijn tekst wordt het handschrift aangeduid als het *Deventer liederenhandschrift* of kortweg Berlijn 185.

⁵ Van der Poel 2011, p. 75-76.

en winterdeel nog andere aanwijzingen die erop wijzen dat het handschrift, zoals dat bij liturgische boeken het geval is, ‘cyclisch’ werd gebruikt?

Het *Deventer liederenhandschrift* telt in totaal 92 liederen, waarvan 54 liederen in het zomerdeel zijn opgenomen en 37 in het winterdeel. Om de liedteksten voldoende aandacht te kunnen geven, zal ik mij beperken tot het ‘somerstuc’ van Berlijn 185. De belangrijkste motivatie voor deze keuze is de ogenschijnlijk grotere diversiteit aan liedgenres in het ‘somerstuc’ in vergelijking tot het winterdeel dat overwegend uit kerstliederen lijkt te bestaan.⁶ De meeste liederen uit het handschrift zijn in 1854 uitgegeven in een editie door A.H. Hoffmann von Fallersleben. Hoewel Hoffmanns editie tegenwoordig digitaal ingezien kan worden, voldoet de uitgave niet meer aan de eisen van deze tijd. De liedteksten zijn door Hoffmann in een genormaliseerde spelling toegankelijk gemaakt, zodat de editie bijvoorbeeld niet geschikt is voor een onderzoek naar het dialect van het handschrift. Enkel in de gevallen waar Hoffmann grotere wijzigingen aanbrengt, zijn de woorden voorzien van een verantwoording en een verwijzing naar de originele tekst in het handschrift.⁷ Bovendien heeft Hoffmann de liederen uit Berlijn 185 niet in de originele volgorde opgenomen, zodat de uitgave zich evenmin leent voor een onderzoek naar de structuur van het handschrift. Als onderdeel van mijn onderzoek zal mijn scriptie een nieuwe diplomatische editie van het ‘somerstuc’ van Berlijn 185 bevatten. Hiervoor heb ik gebruik kunnen maken van foto’s van het handschrift die in het bezit zijn van de Universiteit Utrecht. Het digitale afschrift van de liederen zal ter bevordering van toekomstig onderzoek beschikbaar worden gesteld aan de Nederlandse Liederbank, een database waarin meer dan 150.000 Nederlandse liederen van de Middeleeuwen tot de twintigste eeuw zijn ontsloten.⁸

2. Het handschrift Berlijn 185

2.1 Materiaal, opbouw en uiterlijk

Het papieren handschrift Berlijn 185 staat bekend als het *Deventer liederenhandschrift*. De liedbundel wordt, in navolging van Hoffmann von Fallersleben en Knuttel, ook wel aangeduid als ‘Handschrift B’.⁹ Het handschrift bevat 92 geestelijke liederen in de volkstaal (Middel-nederlands), die 321 pagina’s (hoogte 128 x breedte 92 mm) beslaan en zijn gebonden in een slordig gestempelde leren band.¹⁰ De eerste pagina’s zijn ongenummerd en bevatten een deels onleesbare tekst van drie pagina’s in het Latijn.¹¹ De daaropvolgende blanco bladzijde is gesigneerd door Hoffmann von Fallersleben (1823), die het handschrift geruime tijd in zijn

⁶ Zie Bijlage I.

⁷ Knuttel 1906, p. 50. Hoewel Knuttel hier Hoffmanns uitgave van de liederen uit het zogenaamde ‘Handschrift A’ bespreekt, is zijn opmerking ook van toepassing op Berlijn 185, dat in dezelfde editie door Hoffmann werd uitgegeven.

⁸ Voor meer informatie over de Nederlandse Liederbank, zie: www.liederenbank.nl.

⁹ Hoffmann von Fallersleben 1854 (editie), Knuttel 1906, p. 53-55 en Van Buuren 1992, p. 234.

¹⁰ Knuttel 1906, p. 53.

¹¹ Voor zover ik heb kunnen nagaan, is de Latijnse tekst op deze drie beginpagina’s nooit uitgegeven. Helaas zijn de pagina’s vanwege vlekken en vegen zeer slecht leesbaar, zodat ik geen afschrift heb kunnen maken. Wellicht dat het hier om gerecyclede pagina’s gaat die slechts ter versteviging van het handschrift dienden.

bezit heeft gehad.¹² Hierna volgt een schutblad waar zich op de versozijde een veel oudere bezittersnotitie bevindt, waarover meer in de volgende paragraaf. Op de nog ongenummerde rectozijde van ditzelfde blad start de liedbundel met de notitie: *dit is dat sangeboec dat somer stuc*. Het zomerdeel telt 54 liederen die verdeeld zijn over 187 pagina’s. Het tweede deel, het zogenaamde kerst- of winterdeel, begint met de notitie op pagina 188: *Dit is dat sangeboec vander hoechtyt der gebuerten christi*. Het winterdeel beslaat 133 pagina’s waarin 38 liederen zijn afschreven.¹³ Het laatste lied eindigt op pagina 321, waarna de liedbundel op de slotpagina afsluit met een korte tekst in het Latijn.¹⁴

Het uiterlijk van het handschrift is zeer eenvoudig: het bevat geen muzieknootatie en weinig versierselen. Dat het handschrift liederen bevat, wordt niet alleen aangeduid door de twee notities waarin sprake is van ‘sangeboec’, maar eveneens door de aanwezigheid van 53 wijsaanduidingen.¹⁵ De wijsaanduidingen zijn aangegeven in rood en gaan aan de lied vooraf.¹⁶ Zes liederen zijn aangeduid met een titel, eveneens in rood.¹⁷ De eerste strofe van elk lied wordt aangegeven met een grote rode matig versierde initiaal.¹⁸ De daarop volgende strofen starten met hoofdletters die een beetje zijn aangezet met rood. Zo nu en dan worden er binnen de strofen ook hoofdletters gebruikt of zijn er woorden onderstreept. De spelling is zeer onregelmatig, maar wijst op een Oostmiddelnederlands dialect.¹⁹

Maar liefst 78 van de 92 liederen in Berlijn 185 zijn afgeschreven door een en dezelfde kopiïst. Deze afschrijver wordt in het vervolg van mijn tekst de ‘belangrijkste kopiïst’ of ‘hoofdhand’ genoemd.²⁰ De laatste vijf liederen van het zomerdeel zijn niet door de hoofdhand afgeschreven: lied 50 is van een tweede hand en de liederen 51-54 zijn gekopieerd door een derde hand. De negen toegevoegde liederen waarmee het winterdeel afsluit zijn zelfs

¹² Zie ook de bezittersstempel van Hoffmann von Fallersleben op pagina 1 van Berlijn 185.

¹³ De verhouding van het aantal liederen in het zomer- en winterdeel is grofweg 60/40.

¹⁴ De Latijnse tekst op de slotpagina geeft het canticum *Nunc dimittis* weer. Deze hymne uit de bijbel begint met de bijbelpassage Lucas 2:29-2:32 en wordt afgesloten met het *Gloria patri*.

¹⁵ Interessant genoeg bevat het zomerdeel substantieel meer wijsaanduidingen (42 liederen met, 12 liederen zonder) dan het winterdeel (11 liederen met, 27 liederen zonder).

¹⁶ Mijn beschrijvingen van de diverse roodgekleurde versieringen in Berlijn 185 zijn niet gebaseerd op de foto’s van het handschrift die ik tot mijn beschikking had (de foto’s zijn zwart-wit), maar hebben betrekking op de kleurenafdrukken van twee pagina’s in *Vernieuwde innigheid: over de Moderne Devotie, Geert Grote en Deventer* (eindredactie: K. Goudriaan), 2008, p. 10 en 89.

¹⁷ De liederen 47, 67, 75, 76, 83 en 88. Zie ook voetnoot 185.

¹⁸ Vanaf pagina 293 ontbreken de initialen. De vrijgehouden ruimte lijkt erop te wijzen dat deze later toegevoegd hadden moeten worden.

¹⁹ Knuttel 1906, p. 54-55. Het dialect sluit geheel aan bij de aanname dat Deventer gezien moet worden als de plaats van herkomst. Zie volgende alinea’s.

²⁰ Ik heb geprobeerd om in mijn woordkeuze het geslacht van de compiler/samensteller, de kopiïsten, de auteurs van de liederen, de ik-figuren in de liederen en het mogelijke publiek zo veel mogelijk buiten beschouwing te laten, maar dat is niet altijd gelukt. Van slechts een beperkt aantal liederen in Berlijn 185 is de originele auteur bekend. Van de overige liederen kan ondanks de aanwezigheid van enkele zangerstrofen in de liedbundel nooit met zekerheid bepaald worden of het geslacht van de auteur vrouwelijk, dan wel mannelijk was. Daarnaast hoeft het geslacht van de auteur niet gelijk te zijn aan het geslacht van de ik-figuur in het lied. Op basis van het milieu waarin de liedbundel naar alle waarschijnlijkheid gefunctioneerd heeft, een zusterhuis van de Moderne Devotie, de daaruit volgende aanname dat het geïntendeerde publiek van de liedbundel uit vrouwen bestond en de constatering dat het gros van de liederen zich leent voor een feminien identificatieaanbod, heb ik besloten om in de zinnen waarin de keuze voor een geslacht onontkoombaar was, te kiezen voor een vrouwelijke samensteller, kopiïst, auteur, ik-figuur en gebruiker.

afkomstig van zes verschillende kopiïsten.²¹ Aan de hand van de bestudeerde foto's van het handschrift kan ik niet goed vaststellen of de twee extra handen uit het zomerdeel zich ook tussen deze zes afschrijvers bevinden. Het is op basis van het handschrift Berlijn 185 niet mogelijk om met zekerheid vast te stellen of de belangrijkste kopiïst, die het overgrote deel van de liederen heeft afgeschreven en eveneens verantwoordelijk was voor de twee notities waarmee de liederbundel in een zomer- en winterdeel wordt opgedeeld, ook de compiler van de liederbundel was of dat zij een reeds bestaande liederverzameling overschreef die blijkbaar uit een zomer- en winterdeel bestond. In het geval dat de hoofdhand niet de compiler is, kan niet uitgesloten worden dat zij liederen heeft toegevoegd aan haar voorbeeld, zoals bijvoorbeeld liederen over de beschermheiligen van haar stad of zusterhuis. Het is daarom gedurende mijn onderzoek van belang dat de mogelijkheid van toegevoegde liederen in gedachte wordt gehouden.

Hoewel het handschrift in de huidige staat aanvangt met het zomerdeel en eindigt met het winterdeel, kan op basis van de foto's van het handschrift niet bepaald worden of de twee delen in de originele structuur ook deze volgorde kenden. De inhoud van lied 25 heeft eerdere onderzoekers doen beseffen dat de pagina's 81-86 verkeerd zijn ingebonden. Eveneens mist het handschrift een blad (twee pagina's), waardoor het eind van lied 25 en het begin van lied 26 ontbreken.²² Berlijn 185 is een octavo-handschrift, waarbij het goed mogelijk is dat binnen een van de katernen bladen verwisseld werden. Het is echter ook mogelijk dat het vel dat de pagina's 85-86 en de twee missende pagina's besloeg, losgescheurd was waarna één helft kwijtraakte en de andere helft op de verkeerde plek teruggeplaatst werd. Deze gegevens bewijzen geenszins dat het handschrift in een latere fase opnieuw is ingebonden waarbij de twee boekdelen verwisseld werden, maar de mogelijkheid van een slordige inbinder wordt evenmin geheel uitgesloten. Bekijken we Berlijn 185 nog eens grondig dan lijkt het handschrift aanwijzingen te bevatten die het aannemelijk maken dat de huidige volgorde van de twee delen wel origineel is: de versozijde van het blad met de notitie over het zomerdeel is nog onbeschreven, terwijl op de versozijde van het blad met de notitie over het winterdeel het slot van het zomerdeel is afgeschreven. De slotliederen van het zomerdeel zijn echter niet afkomstig van de hoofdhand, zodat het natuurlijk ook mogelijk is dat liederen van deze kopiïsten pas zijn toegevoegd nadat het handschrift opnieuw ingebonden was. Voor een definitieve uitspraak over de originele volgorde van het zomer- en winterdeel van Berlijn 185 is het noodzakelijk om de katernen waaruit het handschrift bestaat te onderzoeken. Het is belangrijk om te weten of de katernen rond de overgang van het zomer- naar het winterdeel nog compleet zijn. En ook: Is het mogelijk om het zomer- en winterdeel om te draaien zonder de structuur van de katernen al teveel geweld aan te doen? Wanneer dat niet het geval is, dan is het zeer waarschijnlijk dat het huidige handschrift de originele volgorde weergeeft.

²¹ Zie ook de website over de diverse handschriften van de Moderne Devotie, waaronder Berlijn 185, van Ulrike Hascher-Burger: <http://www.musicadevota.com/Berlin%20185.htm> (geraadpleegd op 28-02-2012). Hascher-Burger geeft een overzicht van verschillende kopiïsten van Berlijn 185, waarbij aangemerkt moet worden dat zij de twee extra kopiïsten aan het eind van het zomerdeel niet noemt.

²² Zie hiervoor het commentaar bij lied 25 in de Nederlandse Liederenbank waarin op basis van de edities van Hoffmann von Fallersleben (1854) en Van Duyse (1903-1908) geconcludeerd wordt: *P85-86 uit het hs. zijn verkeerd ingebonden en sluiten aan op p80. De volgorde hoort te zijn: p80, 85-86, 81-84. Hierna ontbreekt een blad waardoor het slot van dit lied en het begin van lied 26 ontbreekt.*

2.2 Datering, herkomst en inhoud

De datering van het *Deventer liederenhandschrift* is geen uitgemaakte kwestie. Knuttel stelde dat het handschrift *den indruk [maakt] uit de eerste jaren der zestiende eeuw te stammen*.²³ Van Buuren lijkt zich daarbij aan te sluiten wanneer hij stelt dat het handschrift van circa 1500 is.²⁴ Wilbrink achtte Berlijn 185 echter wat ouder; zij plaatste het ontstaan van het handschrift in de tweede helft van de vijftiende eeuw.²⁵ Wilbrink verwees hiervoor naar lied 83 dat eveneens is overgeleverd in het *Werdener liederenhandschrift* en het *Marburger handschrift*. Het lied in het handschrift Werden draagt het opschrift *Dit lijd is van den mijrakel des heiligen Sacraments dat te Bresselouwen is geschiet* en werd in 1888 door Jostes uitgegeven. Het lied is drie strofen langer dan de versie in Berlijn 185 en vermeldt aan het slot de auteursnaam Jacob van Ratingen.²⁶ Jostes koppelde het lied aan een gebeurtenis in Breslau die plaatsvond in het jaar 1453. In 1890 wees Schröder naar een derde versie van het lied van Jacob van Ratingen dat is opgenomen in het *Marburger handschrift*. Dit lied is de enige versie waarin het jaar van de gebeurtenis benoemd wordt: 1453.²⁷ Uit een inscriptie blijkt dat dit handschrift uit 1461 stamt en dus slechts enkele jaren jonger is dan de gebeurtenis die in het lied bezongen wordt.²⁸ Wilbrink concludeerde vervolgens: *mag auch die Werdener Hs., mit deren Fassung das Deventersche Lied am meisten übereinstimmt, etwas späteren Datums sein, so weist doch auch für unsere Hs. dieses Lied uns hin auf die 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts*.²⁹ Aangezien Berlijn 185 verder geen aanwijzingen lijkt te bevatten waarmee een precieze datering beargumenteerd kan worden en er nergens sprake is van een duidelijke motivatie voor een minimale ouderdom ben ik geneigd om de datering van het handschrift ruim te houden: tussen 1461 en het begin van de 16^e eeuw.

De stad Deventer wordt algemeen beschouwd als de plaats van herkomst van Berlijn 185.³⁰ Knuttel was de eerste onderzoeker die het handschrift koppelde aan Deventer.³¹ Hij baseerde zich op de aanwezigheid van een lied over Sint Lebuïnus, de beschermheilige van deze Hanzestad.³² Aangenomen wordt dat het voorkomen van lokale heiligen in middel-eeuwse bronnen, zoals bijvoorbeeld Lebuïnus, een weerslag is van de plaatselijke verering, zodat we kunnen spreken van een tekstinterne aanwijzing voor het gebied van herkomst. In de slotstrofe van het lied over Lebuïnus wordt de stad Deventer zelfs bij name aangeropen. Het lijkt zeer onwaarschijnlijk dat een dergelijk lied opgenomen zou worden in een geestelijke liedbundel die niet afkomstig is uit deze regio. Naast deze beschermheilige bevat het liederenhandschrift eveneens een lied over de heilige Cecilia, waardoor Knuttel ‘Handschrift

²³ Knuttel 1906, p. 53.

²⁴ Van Buuren, p. 234.

²⁵ Wilbrink 1930, p. 28-33.

²⁶ Jostes 1888, lied 21, p. 86-88 en Wilbrink 1930, p. 28.

²⁷ Schröder 1890, p. 43: Marburger handschrift, lied 54.18.

²⁸ Schröder 1890, p.41.

²⁹ Wilbrink 1930, p. 33 en 215.

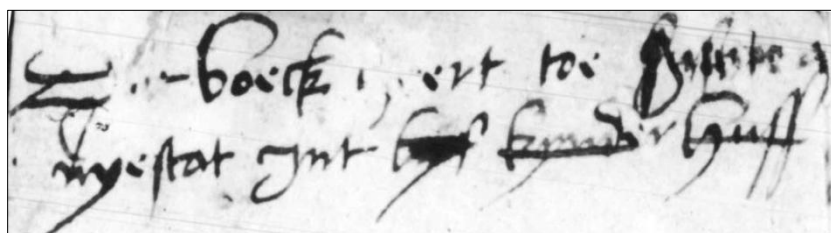
³⁰ Vandaar dat Berlijn 185 ook wel het *Deventer Liederhandschrift* wordt genoemd.

³¹ Knuttel 1906, p. 54.

³² Berlijn 185, lied 43, p. 151-157.

B’ associeerde met de Moderne Devotie en de tekst koppelde aan het Meester-Geertshuis.³³ Wilbrink kwam tot een andere conclusie en meende dat er zich gedurende de vijftiende/zestiende eeuw in Deventer slechts één gemeenschap bevond waarvan Sint Cecilia de patrones was en wel de zusters van het Gemene Leven in het Lamme van Diesehuis. Deze vrouwengemeenschap bewoonde van circa 1388 tot 1604 een huis gevestigd aan de Pontsteeg, dat was vernoemd naar de weduwe Lamme van Diese die het huis aan de zusters schonk.³⁴ Het Lamme van Diesehuis (ook wel Lammenhuis, Lammenklooster of zelfs Sint Cecilien Klooster genoemd)³⁵ wordt tegenwoordig algemeen beschouwd als de plaats van oorsprong van Berlijn 185.

Zoals vermeld, bevat het liederenhandschrift op het eerste papieren schutblad een bezittersnotitie. Deze aantekening is niet geheel leesbaar en deels doorgestreept (Fig. 1), maar er lijkt te staan: *Dit boeck hoert toe zuster [...] nyestat int lyf kynder huss*. De term ‘nyestat’ verwijst naar alle waarschijnlijkheid naar de stad Zutphen waar het handschrift in een later stadium terecht gekomen is.³⁶ Op de vraag of er betrekkingen bestonden tussen Zutphen en het Lamme van Diesehuis in Deventer, antwoordde Wilbrink volmondig ‘ja’. Zij liet zien dat de zusters van het Lamme van Diesehuis een nauwe band hadden met het zusterhuis ‘Het Rondeel’ in Zutphen. Wilbrink stelde dat daarmee valt te verklaren dat het *Deventer liederenhandschrift* in Zutphen beland is. De term ‘kynderhuss’ kan wellicht naar een zusterhuis met zeer jonge bewoonsters verwezen hebben, vergelijkbaar met het ‘domus puellarum’ (meisjeshuis) in Zwolle.³⁷

Figuur 1 Bezittersnotitie Berlijn 185

Een groot deel van de geestelijke liederen uit het *Deventer liederenhandschrift* is uniek. Via een kleine inventarisatie op basis van gegevens uit de Nederlandse Liederencbank blijkt dat maar liefst 34 liederen uit Berlijn 185 tot op de dag van vandaag niet bekend zijn uit andere bronnen gedateerd voor 1700.³⁸ Voor 30 andere liederen uit het handschrift geldt dat het aantal overgeleverde versies uit de diverse Middelnederlandse bronnen zeer beperkt is: deze liederen zijn slechts bekend uit één of twee andere bronnen. Maar Berlijn 185 bevat ook 28

³³ Knuttel 1906, p. 55.

³⁴ Nalis 2008, p. 115 en Wilbrink 1930, p. 17-19.

³⁵ Nalis 2008, p. 106. Het bijschrift van figuur 83 meldt dat het Lamme van Diesehuis op een houtsnede uit circa 1550 aangegeven wordt als S. Cecilien Clooster.

³⁶ Knuttel 1906, p. 55. De Nederlandse Liederencbank geeft de notitie weer met: *Dit boeck hoert toe [g..] pander [...] nyestat int [vyf] kynder huss*. Zie <http://www.liederencbank.nl/bronpresentatie.php?zoek=1006807&lan=nl> (15-01-2012).

³⁷ Wilbrink 1930, p. 22-24.

³⁸ Zie Bijlage I, de kolom ‘Aantal bronnen’. Mijn keuze voor bronnen gedateerd voor 1700 wordt in de Toelichting van Bijlage I verantwoord.

liederen die uit een groter aantal bronnen bekend zijn en waaronder zich zelfs acht echte ‘evergreens’ lijken te bevinden: liederen die waarschijnlijk in de gehele Lage Landen bekend zullen zijn geweest. Deze acht liederen zijn in meer dan tien verschillende bronnen overgeleverd.³⁹ Een mooi voorbeeld vormt lied 35 dat ook voorkomt in het welbekende gedrukte liedbundel *Een devoot ende profitelijck boecxken* uit 1539.⁴⁰ De versie van dit lied in het *Profitelijck boecxken* kan gelijk ook ter illustratie dienen voor Knuttels geringschattende opmerking over de kwaliteit van liederen in Berlijn 185: *de teksten zijn vaak onvolledig en geven, bij verschil met andere, zelden de beste lezing*.⁴¹ Het lied uit Berlijn 185 is namelijk korter dan de versie uit het *Profitelijck boecxken* (11 in plaats van 15 strofen, dus te karakteriseren als ‘onvolledig’) en de inhoud is minder coherent. Het belang van de liedbundel als bron van onderzoek, staat echter los van enig waardeoordeel dat aan de liederen van Berlijn 185 kan worden toegekend.

De dichters van de liederen in het handschrift zijn grotendeels anoniem. Hoewel het waarschijnlijk is dat de compiler de liederen alleen verzamelde en kopieerde, is het niet uitgesloten dat zij zelf liedteksten schreef en die heeft toegevoegd aan de verzameling. Van een zevental liederen in Berlijn 185 is de naam van de dichter bekend via aanwijzingen uit andere liedbundels, zoals bijvoorbeeld het reeds genoemde lied geschreven door Jacob van Ratingen.⁴² De liederen in het *Deventer liederenhandschrift* mogen dan wellicht niet uitblinken in originaliteit of bekend staan als de mooiste geestelijke liederen uit de late middeleeuwen, het kleine handschrift heeft de tand des tijds wel goed doorstaan en is een fascinerende bron van onderzoek.

3. Achtergrond

In een onderzoek naar de inhoud en interne structuur van Berlijn 185 en de beoogde gebruiksfunctie van de liedbundel, is het noodzakelijk om het onderzoeksmateriaal te kunnen plaatsen binnen een historische en culturele context. Uit de bespreking van het handschrift is gebleken dat Berlijn 185 waarschijnlijk is ontstaan in het Lamme van Diesehuis, een huis waarvan uit diverse bronnen is bekend dat het vanaf het einde van de veertiende eeuw ruim 200 jaar lang bewoond werd door zusters van het Gemene Leven.⁴³ Deze vrouwengemeenschap is een voorbeeld van de diverse religieuze leefgemeenschappen die gekoppeld kunnen worden aan de invloedrijke en zich snel verspreidende hervormingsbeweging: de Moderne Devotie. Naast een korte beschouwing over de Moderne Devotie en het leven in een zusterhuis zal ik eveneens stil staan bij de indeling van het kerkelijke jaar en wijze waarop deze indeling van invloed was op de structuur van liturgische boeken. Omdat

³⁹ Het gaat om de liederen 13, 35, 40, 55, 61, 76, 80 en 91 (zie Bijlage I).

⁴⁰ *Een devoot ende profitelijck boecxken*, Antwerpen, 1539 (Haarlem SB: 176 K 9), lied .CXX., f70r.

⁴¹ Knuttel 1906, p. 55. Niet alleen telt lied 35 uit Berlijn 185 minder strofen dan het lied uit *Een devoot ende profitelijck boecxken* (11 in plaats van 15 strofen), maar ook de inhoud van lied 35 is veel minder coherent.

⁴² De overige zes liederen met bekende auteur zijn: liederen 8 en 40 zijn afkomstig van Johannes Brugman, lied 20 is een vertaling uit het Latijn van een lied van Bernard de Clairvaux, liederen 39 en 57 zijn van de hand van Dirc van Herxen en lied 87 wordt toegeschreven aan zuster Bertken.

⁴³ Bollmann 2004, p. 106-110 en Wilbrink 1930, p. 17-19. Beide verwijzen naar het omvangrijke werk in twee delen van G. Dumbar: *Het kerkelijk en wereltlijk Deventer* (1732-1788).

een liedverzameling echter geen liturgisch werk is, zal ik dit hoofdstuk afsluiten met een kleine inventarisatie van bekende Middelnederlandse werken die eveneens opgedeeld zijn in een zomer- en winterdeel en twee voorbeelden van liedverzamelingen waarin (duidelijk) sprake lijkt te zijn van een welbewuste interne structuur.

3.1 De Moderne Devotie

De Moderne Devotie was een religieuze beweging die haar oorsprong had in de IJsselstreek, met als centrum de steden Deventer en Zwolle. De beweging bleek echter geen lokaal verschijnsel: de invloed van de Moderne Devotie op het geestelijk leven in de Noordelijke Nederlanden verspreidde zich ook naar de Zuidelijke Nederlanden en bestreek zelfs een groot deel van Duitsland.⁴⁴ De grondlegger van deze hervormingsbeweging was Geert Groote (1340-1484). Groote was afkomstig uit een patriciërsgezin uit Deventer en vertrok op vijftienjarige leeftijd naar Parijs waar hij ruim tien jaar woonde en studeerde.⁴⁵ Het ontstaan van de beweging hangt samen met een ommekeer in het leven van Geert Groote: na een ernstige ziekte in 1374 besloot hij zich geheel aan God te wijden en stelde het overgrote deel van zijn huis in Deventer beschikbaar aan vrome ongehuwde vrouwen. Na enkele jaren van bezinning liet Groote zich in 1379 tot diaken wijden en reisde door het land als boeteprediker.⁴⁶ Geert Groote besloot zich sterk te maken voor een beweging die zou terugkeren naar de principes van de eerste christenen: samenleven in gemeenschap zonder persoonlijk bezit. Groote meende namelijk dat alle gevestigde geestelijke instituties vatbaar waren voor materiële zaken en macht, wat enkel tot verdorvenheid kon leiden. Groote concludeerde dat het geestelijk leven hervormd moest worden, te beginnen bij de mensen zelf, door middel van dagelijks oefening in praktische deugdzaamheid gegoten in een sobere en strenge levenswijze.⁴⁷ De onverholen uitbranders van Groote ten aanzien van allerlei vormen van kerkelijk en zedelijk verval, vormden de aanleiding voor het algemene preekverbod voor diakenen dat in 1383 door de bisschop van Utrecht werd afgekondigd.⁴⁸ Na een bezoek aan een besmette volgeling, stierf Geert Groote in 1384 aan de gevolgen van de pest.⁴⁹ Pas enkele decennia na het overlijden van Groote, zou de beweging door het leven gaan als de Moderne Devotie.⁵⁰

De dood van haar grondlegger betekende echter niet het einde van de religieuze beweging, het aantal volgelingen bleef juist groeien. Post stelde: *De eigenlijke dragers van haar idealen waren de leden van de religieuze gemeenschappen, die onder invloed van Geert Groote ontstonden.*⁵¹ Eerst in Deventer, maar vrij snel ook in Zwolle, Kampen en Zutphen, ontstonden er broeder- en zusterhuizen waarin mannen en vrouwen leefden volgens een strak georganiseerd schema van werken en bidden zonder een kloostergelofte af te hoeven leggen. Het is opvallend dat het Gemene Leven vooral op vrouwen een grote aantrekkingskracht had.

⁴⁴ Post 1950, p. 9 en Scheepsma 1992, p. 323.

⁴⁵ Post 1950, p. 10-11.

⁴⁶ Post 1950, p. 12-13.

⁴⁷ Hogenelst & Van Oostrom 2002, p. 160-164, Scheepsma 2008, p. 34-37.

⁴⁸ Scheepsma 2008, p. 37-39.

⁴⁹ Post 1950, p. 35, Scheepsma 2008, p. 43.

⁵⁰ Hogenelst & Van Oostrom 2002, p. 157.

⁵¹ Post 1950, p. 27.

Het aantal zusterhuizen groeide sneller dan de mannelijke equivalenten, waarbij het aantal zusters per huis het aantal bewoners in de broederhuizen eveneens enorm oversteeg.⁵² Het Meester Geertshuis, het huis dat van Groote was geweest, werd zo populair, dat ook andere burgers in Deventer hun huis ter beschikking stelden. In 1405 telde Deventer vijf zusterhuizen: het Meester Geertshuis, het Lamme van Diesehuis, het Brandeshuis, het Kerstekenshuis en het Buiskenshuis.⁵³

De Moderne Devotie bleef echter niet alleen een religieuze lekenbeweging. Het verhaal gaat dat Geert Groote op zijn sterfbed toestemming gaf om ook een klooster te stichten. Mocht de kerkelijke overheid het voortbestaan van de gemeenschappen van broeders en zusters van het Gemene Leven onmogelijk maken, dan bood een klooster de mogelijkheid om de idealen van de Moderne Devotie binnen een door de kerk erkend kader voort te zetten.⁵⁴ Na de stichting van het eerste klooster in Windesheim in 1387 volgden andere kloosters, tezamen vormden zij het Kapittel van Windesheim. Net als het aantal broeder- en zusterhuizen groeide deze kloostervereniging enorm snel: kloosters uit heel Nederland, maar ook uit Duitsland, België en Polen, sloten zich aan.⁵⁵ In 1464 telde de Congregatie van Windesheim 82 kloosters, zodat de invloed van de beweging op het geestelijk leven duidelijk voelbaar was.⁵⁶

Aan de bloei van de Moderne Devotie kwam gedurende de zestiende eeuw een einde. De Reformatie is een belangrijke oorzaak van de snelle teloorgang van de beweging. Na de Opstand in 1572, toen de Protestanten op landelijk en stedelijk niveau de macht in handen hadden gekregen, was er in de Lage Landen geen plaats meer voor kloosters en broeder- en zusterhuizen. De eigendommen van de kloosterlijke instellingen werden verkocht. Een deel van de opbrengst werd gebruikt om de voormalige bewoners te voorzien van een pensioen.⁵⁷ Enkele resterende leefgemeenschappen van de Moderne Devotie stierven geleidelijk uit. Uit een register van het Deventer stadsbestuur blijkt dat er in 1592 nog vijf zusters in het Lamme van Diesehuis woonachtig waren. De laatste mater was reeds enkele jaren daarvoor overleden.⁵⁸ In 1604, toen het zusterhuis na een bestaan van ruim 200 jaar definitief haar deuren sloot, waren er nog slechts twee zusters in leven.⁵⁹

3.2 De zusters in het Lamme van Diesehuis

Om een goede indruk te krijgen van het ontstaansmilieu van het *Deventer liederenhandschrift* moeten we ons richten op het Lamme van Diesehuis, een zusterhuis dat in 1388 gesticht werd.⁶⁰ In tegenstelling tot kloosters, stonden de zusterhuizen van de Moderne Devotie onder bestuur van een stedelijke magistraat. Binnen elk huis werd door de zusters een vrouw

⁵² Post 1950, p. 131. Post geeft het Meester Geertshuis als voorbeeld dat op haar toppunt 150 zusters huisvestte: een tienvoud van het aantal broeders in het Heer Florenshuis.

⁵³ Bollmann et al. 2008, p. 80 en Post 1950, p. 130.

⁵⁴ Post 1950, p. 114 en Scheepsma 2008, p. 48.

⁵⁵ Scheepsma 2008, p. 48.

⁵⁶ Post 1950, p. 120.

⁵⁷ Goudriaan 2008, p. 77 en Post 1950, p. 110-111.

⁵⁸ Nalis 2008, p. 115.

⁵⁹ Mulder 2009, p. 116 en Wilbrink 1930, p. 19.

⁶⁰ Mulder 2009, p. 11, voetnoot 37 en Wilbrink 1930, p. 17-19. Mulder en Wilbrink verwijzen beide naar het werk van G. Dumber: *Het kerkelijk en wereltlijk Deventer* (1732-1788).

gekozen die de leiding had, de moeder of mater. De mater werd bijgestaan door een procuratrix die de economische belangen van het zusterhuis behartigde. Voor juridische zaken kon de mater een beroep doen op een priester die eveneens dienst deed als biechtvader en zo verantwoordelijk was voor de zielzorg van de zusters.⁶¹ Het aantal bewoonsters in de Deventer zusterhuizen kon variëren van vijftwintig tot zestig vrouwen. Een leefgemeenschap van dergelijke omvang moest over voldoende ruimte en faciliteiten beschikken om in haar eigen levensonderhoud te kunnen voorzien. Een zusterhuis bestond dan ook meestal uit een complex van gebouwen, waaronder een woonhuis en schuren, die door binnenplaatsen en tuinen met elkaar verbonden waren.⁶²

Zoals gezegd voelde een grote groep vrouwen zich aangetrokken tot het Gemene Leven, waarin armoede, hard werken, nederigheid en kuisheid centraal stonden. Er bestaat een type teksten waaruit blijkt dat de zusters trots waren op hun levenswijze en waarmee zij hun tradities en gewoonten wilden doorgeven aan de volgende generaties: de zusterboeken.⁶³ Deze boeken werden door en voor de zusters geschreven en bevatten een verzameling van biografieën (viten) van overleden zusters. De teksten hadden een stichtend en inspirerend karakter en dienden als exempels voor de jongere bewoonsters in het huis.⁶⁴ De bewaard gebleven zusterboeken uit de zogenaamde ‘Deventer-kring’⁶⁵ vormen een zeer waardevolle bron van informatie, waardoor het mogelijk is om een beeld te vormen van het dagelijkse leven in een zusterhuis.⁶⁶ Het is echter van belang om uiterst zorgvuldig om te gaan met de ‘historische’ waarde van deze informatie. We mogen namelijk niet uit het oog verliezen dat de viten een voorbeeldfunctie hadden; de zusters schroomden niet om de biografieën aan te passen en te idealiseren zodat ze voldeden aan dit doel.⁶⁷

Hoe zag het dagelijks leven van de zusters in het Lamme van Diesehuis er nu uit? Uit de diverse bronnen wordt duidelijk dat de dagindeling van de vrouwen in de zustergemeenschappen voornamelijk bepaald werd door een afwisseling van handenarbeid en gebed.⁶⁸ De dagen begonnen ’s ochtends vroeg om vier uur met de metten. Na het ochtendgebed gingen de zusters omstreeks half vijf aan het werk. Elke zuster had haar eigen taken en verantwoordelijkheden; zij werkte bijvoorbeeld in de keuken, de wasserij, de bakkerij, de weverij, de spinnerij, de tuin of op het land. Daarnaast waren er eveneens vrouwen belast met de opleiding van nieuwe zusters, kopieerwerk, ziekenzorg en de verzorging van de dieren.⁶⁹ Afhankelijk van het werk probeerden de zusters hun werkzaamheden zoveel mogelijk te combineren met gebeds- en meditatieoefeningen.

⁶¹ Bollmann et al. 2008, p. 83.

⁶² Bollmann et al. 2008, p. 82. Zie ook Bollmann 2009, p. 159. Hier wordt melding gemaakt van de regulatie van het aantal zusters per huis door de magistraat van Deventer. Om het onverminderde toenemen van het aantal bewoonsters tegen te gaan, zij vormden namelijk een bedreiging voor het spin- en weefbedrijf, stelde de magistraat in 1463 een maximaal aantal zusters per huis vast.

⁶³ Bollmann et al. 2008, p. 82.

⁶⁴ Hogenelst & Van Oostrom 2002, p. 168-169 en Mulder 2009, p. 112.

⁶⁵ Bollmann 2009, p. 141.

⁶⁶ In de winter van 2005-2006 kwam het verloren gewaande zusterboek van het Lamme van Diesehuis weer boven water. Zie hiervoor: Bollmann 2009, p. 141-173 en Mulder 2009, p. 112-140.

⁶⁷ Scheepsma 1992, p. 325.

⁶⁸ Post 1950, p. 134.

⁶⁹ Bollmann et al. 2008, p. 85.

Meditatie had een centrale rol binnen de Moderne Devotie, waarbij *memoria* en *ruminatio* twee sleutelbegrippen waren. Via de herinnering (*memoria*) en door middel van constante herhaling, het zogenaamde herkauwen (*ruminatio*), maakten de zusters zich de geestelijke stof eigen.⁷⁰ Het ligt voor de hand dat monotone taken zich beter leenden voor meditatieoefeningen dan werk dat fysiek zwaar was of een bepaalde mate van oplettendheid vereiste. De werkzaamheden werden onderbroken door gemeenschappelijke maaltijden, middagbijeekkomsten voor samenspraak of een toespraak van de biechtvader en op zon- en feestdagen door het bijwonen van de dienst in de parochiekerk. Rond zeven uur ’s avonds ging de nachtrust in.⁷¹

Hoe past het *Deventer liederenhandschrift* in dit leven van werk, meditatie en gebed? Uit de zusterboeken kan niet opgemaakt worden welke rol muziek en zingen speelde in het Gemene Leven van de zusters.⁷² Wellicht dat liederenhandschriften zoals Berlijn 185 waren bedoeld om de zusters te voorzien van meditatiestof.⁷³ Liederer hebben, vanwege hun rijm, ritme en melodie, de ideale vorm om teksten te herhalen en onthouden.⁷⁴ We weten dat het stilzwijgen (het *silentium*) een zeer hoog goed was binnen deze gemeenschappen,⁷⁵ zodat de vraag rijst of de liederen uit de liedbundels geassocieerd met de Moderne Devotie al dan niet gezongen werden. Naar aanleiding van deze vraag heeft Van Buuren het handschrift *Die gheestelicke melody*⁷⁶ aan een nauwkeurige analyse onderworpen.⁷⁷ Tevens raadpleegde hij een keur aan teksten afkomstig uit het milieu van de Moderne Devotie, zoals verscheidene liedbundels (waaronder Berlijn 185), traktaten van Zerbolt en Busch en een zusterboek van het klooster Diepenveen. Van Buuren constateerde dat er naast enkele aanwijzingen voor hardop zingen ook diverse passages zijn die er op lijken te wijzen dat deze bezigheid niet werd aangemoedigd. De onderzochte teksten lijken aanwijzingen te bevatten voor inwendig zingen of het meditatief opzeggen van de liederen, zodat Van Buuren pleitte voor nader onderzoek naar het ‘zingen zonder zang’.⁷⁸

Joldersma en Van der Poel hebben *Die gheestelicke melody* vergeleken met een Brusselse codex⁷⁹ en concludeerden dat beide handschriften mogelijk verschillende functies van dit type devote teksten laten zien. De teksten in het Brusselse handschrift worden als liederen gepresenteerd, getuige het gebruik van wijsaanduidingen, herhalingen van woorden of woordgroepen en de aanwezigheid van refreinen. Dergelijke elementen ontbreken echter in *Die gheestelicke melody*, waardoor de onderzoekers stelden dat dit handschrift waarschijnlijk geen liederen maar meditatiestof bevat.⁸⁰ Op basis van de vele wijsaanduidingen in Berlijn 185 en de duidelijke naamgeving van de twee delen (‘sangeboec’) kan gesteld worden dat de

⁷⁰ Goossens 1952, p. 88-92 en Van Buuren 1992, p. 240-241.

⁷¹ Bollmann et al. 2008, p. 85-86.

⁷² Bollmann et al. 2008, p. 94. Hier wordt verwezen naar het zusterboek van het Meester Geertshuis.

⁷³ Van Buuren 1992, p. 241.

⁷⁴ Van Buuren 1992, p. 252.

⁷⁵ Post 1950, p. 134.

⁷⁶ Het Leidse handschrift UB Ltk. 2058. In dit handschrift worden de liedteksten door prozateksten en miniaturen voorzien van een toelichting.

⁷⁷ Van Buuren 1992, p. 234-254, 399-404.

⁷⁸ Van Buuren 1992, p. 252.

⁷⁹ Het liederenhandschrift Brussel KB II 2631.

⁸⁰ Joldersma & Van der Poel 2000, p. 128.

teksten in het handschrift ook als liedteksten gepresenteerd worden. Het heeft er alle schijn van dat de liederen daadwerkelijk door de zusters gezongen werden.⁸¹ In mijn onderzoek zal deze discussie verder niet centraal staan, maar wel de vraag hoe het handschrift door de zusters gebruikt werd. In hoeverre hing de functie van de liedbundel samen met het verloop van het kerkelijke jaar? Om een dergelijke vraag te kunnen beantwoorden is het van belang om te begrijpen hoe de verschillende cycli van het kerkelijk jaar tot stand kwamen en hoe deze cycli vertaald werden in de structuur van (liturgische) boeken.

3.3 Het kerkelijk jaar en de structuur van liturgische boeken

Een opvallend kenmerk van het *Deventer liederenhandschrift* is de opdeling in een zomer- en winterdeel. Gegeven de context van de Moderne Devotie en de vrome inhoud van de liederen, roept deze opdeling van het handschrift al snel een verband op met de structuur van middeleeuwse liturgische boeken. De opbouw van deze boeken, die gebruikt werden voor de dagelijkse liturgische diensten, de mis en het getijdengebed (het Latijnse officie), was namelijk gebaseerd op de verschillende cycli van het kerkelijke jaar. Omvangrijke liturgische boeken werden soms over meerdere boekbanden verdeeld en deze delen werden aangeduid met een seizoen. Wanneer er bijvoorbeeld twee delen waren, dan onderscheidde men een winter- en zomerdeel.⁸²

De inrichting van de dagelijkse liturgie werd bepaald door vier overlappende cycli: de dagelijkse cyclus van mis en getijdengebed, de wekelijkse cyclus van zon- en wekdagen, de seizoenale jaarcyclus en de jaarlijkse cyclus van heiligendagen.⁸³ De teksten in de liturgische boeken werden gestructureerd op basis van deze cycli. Het was van groot belang dat de gebruiker wist welke specifieke dag het was in het kerkelijke jaar, zodat tijdens de diensten de geschikte teksten werden gebruikt. Om deze reden waren de liturgische boeken doorgaans voorzien van een ‘eeuwigdurende’ jaarkalender.⁸⁴ Het materiaal dat voor de mis of het getijdengebed werd gebruikt was altijd afkomstig uit meer dan één van de volgende tekstgroepen.⁸⁵ Allereerst bevatten liturgische boeken een bepaalde hoeveelheid vaste onveranderlijke teksten die bekend staan als het *ordinarium* (het ‘gewone’). Daarnaast zijn er teksten opgenomen die wisselen naar gelang de dag of de gelegenheid: het *proprium* (het ‘eigene’). Binnen het *proprium* worden eveneens verschillende soorten teksten onderscheiden, die in twee categorieën verdeeld kunnen worden: een deel met teksten die los staan van het kerkelijk jaar en een deel met teksten gebonden aan het kerkelijk jaar. In de eerste groep onderscheidt men teksten voor diensten met een speciaal thema, zoals huwelijks- en begrafenismissen, de zogenaamde ‘votiefdiensten’. Tevens bevat deze groep teksten die gebruikt worden tijdens vieringen voor pausen, martelaren of heiligen zonder eigen teksten. Deze algemene teksten worden het *proprium commune sanctorum* (het ‘gemeenschappelijke de heiligen’) genoemd. De tweede groep met *proprium*teksten bestaat uit teksten die

⁸¹ Bollmann et al. 2008, p. 92.

⁸² Harper 1991, p. 65, Mertens 2011, p. 6.

⁸³ Harper 1991, p. 45.

⁸⁴ Mertens 2011, p. 6.

⁸⁵ Harper 1991, p. 59-60.

gebonden zijn aan de twee jaarcyclus van de liturgische jaarkalender: de teksten van het *proprium de tempore* (het ‘temporale’) en het *proprium de sanctis* (het ‘sanctorale’).⁸⁶

De teksten uit het *proprium de tempore*, de ‘tijdeigen’ teksten, hangen samen met de twee belangrijke ‘seizoenen’ van het kerkelijk jaar die gebaseerd zijn op het leven van Jezus. Het eerste deel van het kerkelijk jaar draait om de geboorte van Jezus en wordt de kerstkring genoemd. De andere cyclus is de paaskring, waarin de verrijzenis van Jezus centraal staat. De kerstkring start met de Adventperiode: de eerste vier zondagen voor Kerstmis. Hoewel Kerstmis, de datum die wordt gezien als de geboortedag van Jezus, altijd op 25 december valt, kan de start van de kerstkring dus variëren van 27 november tot 3 december. Na Advent en Kerstmis, kent deze cyclus onder meer de belangrijke feestdagen Besnijdenis ons Heren (1 januari) en Driekoningen (6 januari). De kerstkring duurt circa twee maanden en wordt afgesloten met Maria-Lichtmis (2 februari).⁸⁷

De daaropvolgende paaskring is gebaseerd op het maanjaar, waardoor de het begin van deze cyclus een variabiliteit kent van bijna vijf weken. Pasen valt op de eerste zondag na de eerste volle maan in de lente, wat op zijn vroegst op 22 maart kan zijn en op zijn laatst 25 april. De paaskring start met Septuagesima, de negende zondag voor Pasen (18 januari-22 februari). Het kan dus voorkomen dat de twee cycli elkaar overlappen. De paaskring bevat na de Pasen nog diverse vieringen, waarvan Hemelvaart (40 dagen na Pasen) en Pinksteren (de tweede zondag na Hemelvaart) de belangrijke feestdagen zijn. De laatste viering binnen de paaskring is Sacramentsdag, ongeveer vier maanden na Septuagesima. Het kerkelijk jaar wordt vervolgd met het tellen van de zondagen ‘na Pinksteren’ (soms ook ‘na Drievuldigheidsdag’), waarvan het aantal kan variëren van 23 tot 28.⁸⁸

Voor de bespreking van de structuur van liturgische boeken die opgedeeld zijn in twee ‘seizoensdelen’ is het van belang dat hier wordt opgemerkt dat de opdeling in een winter- en zomerdeel niet geheel gelijk loopt met de kerst- en paaskring. Anders gezegd: de termen winter- en zomerdeel zijn niet inwisselbaar voor de termen kerst- en paasdeel. Het eerste seizoen deel van liturgische boeken is altijd het winterdeel, dat net als de kerstkring aanvangt met Advent. Het winterdeel eindigt echter niet met Maria-Lichtmis, maar bevat ook alle teksten die gerelateerd zijn aan de periode tot aan Pasen. Het zomerdeel vangt vervolgens aan met de teksten die samenhangen met Pasen en bevat alle overige feesten en vieringen tot aan het eind van het kerkelijk jaar.⁸⁹

De tweede groep teksten uit het *proprium* die gebonden is aan een jaarcyclus behoort tot het *proprium de sanctis* ofwel het ‘eigene de heiligen’. Deze cyclus wordt bepaald door de heiligenkalender: de vaste data waarop de feesten van heiligen gevierd worden.⁹⁰ Het is praktisch onmogelijk om een standaardoverzicht te geven van de middeleeuwse heiligenkalender, aangezien de onderlinge variatie tussen de lijsten zeer groot is.⁹¹ Doorgaans herkennen we circa 30 universeel vereerde heiligen, maar elk bisdom of elke regio heeft

⁸⁶ Mertens 2011, p. 5.

⁸⁷ Harper 1991, p. 49-51, Hughes 1995, p. 8-9, Mertens 2011, p. 1-2.

⁸⁸ Harper 1991, p. 49-51, Hughes 1995, p. 9-12, Mertens 2011, p. 2-4.

⁸⁹ Harper 1991, p. 65, Mertens 2011, p. 6.

⁹⁰ Harper 1991, p. 51, Mertens 2011, p. 4.

⁹¹ Harper 1991, p. 239-241.

daarnaast haar eigen (lokale) heiligen, zoals missionarissen en kerkstichters, die jaarlijks herdacht worden.⁹² Vaak zijn de middeleeuwse liturgische boeken dan ook aangepast aan de specifieke behoeften van een plaatselijke kerk en bieden ze ruimte voor lokale vieringen en gewoonten.⁹³ Aangezien de bekende universele feestdagen meestal ook de oudste christelijke vieringen zijn, bestaat er over deze specifieke data een grote mate van consensus, maar voor de lokale of minder bekende heiligen kan een opvallende variatie in data waargenomen worden. Dergelijke verschillen kunnen onder meer toegeschreven worden aan het feit dat diverse data in aanmerking kunnen komen voor de feestdag van een heilige. Naast de zeer gebruikelijke sterfdag van een heilige, werd er eveneens gekozen voor de geboortedag, de dag gekoppeld aan de *translatio* of de datum waarop de heilige zijn of haar wijding ontving (de *ordinatie*). Voor een goede interpretatie van een lokale heiligenkalender, is het belangrijk dat men beseft dat de enige betrouwbare bron voor de data van de feestdagen van de heiligen is gelegen in de liturgische jaarkalender uit die bepaalde regio en uit de te onderzoeken periode.⁹⁴ Aangezien Berlijn 185 enkele liederen over lokale heiligen heeft opgenomen, zoals de liederen over de heilige Lebuinus en de heilige Cecilia, is het interessant om dit laatste gegeven in het achterhoofd te houden.

3.4 Middelnederlandse teksten met een zomer- en winterdeel

Nu we een indruk hebben van de complexe wijze waarop liturgische boeken gestructureerd werden en hoe de kerkelijke jaarkalender ten grondslag lag aan de inhoud en structuur van de teksten, rijst de vraag welke invloed dit type boeken heeft gehad op de structuur en inhoud van niet-liturgische boeken. De Middelnederlandse liedbundel Berlijn 185 is namelijk niet het enige handschrift dat in een zomer- en winterdeel is opgedeeld, terwijl het geen liturgisch boekwerk is. Het is maar zeer de vraag of de scheiding van het handschrift in twee seizoensdelen wijst op een inhoud en interne structuur die samenhangen met de kerkelijke jaarkalender of dat de opdeling enkel gezien moet worden als een methode om een verzameling liederen in twee groepen te verdelen. Het kan daarom geen kwaad om een kleine inventarisatie te doen van andere Middelnederlandse teksten die eveneens zijn opgedeeld in een zomer- en winterdeel. Deze teksten kunnen ons mogelijk helpen om een beeld te vormen van de invloed die het kerkelijk jaar kon hebben op de inhoud van niet-liturgische boeken en de wijze waarop die inhoud geordend werd. Het is interessant om na te gaan op welke punten deze teksten overeenkomsten en verschillen lijken te vertonen met de opbouw van Berlijn 185. Wanneer we deze informatie vervolgens kunnen combineren met aannames over de gebruiksfunctie van deze teksten, verkrijgen we hopelijk een basis om uitspraken te kunnen doen over de functie van Berlijn 185: In hoeverre is het gebruik van het *Deventer liederenhandschrift* gekoppeld aan het liturgische jaar?

Maar eerst moest het vergelijkingsmateriaal gevonden worden. Na diverse zoekopdrachten in verschillende digitale bibliotheken en catalogi,⁹⁵ kreeg ik slechts twee

⁹² Harper 1991, p. 52, Mertens 2011, p. 4, Mulder-Bakker 1997, p. 8-9.

⁹³ Harper 1991, p. 58.

⁹⁴ Hughes 1995, p. 280.

⁹⁵ Ik heb gezocht binnen de bestanden van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (<http://www.dbnl.org>), binnen de catalogus van de Universiteitsbibliotheek Utrecht (<http://www.uu.nl/university/library/NL/>

andere Middelnederlands teksten boven water waarin sprake is van een zomer- en een winterdeel. Het eerste werk is bekend onder de naam *Gulden Legende* of *Passionael* en is in twintig handschriften overgeleverd: een duidelijk bewijs van de populariteit van de tekst. De *Gulden Legende* is een Middelnederlandse vertaling van de in Europa welbekende *Legenda Aurea* die omstreeks 1255 werd samengesteld door de Dominicaner monnik Jacobus de Voragine (†1299).⁹⁶ De *Legenda Aurea* was oorspronkelijk bestemd als dagelijkse lectuur voor kloosterbewoners en bestaat uit een verzameling van heiligenlevens afgewisseld met passages waarin de grote kerkelijke vieringen en herdenkingen centraal staan. De teksten zijn geordend volgens het kerkelijk jaar.⁹⁷ De oudste Middelnederlandse vertaling ontstond in 1357 en was van de hand van Petrus Naghel, de man die ook bekend is vanwege zijn historiebijbelvertaling uit 1361.⁹⁸ De inhoud van het Latijnse origineel werd door Naghel op enkele hoofdstukken na geheel overgenomen en aangevuld met enkele tientallen heiligenlevens die in de Nederlanden belangrijk waren. Net als zijn voorbeeld deelde Naghel de *Gulden Legende* op in twee delen. In tegenstelling tot De Voragine startte hij het winterdeel echter niet met Advent, het gebruikelijke begin van de kerstkring, maar begon het werk met Allerheiligen (1 november). Het zomerdeel van de *Gulden Legende* ving aan met Pasen (hier 1 april).⁹⁹ Ter illustratie dient een Antwerpse druk uit 1505 (NK 1193), waarvan het laatste hoofdstuk van het ‘winterstuc’ de titel *Die passie ons heren ihesu cristi* draagt en het eerste hoofdstuk van het ‘somerstuc’ *Opten Paeschdach vanden verrisenisse ons liefs heren ihesu cristi*.¹⁰⁰ Opvallend genoeg hebben niet alle overgeleverde handschriften en drukken deze scheiding aangehouden. In een Utrechts handschrift uit 1438 (Amsterdam, UBA, hs. VI B 14) werd het winterdeel afgesloten met het hoofdstuk *Ons heren verrisenisse* en ving het zomerdeel aan met het hoofdstuk *Van pinxteren*.¹⁰¹

Het tweede Middelnederlandse werk dat een winter- en een zomerdeel heeft, is de *Tafel vanden kersten ghelove* die omstreeks 1404 geschreven werd door Dirc van Delf (†1404). Meester Dirc schreef zijn scholastische theologie, een omvangrijke werk van ruim vijftig hoofdstukken per deel, voor leken en dus in het Middelnederlands. Het werk kan met recht omschreven worden als hét ‘Handboek van het christelijke geloof’. De meester in de theologie droeg het werk op aan zijn heer, hertog Adelbrecht van Beieren.¹⁰² De *Tafel* is een compilatie van diverse bronnen, waar de *Legenda Aurea* van Jacobus de Voragine er één van is.¹⁰³ Dirc van Delf begon zijn winterdeel met God en de schepping, waarna vervolgens de

Pages/default.aspx) en met de zoekmachine PiCarta (<http://picarta.pica.nl.proxy.library.uu.nl>) heb ik de bestanden van de Nederlandse Centrale Catalogus (NCC) doorzocht. Websites geraadpleegd op 04-12-2011.

⁹⁶ Daniëls 1939, p. 33. De *Legenda Aurea* stond eerst bekend als de *Legenda Sanctorum*.

⁹⁷ Te Winkel 1922, p. 174.

⁹⁸ Kors 2007, p. 169-170.

⁹⁹ Te Winkel 1922, p. 176.

¹⁰⁰ Deze Antwerpse druk van drukker Eckert van Homberch uit 1505 (NK 1193) is in te zien via <http://picasaweb.google.com/oude.kinderboeken/JacobusDeVoragineGuldenLegendeWinterstuc1505> en <http://picasaweb.google.com/oude.kinderboeken/JacobusDeVoragineGuldenLegendeSomerstuc1505> ([websites geraadpleegd op 22-02-2012](#)).

¹⁰¹ De digitale diplomatische edities van het winter- en zomerdeel van dit handschrift uit 2008 zijn beschikbaar via http://cf.hum.uva.nl/dsp/scriptamanent/bml/Legenda_aurea/Legenda_aurea.html ([websites geraadpleegd op 22-02-2012](#)).

¹⁰² Van Mierlo 1940, p. 155-156 en Van Oostrom 1996, p. 184.

¹⁰³ Daniëls 1939, p. 33 en Van Mierlo 1940, p. 155.

mens centraal kwam te staan. De hoofdstukken van de tweede helft van het winterdeel wijdde hij aan het leven van Jezus tot aan de Verlossing. Het zomerdeel ving Meester Dirc aan met het lijden van Jezus, waarna hij de werken der apostelen behandelde en het tweede deel uiteindelijk afsloot met de eschatologie.¹⁰⁴ In het eerste hoofdstuk van het zomerdeel merkte Dirc van Delf op: *Wanttet recht als een somerstuck sel wesen, overmits omdattet die materie inden somer vertrect, die dair in gescreven sijn.*¹⁰⁵ Omdat de *Tafel* een theologisch handboek is waarin Meester Dirc het gehele christelijke geloof vanaf de schepping wilde behandelen, beperkte de stof in het winter- en zomerdeel zich niet alleen tot teksten geassocieerd met de kerst- en paaskring. Toch gebruikte Dirc van Delf de hem welbekende en op de kerkelijke kalender gebaseerde scheiding in liturgische boeken als grens voor de opdeling van de *Tafel*. Uit de opmerking van Meester Dirc blijkt dat de naamgeving van de twee delen volgens hem automatisch voortvloeide uit zijn keuze voor die grens. Zoals gebruikelijk begint een liturgisch zomerdeel met de Pasen, maar Dirc van Delf plaatste de precieze grens niet bij de opstanding van Jezus, maar bij zijn kruisdood. In de laatste capittels van het winterdeel eindigde hij het boekdeel met de gebeurtenissen die net aan de kruisdood voorafgingen: het laatste avondmaal, de voetwassing en Jezus' woorden tot zijn leerlingen in Getsemane.¹⁰⁶

Op welke manier kan de structurering van deze teksten met een winter- en zomerdeel nu betrokken worden op Berlijn 185? Deze vraag kan niet eenduidig beantwoord worden. Allereerst wil ik stilstaan bij de observatie dat de exacte grens tussen winter- en zomerdelen nogal lijkt te wisselen. Zoals bleek uit de structuur van liturgische boeken lag de grens tussen een winter- en zomerdeel duidelijk rond Pasen, maar er lijkt geen harde conventie te zijn geweest die dicteerde dat een zomerdeel aanving met de kruisiging van Jezus of met zijn opstanding. Voor Berlijn 185 zou dit kunnen inhouden dat alle liederen over de kruisdood van Jezus in het winter- dan wel zomerdeel aangetroffen kunnen worden. Het lijkt echter niet waarschijnlijk dat de passielieder en in beide delen zijn opgenomen. Ten tweede is het opvallend dat deze twee verschillende soorten geestelijke werken, een boek vol heiligenlevens en kerkelijke vieringen gerangschikt volgens het kerkelijke jaar en een theologisch handboek van schepping tot het einde der tijden, volgens hetzelfde principe opgedeeld zijn in twee stukken: de stof geassocieerd met de Pasen is het startpunt van het zomerdeel. De naamgeving van de twee boekdelen lijkt vervolgens volledig samen te hangen met deze grens, maar de twee besproken werken laten tevens zien dat de termen ‘winterstuc’ en ‘somerstuc’ niet perse de lading van de gehele inhoud dekken. Daaruit lijken we te kunnen concluderen dat een opdeling in een zomer- en winterdeel niet per definitie samenhang met de functie van het werk. De *Gulden Legende* kon dagelijks gelezen worden om de heiligen of kerkelijke vieringen geassocieerd met die specifieke dag te herdenken, terwijl de *Tafel vanden kersten ghelove* leken vooral wilde informeren over alle aspecten van het christelijke geloof, maar qua gebruik niet in verband stond met het kerkelijk jaar. Uit een verdere analyse zal moeten blijken met welk van deze twee werken Berlijn 185 de meeste overeenkomsten vertoond.

¹⁰⁴ Daniëls 1939, p. 47 en Van Oostrom 1996, p. 198-199.

¹⁰⁵ Daniëls 1939, p. 48, Dirc van Delf (ed. Daniëls), *Somerstuc*, eerste capittel, p. 14, r. 15-17.

¹⁰⁶ Dirc van Delf (ed. Daniëls), *Winterstuc*, capittels 56 en 57, p. 443-458.

3.5 Laatmiddeleeuwse geestelijke liederencycli

Tot dusver heb ik de structuur in liturgische werken beschreven en twee bekende werken in de volkstaal besproken vanwege hun opdeling in een winter- en zomerdeel. Ik wil dit hoofdstuk afsluiten met een korte beschouwing over twee liederencycli: groepen liederen waarin de volgorde van de liederen samenhangt met de gebruiksfunctie. De opdeling van het *Deventer Liederhandschrift* in een zomer- en winterdeel zou namelijk kunnen impliceren dat de opgenomen liederen binnen deze delen gestructureerd zijn volgens vergelijkbare cycli. Een eerste voorbeeld is het reeds genoemde Leidse handschrift *Die gheestelicke melody*. Deze codex bestaat uit twee delen met rijmteksten die elk door een prozatekst ingeleid worden. In het eerste ‘boecksken’ is duidelijk sprake van een zorgvuldig gestructureerde cyclus: de liederen zijn gerangschikt volgens de dagen van de week, waarbij elk lied ingeleid wordt door een stukje proza dat de plaats en het thema van het lied in de bundel toelicht.¹⁰⁷ Door de indeling wordt de gebruiker geholpen om de elke dag een bepaald thema te overdenken. De thema’s (angst, hoop en minne) zijn gebaseerd op de drie koorden waarmee de ziel tot God getrokken wordt.¹⁰⁸ Hoewel het hier gaat om een liederencyclus die geassocieerd is met de dagen van de week en in deze context voor een onderzoek naar de gebruiksfunctie van het zomer- en winterdeel van Berlijn 185 niet zo heel veel zal bijdragen, vormt *Die gheestelicke melody* een duidelijk bewijs dat niet alle Middelnederlandse liederhandschriften toevallige compilaties zijn.¹⁰⁹

Een tweede liederencyclus wordt door Tervooren en Klug besproken in hun artikel over de negen liederen uit het Gaesdonckse verzamelhandschrift Ms. 37 dat dateert uit het einde van de vijftiende eeuw.¹¹⁰ De negen liederen zijn stuk voor stuk uit andere bronnen bekend. Tervooren en Klug stellen dat de volgorde van de negen liederen, die op het eerste gezicht eigenaardig aandoet, bewust gekozen blijkt te zijn en goed past in het gedachtengoed van de Moderne Devotie. De eerste drie liederen zijn geschreven in de volkstaal en roepen op tot terugtrekking uit de wereld. De volgende twee liederen in het Latijn worden doorgaans verbonden met de dodenmis. De laatste vier liederen, twee in het Latijn en twee waarin het Latijn afgewisseld wordt met de volkstaal, werden gezongen in de periode rondom kerst. Tervooren en Klug herkennen in de liederen het boetekarakter en de verwachting van de tweede komst van Jezus (de Parousia), thema’s die in de middeleeuwse kerk verbonden waren met de Advent, en bestempelen de verzameling liederen als een cyclus die refereert aan het kerkelijk jaar. Hoewel mijn onderzoek zich op het ‘somerstuc’ van Berlijn 185 zal richten, waarin het voorkomen van een Adventcyclus zeer onwaarschijnlijk lijkt, laat de beschouwing van Tervooren en Klug wel zien dat schijnbaar willekeurige groepen van liederen (tenminste in de ogen van de moderne lezer) zeer welbewust gestructureerd kunnen zijn.

¹⁰⁷ Obbema 1971, p. 44-45, Joldersma & Van der Poel 2000, p. 124 en Van Buuren 1992, 236-237.

¹⁰⁸ Obbema 1972, p. 184-184.

¹⁰⁹ Obbema 1971, p. 45.

¹¹⁰ Tervooren & Klug 2002, p. 38-66.

3.6 Conclusie

In de voorgaande paragrafen heb ik allereerst geprobeerd om een beeld te schetsen van de historische en culturele context waarbinnen het *Deventer liederenhandschrift* is ontstaan. De uitgangspunten van de Moderne Devotie werden onder meer vormgegeven door de sobere en strenge leefomstandigheden. In de zusterhuizen stond de dagindeling geheel in het teken van werk, meditatie en gebed. De opdeling van Berlijn 185 in een zomer- en winterdeel heeft geleid tot de vraag of de liederen binnen de twee delen gerangschikt zijn volgens het kerkelijke jaar en of daaruit een gebruik van de liedbundel voortvloeit dat aan het kerkelijk jaar gekoppeld is. Om een dergelijke vraag te kunnen beantwoorden is enige kennis van de liturgische jaarkalender onontbeerlijk. Dit geldt ook voor kennis van de wijze waarop de teksten in liturgische werken gestructureerd werden, aangezien de opdeling in een winter- en zomerdeel een veelvoorkomend kenmerk is van deze boeken. De gebruiksfunctie van liturgische werken is geheel gekoppeld aan het kerkelijke jaar: voor elke dag van het jaar bieden deze boeken de gebruiker de noodzakelijke teksten voor de mis en het getijdengebed. In navolging van de liturgische boeken werden ook geestelijke werken in de volkstaal opgedeeld in seizoensdelen. De twee besproken werken lieten echter zien dat een dergelijke opdeling niet perse hoeft in te houden dat het gebruik van het boekwerk samenhangt met het kerkelijk jaar. De beschouwing van twee liederencycli tenslotte heeft aangetoond dat de structurering van Middelnederlandse liedverzamelingen niet altijd min of meer toevallig tot stand gekomen is. Sommige groepen liederen blijken zorgvuldig gerangschikt te zijn, hoewel niet al deze systematische indelingen makkelijk door een moderne lezer herkend kunnen worden.

In het volgende hoofdstuk zal de inhoud en interne structuur van Berlijn 185 centraal staan. Op basis van een eerste globale inventarisatie van de liederen uit het ‘somerstuc’ van Berlijn 185, zal ik onderzoeken of het handschrift aanwijzingen bevat die wijzen op een bewust gekozen structuur, zoals een rangschikking van liederen volgens het kerkelijke jaar of groepen van liederen rond een bepaald thema. Vervolgens zal ik de liederen met mogelijke aanwijzingen of opvallende liedgroepen in meer detail bespreken. Ik hoop op die wijze de vraag te kunnen beantwoorden of de opdeling van Berlijn 185 in een zomer- en winterdeel gevolgen had voor de inhoud en interne structuur van de liedverzameling. Het antwoord op deze vraag zal vervolgens van belang zijn voor mogelijke conclusies ten aanzien van de gebruiksfunctie van het handschrift.

4. De inhoud en interne structuur van Berlijn 185

4.1 Inventarisatie van de inhoud van de liederen

Als startpunt van een gedetailleerde analyse van de inhoud en interne structuur van het ‘somerstuc’ van Berlijn 185 volgt nu een globale inventarisatie van de liederen op basis van liedgenres en trefwoorden. De basis van deze inventarisatie wordt gevormd door het werk van Hoffmann von Fallersleben, Knuttel en informatie uit de Nederlandse Liederbank. De twee onderzoekers verdeelden geestelijke liederen in categorieën, waarbij zij zich beide baseerden

op een corpus van handschriften waarin ook Berlijn 185 was opgenomen. De oudste opdeling in categorieën is te vinden in een editie van Hoffmann uit 1854.¹¹¹ In deze uitgave van de geestelijke liederen uit twee handschriften¹¹² verdeelde hij de liederen in vier categorieën: kerstliederen, Marialieder, heiligenliederen en liederen van de minnende ziel. Het overgrote deel van de liederen uit Berlijn 185 werd door Hoffmann in de eerste en laatste categorie geplaatst: 20 kerstliederen en 48 liederen van de minnende ziel. De wijze waarop Hoffmann zijn verschillende categorieën heeft gedefinieerd, wordt in de editie niet toegelicht. Blijkbaar waren de vier categorieën niet toereikend om alle liederen een plek te geven zodat Hoffmann de editie afsloot met een vijfde groep van ‘gemengde liederen’.

Een halve eeuw later verscheen het fundamentele boek van Knuttel over het geestelijk lied in de Nederlanden voor de kerkhervorming, waarin hij de categorieën van Hoffmann als volgt bekritiseerde: *Wat hij onder de laatste afdeling [liederen van de minnende ziel] samenvat is echter zóó ongelijksoortig, dat hij [...] evengoed elke verdeeling had kunnen achterwege laten.*¹¹³ Knuttel beaamde de onmogelijkheid om een systeem te construeren waarbij de verdeling van de liederen niet ter discussie zou staan, maar om een corpus liederen overzichtelijk weer te kunnen geven, meende hij dat een goed onderbouwde opdeling vanuit praktisch oogpunt noodzakelijk was.¹¹⁴ Knuttel voorzag zijn opdeling in acht categorieën van een duidelijke toelichting. Het grootste verschil met Hoffmann lijkt uit een verdere opsplitsing van diens categorie ‘liederen van de minnende ziel’ te bestaan. Zo maakte Knuttel onder meer onderscheid tussen liederen over Jezus, liederen op de *vier wtersten*,¹¹⁵ liederen van inkeer en zelfstrijd en vermaanliederen.¹¹⁶ De verdeling van de liederen uit Berlijn 185 over de diverse categorieën volgens Hoffmann en Knuttel is weergegeven in Bijlage I.

In de Nederlandse liederenbank zijn bijna alle liederen uit Berlijn 185 voorzien van een genreaanduiding en worden de belangrijkste thema’s door middel van trefwoorden bij het lied aangegeven. Bijlage I bevat naast de opdelingen van Hoffmann en Knuttel eveneens de genres en trefwoorden afkomstig uit de Nederlandse Liederbank. De typering ‘devoot lied’ heb ik niet uit de Nederlandse Liederbank overgenomen, aangezien alle liederen uit Berlijn 185 als devoot gekarakteriseerd kunnen worden. De liederen die alleen door het genre ‘devoot lied’ gekenmerkt worden, heb ik op basis van eigen interpretatie verdeeld over de diverse genres die in de Nederlandse Liederbank onderscheiden worden. Daarnaast heb ik bij een aantal liederen een genreaanduiding toegevoegd die naar mijn mening de lading van het lied beter dekt.¹¹⁷ Ik ben mij er, in navolging van Knuttel, uitermate van bewust dat de door mij toegekende genreaanduidingen slechts een interpretatie zijn en niet als waarheid geïnterpreteerd mogen of kunnen worden. Deze opmerking is eveneens van toepassing op de genres die door de Nederlandse Liederbank zijn toegekend. Er is uiteraard een nauw verband

¹¹¹ Horae Belgica, deel X, 1854.

¹¹² Naast de liederen uit Berlijn SBB-PK mgo 185 werden ook de liederen uit het handschrift Berlijn SBB-PK mgo 190 opgenomen.

¹¹³ Knuttel 1906, p. 84.

¹¹⁴ Knuttel 1906, p. 84-85.

¹¹⁵ Lieder die betrekking hebben op de gebeurtenissen die de mens aan het einde van het aardse leven te wachten staan: de dood, het laatste oordeel, de hel of de hemel. Zie Knuttel 1906, p. 303-336.

¹¹⁶ Knuttel 1906, p. 85-86 en 513-543.

¹¹⁷ Zie toelichting Bijlage I, Genres.

tussen de belangrijkste motieven in een lied en de trefwoorden waarmee het lied omschreven kan worden. Tijdens het lezen van de liederen in Berlijn 185 heb ik ten behoeve van mijn eigen onderzoek de hoeveelheid trefwoorden uitgebreid.¹¹⁸

Wat zijn nu de eerste opmerkelijke zaken met betrekking tot de structuur en inhoud van het ‘somerstuc’ van het *Deventer liederenhandschrift* die op basis van de verzameling gegevens in Bijlage I naar voren komen? Het zomerdeel van de liedbundel lijkt een veel minder homogeen karakter te hebben dan het winterdeel, waarin de belangrijkste kopiïst voornamelijk kerstliederen afschreef. Hoewel het ‘somerstuc’ in eerste instantie niet de indruk wekt veel samenhang te vertonen, wil dat nog niet zeggen dat er in het geheel geen sprake is van onderlinge verbanden tussen de liederen. De observatie dat er weinig consensus lijkt te zijn over de toegekende genres in het zomerdeel, zegt waarschijnlijk meer over de onderzoekers en hun onderzoeksmethodes dan over de inhoud van de liederen. Het is wellicht vruchtbaarder om ook voorbij de liedgenres te kijken en de aandacht te richten op de trefwoorden die de inhoud van de liederen karakteriseren. De trefwoorden kunnen gebruikt worden om vast te stellen welke thema’s in de liederen centraal staan. Het lijkt er op dat een selecte groep van trefwoorden het gehele ‘somerstuc’ domineert: ‘liefde’ (24 x), ‘lijden’ (21 x), ‘troost’ (16 x), ‘beloning’ (14 x) en ‘inkeer’ (11 x). Deze observatie is geheel in overeenstemming met de zich almaar herhalende thema’s die volgens Van Buuren een belangrijke rol spelen in de geschriften geassocieerd met de Moderne Devotie. Hij vat deze motieven samen als: *Een eindeloze variatie op steeds dezelfde thema’s: zonden, dood, oordeel, hel, hoop, liefde, de hemel, Gods weldaden en Christus’ leven en lijden.*¹¹⁹ Is het mogelijk om de liederen uit het zomerdeel van Berlijn 185 op basis van thema’s in groepen te verdelen, die kunnen leiden tot mogelijke conclusies over de interne structuur van het zomerdeel? Of kunnen we wellicht clusters van liederen herkennen waarin enkele thema’s elkaar opvolgen en wijzen op een liedcyclus? Bevat het zomerdeel liederen die een duidelijk verband hebben met vieringen uit het kerkelijk jaar en als dat het geval is vertonen deze liederen dan een chronologie die in overeenstemming is met de kerkelijke kalender? Door de gekozen liedgenres in combinatie met de trefwoorden te beschouwen is het hopelijk mogelijk om één of meerdere van de geopperde vragen te beantwoorden.

Zoals gezegd bevat het zomerdeel van Berlijn 185 weinig liederen waarvoor Hoffmann, Knuttel en de Nederlandse Liederenbank een zelfde liedgenre gebruikten om het lied te omschrijven. De enkele liederen die echter wel op dezelfde wijze omschreven werden, zijn de Marialieder en de heiligenliederen. De laatste groep liederen zal ik verderop bespreken. Eerst wil ik stilstaan bij de acht Marialieder, die bij nadere beschouwing wel degelijk als groep een samenhangend geheel aan het begin van het handschrift lijken te vormen.¹²⁰ Bovendien lijken de trefwoorden ‘troost’, ‘strijd’ en ‘genade’ voornamelijk met

¹¹⁸ Zie toelichting Bijlage I, Trefwoorden.

¹¹⁹ Van Buuren 1992, p. 244.

¹²⁰ De Nederlandse Liederenbank classificeert de liederen 4-11 allemaal als Marialied, maar zowel Hoffmann als Knuttel namen de liederen 4 en 8 in een andere categorie op: de eerste noemde beide ‘liederen van de minnende ziel’ en de tweede noemde ze ‘liederen van inkeer en zelfstrijd’. Lied 7 werd door Hoffmann niet uitgegeven en lied 9 beschouwde Knuttel wederom als inkeerlied, zodat we kunnen concluderen dat er geen volledige

deze groep liederen geassocieerd te worden. Aangezien Maria in de overige liederen van het ‘somerstuc’ geen rol van betekenis lijkt te hebben, kan hieruit geconcludeerd worden dat deze liederen welbewust op deze plek in het handschrift opgenomen zijn. De vraag is nu wat het mogelijke verband is tussen de positie van een groep Marialiedereren aan het begin van een zomerdeel en de kerkelijke jaarkalender. Wellicht dat een verdere analyse van de Marialiedereren aanwijzingen kan opleveren waarmee we grip krijgen op de interne structuur van het ‘somerstuc’ en het mogelijke cyclische gebruik van de liedbundel. Ik zal de Marialiedereren daarom in een volgende paragraaf in meer detail bespreken. Welke aspecten van Maria of gebeurtenissen uit haar leven (haar moederschap, haar kuisheid, haar rol als schenkster van genade, etc.) worden in de verschillende liederen gethematiseerd? Is het mogelijk om de bezongen eigenschappen van Maria te koppelen aan Mariafeesten, waarmee we de groep liederen aan het kerkelijk jaar kunnen koppelen?

Een tweede interessante observatie aan het begin van het zomerdeel heeft betrekking op de liederen die de groep Marialiedereren omringen. Knuttel, die de liederen binnen het ‘somerstuc’ van Berlijn 185 verdeelde over zeven verschillende categorieën, nam bijna alle omliggende liederen op in de categorie ‘liederen van inkeer en zelfstrijd’.¹²¹ De Nederlandse Liederbank daarentegen onderscheidt binnen de eerste vijftien liederen van het zomerdeel¹²² een grotere variatie aan genres naast de Marialiedereren: bespiegelend liederen, mystiek liederen, klaagliederen of gebedsliederen. Een blik op de lijst met trefwoorden bij deze liederen doet echter vermoeden dat het verschil met Knuttel wordt veroorzaakt doordat de Nederlandse Liederbank geen gebruik van de genres ‘inkeerlied’ of ‘lied van zelfstrijd’. De liederen hebben namelijk als gemene deler dat de trefwoorden ‘inkeer’, ‘strijd’ of ‘lijden’ of een combinatie ervan gebruikt worden om de inhoud van het lied te karakteriseren. Zoals blijkt uit Knuttels hoofdstuk *Lieder van Inkeer en Zelfstrijd*, zijn de termen ‘inkeer’, ‘strijd’ en ‘lijden’ de drie belangrijke thema’s in dergelijke liederen.¹²³ De vraag rijst nu of en hoe de inkeerliederen in verband staan met de groep Marialiedereren en of deze combinatie van liederen op enige wijze gekoppeld kan worden aan het kerkelijk jaar.

Het resterende deel van de liederen in het zomerdeel dat afgeschreven is door de belangrijkste kopiist (lied 16 t/m 49), kent een iets andere inhoud dan het eerste deel. In tegenstelling tot Hoffmann die het overgrote deel van deze tweede groep (28 van de 34 liederen) opneemt als ‘liederen van de minnende ziel’, komt uit Knuttels categorieën een grote hoeveelheid liederen naar voren waarin Jezus centraal staat: elf lofliederen op Jezus en vijf liederen over het leven van Jezus (passie- en paasliederen). Deze Jezusliederen vormen geen aaneengesloten groep van liederen zoals de Marialiedereren in het eerste deel van het ‘somerstuc’, maar worden afgewisseld met enkele heiligenliederen en een tental ‘liederen van inkeer en zelfstrijd’. De passie- en paasliederen zijn vanwege hun thema nauw verbonden

overeenstemming is over het genre van deze acht liederen. Desalniettemin lijken de trefwoorden bij deze liederen duidelijk te maken dat Maria in alle acht gevallen een centrale rol heeft.

¹²¹ Knuttel nam maar liefst negen van de eerste vijftien liederen op in de categorie ‘liederen van inkeer en zelfstrijd’, inclusief drie van de acht genoemde Marialiedereren.

¹²² Ik leg hier een grens tussen de liederen 1-15 en 16-49, omdat vanaf lied 16 de eerste lofliederen op Jezus opgenomen zijn.

¹²³ Knuttel 1906, hst. 9, p. 337-408.

met de liturgische jaarkalender, zodat het voor de hand ligt dat ik deze liederen in een volgende paragraaf nader zal analyseren. Dat de passie- en paasliederen vanwege hun onderwerp in het zomerdeel opgenomen zijn lijkt hier een logische conclusie te zijn, maar heeft het onderwerp ook invloed gehad op de specifieke plaats van deze liederen binnen het ‘somerstuc’? Is het mogelijk om op basis van de thema’s die in deze liederen over Jezus centraal staan verbanden te leggen met de omringende liederen? Met de Adventcyclus in gedachten die Tervooren en Klug meenden te herkennen in de negen liederen van het Gaesdonckse handschrift, rijst de vraag of de vijf passie- en paasliederen en de elf lofliederen op Jezus (en wellicht ook de inkeerliederen) die hen omringen, op een vergelijkbare wijze met elkaar in verband staan en mogelijkwijze een liederencyclus vormen.

Na lied 49 bevat het *Deventer liederenhandschrift* nog vijf liederen die door een tweede en derde hand zijn afgeschreven. In tegenstelling tot de diverse kopiïsten die het winterdeel aanvulden met een verscheidenheid aan liederen die de indruk wekken weinig tot geen verband te houden met de kerstliederen, zijn de aanvullingen in het zomerdeel beter op hun plek: het zijn drie passie- en paasliederen en twee liederen waarin de zelfstrijd (het lijden en de beloning) centraal staan. Ten aanzien van mijn onderzoeksvragen zal ik mij in de volgende paragrafen veelal beperken tot de liederen afgeschreven door de belangrijkste kopiïst die de opdeling in een zomer- en winterdeel in de meest de oorspronkelijke staat weergeven. Indien de bespreking van de liederen afkomstig van de overige kopiïsten informatie kan geven over de mogelijke latere functie van het handschrift zoals bijvoorbeeld in het geval van de toegevoegde passie- en paasliederen, dan zal ik deze liederen eveneens opnemen in de discussie.

Ter afsluiting van de inventarisatie van de liederen in Berlijn 185 wil ik de aandacht vestigen op de vijf heiligenliederen in het handschrift. Deze liederen zijn allemaal afgeschreven door de belangrijkste kopiïst en bevinden zich verspreid over de gehele liedbundel: drie in het zomerdeel en twee in het winterdeel. Hoewel de liederen van het ‘somerstuc’ het primaire onderwerp van mijn onderzoek zijn, wil ik voor de twee heiligenliederen in het winterdeel een uitzondering maken. Zoals reeds vermeld wordt de liturgische jaarkalender mede bepaald door de heiligenkalender. Zolang we niet uit het oog verliezen dat we niet kunnen spreken van standaard feestdagen, naast de sterfdag kwam ook de geboortedag, de dag van de translatio of de dag van de ordinatie als feestdag in aanmerking, is het interessant om te kijken of we de heiligenliederen aan een datum kunnen koppelen. De vraag is natuurlijk of de positie van de heiligenliederen uit Berlijn 185 in overeenstemming lijkt te zijn met het kerkelijke jaar. De vijf liederen vormen dan ook een mooi startpunt voor een meer gedetailleerde analyse van de mogelijke ordeningsprincipes die aan de opdeling in een zomer- en winterdeel ten grondslag hebben gelegen.

4.2 De vijf heiligenliederen en hun plaats in het handschrift

In het *Deventer liederenhandschrift* zijn vijf liederen opgenomen die geheel in het teken staan van een heilige, het gaat om: Cecilia, Gertrudis, Lebuïnus, Agnes en Johannes de apostel. De eerste drie heiligenliederen zijn opgenomen in het zomerdeel van Berlijn 185, de laatste twee

in het winterdeel.¹²⁴ In vergelijking tot het overgrote deel van de liederen in het handschrift, hebben deze liederen een zeer verhalend karakter. Wellicht dat hierin ook de oorzaak ligt van het feit dat de heiligenliederen tot de langste liederen uit het handschrift behoren.¹²⁵ De liederen vertellen meestal over het leven van de heilige of over een voorval dat duidelijk maakt waarom zij hun heiligheid verdiend hebben. Deze levensverhalen steunen vooral op legendes die in de loop der eeuwen zijn ontstaan en gaan vaak voorbij aan de historische feiten. De heiligen dienden de gelovige als voorbeeld: de voorbeeldige levenswijze vormde een exemplum dat bewonderd en nagevolgd moest worden.¹²⁶

Wilbrink constateerde in 1930 dat de vijf heiligenliederen uit Berlijn 185 niet in andere Nederlandstalige bronnen overgeleverd waren. De Nederlandse Liederbank laat zien dat er de afgelopen tachtig jaar evenmin nieuw materiaal boven water is gekomen waarin deze liederen opgenomen zijn.¹²⁷ De heiligenliederen zijn niet alleen interessant vanwege hun mogelijke koppeling met de liturgische jaarkalender, maar ook omdat twee van de bezongen heiligen de basis vormen voor de aanname dat het handschrift afkomstig is uit het Lamme van Diesehuis uit Deventer. In de volgende paragrafen zal ik de vijf heiligenliederen uitgebreid op basis van hun inhoud en hun positie binnen Berlijn 185 bespreken, maar eerst wil ik nog even kort stil staan bij twee liederen waarin, hoewel slechts in één strofe, de heiligen Franciscus en Alexius bezongen worden.

De heilige Franciscus vinden we terug in de slotstrofe van lied 4, waarin de dichter oproept om een voorbeeld te nemen aan deze heilige man. De verwijzing naar Franciscus van Assisi in Berlijn 185 is interessant, omdat een deel van de broeder- en zusterhuizen rond 1400 de derde regel van Franciscus aannam om de ongewenste associatie met Begijnen te voorkomen. De Derde Orde ontstond vooral in Holland en Utrecht, in het IJsseldal werd deze stap echter niet gezet.¹²⁸ De verwijzing naar Sint Franciscus kan dus niet rechtstreeks met de zusters van het Lamme van Diesehuis in verband worden gebracht, maar is wellicht een gevolg van de nauwe banden die tussen de diverse zusterhuizen bestonden. De algemene feestdag van Franciscus is 4 oktober: de dag na zijn dood waarop hij in een processie naar zijn begraafplaats werd gevoerd. De heilige Alexius komen we tegen in het laatste lied van het zomerdeel, het lied werd dus niet afgeschreven door de belangrijkste kopiist. De heilige wordt in de tweede strofe van lied 54 geïntroduceerd met de woorden: *Exempel nemet voer oghen / van den hiligen alexius*. Deze Alexius van Edessa (feestdag 17 juli) staat bekend als de patroonheilige van armen, bedelaars en pelgrims.¹²⁹ Voor zo ver ik heb kunnen nagaan is er geen direct verband tussen de heilige Alexius en het Lamme van Diesehuis.

¹²⁴ Een afschrift van het gehele ‘somerstuc’ van Berlijn 185 is opgenomen in Bijlage II. De liedteksten van de twee heiligenliederen uit het winterstuc zijn opgenomen in Bijlage III, naar de editie van Hoffmann von Fallersleben (1854).

¹²⁵ Zie Bijlage I, de kolommen ‘strofen’ en ‘verstal’.

¹²⁶ Mulder-Bakker 1997, p. 4.

¹²⁷ Wilbrink 1930, p. 25 en <http://www.liederenbank.nl/bronpresentatie.php?zoek=1006807&lan=nl> (website geraadpleegd 15-01-2012).

¹²⁸ Goudriaan 2008, p. 58-59 en Post 1950, p. 131-133.

¹²⁹ Van der Linden 1999, p. 39.

4.2.1 Sint Cecilia (lied 25)

Het eerste heiligenlied in Berlijn 185 gaat over Cecilia van Rome, een zeer vrome vrouw die leefde in de derde eeuw. Volgens de legende had zij zich vanwege haar christelijke geloof voorgenomen om maagd te blijven. Onbekend met dit voornemen, huwelijkten de ouders van Cecilia hun dochter uit aan de rijke Valerianus. Cecilia wist Valerianus en diens broer Tiburtius te overtuigen van haar geloof en kuisheidsbelofte, zodat beide broers zich lieten dopen. Gedrieën verzorgden zij vervolgte christenen en hun familie. Nadat Valerianus en Tiburtius in 229 werden gevangen en onthoofd, weigerde Cecilia haar geloof te verloochenen. Voor zij zelf gedood werd, schonk Cecilia haar huis aan de kerk. De oudste bron met het verhaal van de heilige Cecilia is afkomstig uit een tekst van de Afrikaanse bisschop Victor van Vita uit de tweede helft van de negende eeuw.¹³⁰

Het heiligenlied over Sint Cecilia in Berlijn 185 telt 15 strofen en is net iets korter dan het lied over de heilige Gertrudis, het langste lied uit de liedbundel. Vanwege bladverlies is de laatste strofe incompleet. Het niet duidelijk of er nog enkele strofen volgden, maar de inhoud van het lied doet vermoeden dat het nagenoeg ten einde was.¹³¹ Aangezien dit lied enkel in deze versie is overgeleverd, kan dit vermoeden niet gecontroleerd worden. Het lied legt veel nadruk op het kuisheidsideaal van Cecilia en de wijze waarop zij, geholpen door een engel, Valerianus en zijn broer wist te bekeren. In tegenstelling tot de legende worden Cecilia en de broers in het lied gezamenlijk ter dood gebracht. Wanneer ze in een kokend heet bad gegooid worden, blijven ze echter ongedeerd. Uiteindelijk worden de drie onthoofd (25.14).

De eerste strofe van het lied bevat één van de twee aanwijzingen in Berlijn 185 waardoor tegenwoordig wordt aangenomen dat het handschrift afkomstig is uit het Lamme van Diesehuis in Deventer:

Laet ons aenroepen mit werdicheit
diegene diet wal vermach
onse hilige patroensche Cecilia¹³²

Deze verzen suggereren dat de heilige Cecilia de patroonheilige was van de gemeenschap waarin de liedbundel functioneerde. Cecilia komt niet vaak voor als patroonheilige,¹³³ maar van de zusters uit het Lamme van Diesehuis is bekend dat zij haar als beschermheilige vereerden.¹³⁴

Het feest van Sint Cecilia valt op 22 november.¹³⁵ Strikt genomen bevindt deze datum zich geheel aan het eind van het kerkelijk jaar, aangezien het begin van de kerstkring, die aanvangt met de eerste zondag van advent, altijd tussen 27 november en 3 december valt. Hoewel het lied van de heilige Cecilia dus geheel in overeenstemming met de liturgie in het

¹³⁰ Goossen 1992, p. 85-86 en Van der Linden 1999, p. 156-157.

¹³¹ De laatste strofe van het lied telt slecht 5 verzen, terwijl alle voorgaande strofen een verstal van 9 hebben. Het is dan ook aannemelijk dat het lied in ieder geval $15 * 9 = 135$ verzen heeft geteld.

¹³² Berlijn 185, 25.1.1-3.

¹³³ Knuttel 1906, p. 55.

¹³⁴ Wilbrink 1930, p. 17-19. Wilbrink verwijst hier naar het werk van G. Dumbar: *Het kerkelijk en wereltlijk Deventer* (1732-1788).

¹³⁵ Van der Linden 1999, p. 156.

zomerdeel werd geplaatst, is het opvallend dat het lied in het midden van het zomerdeel is opgenomen en niet helemaal aan het eind. De positie van dit lied lijkt een rangschikking van de liederen binnen het zomerdeel volgens het kerkelijke jaar tegen te spreken. Wanneer Cecilia heilig werd verklaard is niet bekend, maar haar feestdag 22 november was al in de 8^e eeuw in de liturgie opgenomen.¹³⁶ Het is daarom niet zeer waarschijnlijk dat de zusters in het Lamme van Diesehuis haar feest aan een andere datum koppelden.

4.2.2 Sint Gertrudis (lied 30)

In het tweede heiligenlied in Berlijn 185 wordt het verhaal bezongen *van eenre joncfrouwen geheten Sante Gheertruyt* (30.2.4). De historische figuur waarnaar verwezen wordt, is Gertrudis van Nijvel, in 626 geboren¹³⁷ uit Pepijn van Langen en Ida van Nijvel. Haar zuster, de heilige Begga, is een voorouder van Karel de Grote.¹³⁸ Op haar zesde wees Gertrudis een eervol huwelijk af en trad in in het door haar moeder gestichte klooster van Nijvel, gelegen in de Belgische provincie Waals-Brabant. Vijftien jaar later volgde zij haar moeder op als abdis. Gertrudis leidde het klooster maar circa tien jaar, drie jaar voor zij in 659 stierf legde zij haar ambt weer neer, maar desalniettemin was zij tot over de grenzen bekend om haar wijsheid, leergierigheid en gastvrijheid.¹³⁹

Met 35 strofen van vier verzen is het Gertrudislied het langste lied in het *Deventer liederenhandschrift*. Op haar intrede in het klooster na, vertoont het lied echter weinig overeenkomsten met het leven van de historische Gertrudis. De inhoud van het lied is gebaseerd op een legende die al terug te vinden is in een ‘vita’ over Gertrudis uit de elfde eeuw.¹⁴⁰ Hierin wordt verteld over een ridder die door eigen schuld al zijn bezit verloren had en een pact met de duivel sloot: hij mocht nog zeven jaar in weelde leven in ruil voor zijn ziel. Na deze periode moest de ridder zich weer bij de duivel melden. Voor hij vertrok, adviseerden zijn neven hem om wijn te drinken ter ere van de heilige Gertrudis. Toen de ridder daarna op de afgesproken plek aankwam, vond hij de duivel opgehangen aan zijn eigen galg.¹⁴¹ Het lied vertoont wel een aantal afwijkingen in vergelijking tot deze vita: de ridder is verliefd op de nog levende Gertrudis (30.2) en overlaadt het klooster met geschenken om haar aandacht te krijgen (30.9), waardoor hij bankroet raakt (30.10). Wanneer de ridder de wijn gedronken heeft en bij de duivel aankomt, ontbindt deze het contract omdat Gertrudis achterop het paard van de ridder blijkt te zitten (30.34).

De oudste Middelnederlandse versie van deze Gertrudislegende is de sproke *Van Sinte Gheertruden min*, gedicht door Willem van Hildegarsberch (†1409). Hoewel het Gertrudislied uit Berlijn 185 niet overgeleverd is in een andere bron, stelt Madou dat de legende zeer populair geweest moet zijn.¹⁴² Daarmee is echter nog niet verklaard waarom het lied over de heilige Gertrudis werd opgenomen in het handschrift. Wilbrink opperde een

¹³⁶ Goosen 1992, p. 85.

¹³⁷ Over de geboorte- en sterfdatum van Gertrudis van Nijvel verschillen de meningen, maar ik volg hier de data zoals gegeven door Madou 1975, p. 4 en 8.

¹³⁸ Madou 1975, p. 12.

¹³⁹ Goossen 1992, p. 167-167, Madou 1975, p. 8 en Van der Linden 1999, p. 348-349.

¹⁴⁰ De zogenaamde *Vita sanctae Gertrudis tripartita*, zie Madou 1975, p. 12-13.

¹⁴¹ Madou 1975, p. 14-17.

¹⁴² Madou 1975, p. 18.

mogelijkheid die mooi aansluit bij de eervolle biografieën in de zusterboeken en tevens de aanname versterkt dat het handschrift afkomstig is uit het Lamme van Diesehuis. Het lied over Gertrudis van Nijvel zou een eerbetoon zijn aan een zeer gewaardeerde naamgenote van de heilige: moeder Geertruyt ten Veen (†1469). Deze vrouw was jarenlang woonachtig in het Lamme van Diesehuis en stond maar liefst zevenenveertig jaar aan het hoofd van deze vrouwengemeenschap. Uit een ‘vita’ over Geertruyt ten Veen, blijkt dat zij zeer geliefd was onder de zusters, vooral vanwege haar enorme nederigheid.¹⁴³ Kijkend naar haar sterfdatum, de lange periode waarin Geertruyt ten Veen mater was en de periode waarin het ontstaan van Berlijn 185 gedateerd wordt (tweede helft vijftiende eeuw-begin zestiende eeuw) dan is het goed mogelijk dat de samensteller van het handschrift moeder Geertruyt nog persoonlijk gekend heeft, wat een dergelijk eerbetoon zeer aannemelijk maakt.

De feestdag van Sint Gertrudis wordt doorgaans gevierd op haar sterfdag 17 maart, maar soms ook op 12 februari.¹⁴⁴ In het laatste geval zou de feestdag als gevolg van de maancyclus afwisselend in de kerst- of paaskring vallen. De datum 17 maart ligt echter altijd midden in de paaskring, want deze dag valt, ongeacht de maancyclus, ruim na Septuagesima. Maar een positie binnen de paaskring verklaart nog niet waarom het lied in het zomerdeel geplaatst werd. De zomerdelen van liturgische boeken beginnen namelijk met Pasen zelf, dat op zijn vroegst op 22 maart valt, waardoor de feestdag van de heilige Gertrudis in het winterdeel thuishoort. Zelfs wanneer de samensteller van de liedverzameling ervoor gekozen heeft om 17 maart al tot de Pasen te rekenen of besloot om de gehele paaskring op te nemen in het zomerdeel van Berlijn 185, dan lijkt de positie van het Gertrudislied misplaatst. Op basis van de gebruikelijke volgorde van de feestdagen der heiligen, ligt het in de lijn der verwachting dat het lied in ieder geval ver voor het lied over Sint Cecilia (einde kerkelijk jaar) opgenomen zou worden. De posities van de twee liederen lijken te bewijzen dat de heiligenliederen in het zomerdeel niet chronologisch geordend zijn en dus niet gerangschikt volgens het kerkelijk jaar.

4.2.3 Sint Lebuïnus (lied 43)

Het laatste heiligenlied dat in het zomerdeel van Berlijn 185 te vinden is, gaat over de heilige Lebuïnus (Liawin). Deze Angelsaksische benedictijn kwam, geïnspireerd door zijn voorganger Bonifatius, in het midden van de achtste eeuw als missionaris naar de Lage Landen. Lebuïnus werd door de Utrechtse bisschop Gregorius uitgezonden naar de IJsselstreek. Omstreeks 768 stichtte Lebuïnus zijn eerste kerk in het dijkdorp Wilp. Het tweede bedehuis dat ‘de apostel van Overijssel’ stichtte, werd evenals het kerkje in Wilp door heidense Saksen vernietigd. Lebuïnus stierf in 773 toen hij bezig was met de herbouw van de kerk in Deventer. Bisschop Bernoldus van Utrecht liet op dezelfde plek in Deventer in de elfde eeuw de huidige Grote of Lebuïnuskerk bouwen.¹⁴⁵

Het lied in Berlijn 185 vertelt in 16 strofen van elk 7 verzen hoe Lebuïnus uitgezonden werd (43.2) en ondanks alle tegenslag volhardde in zijn wens tot bekeren. Dat hij daarbij hulp

¹⁴³ Wilbrink 1930, p. 25-26.

¹⁴⁴ Van der Linden 1999, p. 348.

¹⁴⁵ Otten 2006, p. 7-11 en Van der Linden 1999, p. 515.

van God kreeg, wordt duidelijk gemaakt door de passage waarin een engel Lebuïnus laat verdwijnen wanneer hij bijna wordt gedood door vijandige Saksen (43.8-43.10). Dit voorval komt reeds voor in een ‘vita’ over Lebuïnus uit het eind van de negende eeuw.¹⁴⁶ Na deze gebeurtenis leefde de heilige nog vele jaren, waarin hij voor eenieder een lichtend voorbeeld was (43.12). Het lied vertelt tenslotte dat Lebuïnus in Deventer begraven werd, waar vervolgens een kerk voor hem werd gesticht (43.14). Alle zestien strofen eindigen met drie refreinregels waarin deze *alre liefste vader* om bijstand wordt gevraagd.

Lebuïnus is een voorbeeld van een lokale heilige, die slechts in een beperkt verspreidingsgebied werd vereerd. Evenals Willibrord en Bonifatius wordt hij geassocieerd met het bisdom Utrecht, wat hem ook een vermelding opleverde in de Utrechtse exemplaren van de beroemde *Legenda Aurea* uit de vijftiende eeuw.¹⁴⁷ Door zijn missiewerk in en rond de stad Deventer en de basiliek die daar naar hem werd vernoemd, is Sint Lebuïnus bekend komen te staan als de beschermheilige van Deventer. Dit lied wordt daarom algemeen beschouwd als de tweede aanwijzing voor de herkomst van Berlijn 185. In de slotstrofe van het lied wordt de band met Deventer nadrukkelijk verwoord:

O deunter hoge veste
 hebt altoes gueden moet
 lebuynus die hilige prynce
 steet v by in alre noet¹⁴⁸

De feestdag van de heilige Lebuïnus is 12 november, zijn veronderstelde sterfdag.¹⁴⁹ Evenals de feestdag van de heilige Cecilia, valt deze datum aan het einde van het kerkelijk jaar, waarmee de opname in het zomerdeel gerechtvaardigd is. Geheel in overeenstemming met de plaats van 12 november in de liturgische jaarkalender, bevindt het lied zich tussen de laatste liederen die door de belangrijkste kopiïst in het zomerdeel zijn afgeschreven.

4.2.4 Sint Agnes (lied 73)

Het winterdeel van het *Deventer liederenhandschrift* bevat twee heiligenliederen, waarvan het eerste lied over de heilige Agnes gaat. Er is vrij weinig bekend over de historische Agnes van Rome, maar zij wordt al sinds de vierde eeuw vereerd als martelares. Uit de zesde eeuw stamt een legende waarin een maagd, pas later zal zij Agnes genoemd worden, op zeer jonge leeftijd een huwelijksaanzoek afwees, omdat zij zichzelf beschouwde als een bruid van Christus. Naakt werd Agnes in een bordeel geplaatst, waar zij haar lichaam met haar snelgroeïende haar kon bedekken. Door middel van gebed wist Agnes haar afgewezen bruidegom, die door een boze geest was gedood, weer tot leven te wekken. Hoewel de jongeman en zijn vader zich bekeerden, werd de twaalfjarige Agnes door de rechter op de brandstapel geplaatst. Terwijl zij

¹⁴⁶ Otten 2006, p. 13-15, 67 en 69. Over de precieze datering van de *Vita Lebuini Antiqua* bestaat discussie; de periodes 840-864 en 882-930 worden genoemd. Communis opinio is echter een datering vóór het jaar 930.

¹⁴⁷ Carasso-Kok 1997, p. 32, 44.

¹⁴⁸ Berlijn 185, 43.16.1-4.

¹⁴⁹ Van der Linden 1999, p. 515.

ongedeerd bleef, vatten haar beulen vlam. Tenslotte werd Agnes met een zwaard of priem neergestoken.¹⁵⁰

Hoewel het lied over Sint Agnes met slechts acht strofen korter is dan de heiligenliederen uit het zomerdeel, wordt bovenstaande legende bijna woordelijk naverteld.¹⁵¹ Door het beperkte aantal verzen is de informatiedichtheid in het lied erg hoog. Centraal staat het feit dat Agnes reeds een bruid van Christus was (*god die here heeft hoer gegeuen / enen rynck van golde fyn*)¹⁵² en onder geen beding deze status wilde opgeven. Het is goed voorstelbaar dat Agnes, die onder meer patrones van de kuisheid is, de zusters in het Lamme van Diesehuis als voorbeeld diende. Haar zuiverheid wordt benadrukt door de vier refreinregels die elke strofe afsluiten en waarin Agnes als schitterende maan boven alle maagden geplaatst wordt.

In circa 960 wist de Utrechtse bisschop Balderic relieken van de heilige Agnes te bemachtigen, waardoor Sint Agnes gedurende de middeleeuwen in het gehele bisdom van Utrecht werd vereerd.¹⁵³ Binnen de ‘Deventer-kring’ waren de zusters van het Lamme van Diesehuis bekend met het Sint-Agnesconvent te Emmerich en het Regularissenklooster in Diepenveen, dat gewijd was aan de maagd Maria en de heilige Agnes.¹⁵⁴ Het is dan ook zeer waarschijnlijk dat Sint Agnes ook in het Lamme van Diesehuis werd vereerd, waarmee de aanwezigheid van het Agneslied in Berlijn 185 kan worden verklaard.

De heilige Agnes kent twee feestdagen: de meest gebruikelijke is haar sterfdag op 21 januari, maar ook de dag van haar begrafenis (28 januari) wordt herdacht.¹⁵⁵ Beide data bevinden zich aan het eind van de kerstkring die eindigt met Maria-Lichtmis (2 februari). Het kan voorkomen dat het eind van de kerstkring en het begin van de paaskring elkaar overlappen,¹⁵⁶ waardoor de feesten van de heilige Agnes soms ook binnen de paaskring kunnen vallen. De beide bekende feestdagen vallen echter ruim voor het Paasfeest, zodat de opname van dit lied in de tweede helft van het winterdeel in overeenstemming lijkt met het kerkelijk jaar.

4.2.5 Johannes de apostel (lied 82)

Het laatste heiligenlied in Berlijn 185 gaat over de apostel Johannes. Vlak voordat Jezus stierf, gebod hij Johannes, die samen met Maria en enkele andere vrouwen onderaan het kruis stond, om voor zijn moeder te zorgen. Na Pinksteren was Johannes geruime tijd prediker in Jeruzalem. Vervolgens trok hij de omgeving rond om zijn evangelie te verkondigen in steden zoals Efeze en Smyrna. Het vierde evangelie, drie brieven en de *Apocalyps* (of het boek van de *Openbaring*) worden toegeschreven aan Johannes, hoewel de wetenschap twijfelt of deze teksten van één en dezelfde schrijver zijn.¹⁵⁷ Johannes wordt vaak afgebeeld met een arend of

¹⁵⁰ Goossen 1992, p. 21-23 en Van der Linden 1999, p. 25-26.

¹⁵¹ Alle acht strofen tellen acht verzen, waarvan de laatste 4 verzen steeds herhalingen zijn.

¹⁵² Berlijn 185, 73.2.1-2.

¹⁵³ Wilbrink 1930, p. 25.

¹⁵⁴ Mulder 2009, p. 113.

¹⁵⁵ Van der Linden 1999, p. 25.

¹⁵⁶ Het begin van de paaskring (Septuagesima) is afhankelijk van de maancyclus en fluctueert tussen 18 januari en 22 februari.

¹⁵⁷ Van der Linden 1999, p. 448-449.

adelaar. Deze vogel is een verwijzing naar zijn scherpe blik als evangelist, aangezien de evangelisten in staat waren om Gods geheim onder de mensen te aanschouwen. Daarnaast gaat over Johannes het verhaal dat hij op Patmos een adelaar had die diende als lessenaar en hem zijn schrijfgerei aanreikte.¹⁵⁸

Het lied over Johannes is eveneens korter dan de heiligenliederen in het zomerdeel: het telt 16 strofen van vier verzen. Johannes wordt consequent aangeduid met ‘arend’, waarmee zijn belangrijke functie als evangelist benadrukt wordt.¹⁵⁹ In enkele strofen zijn gegevens over de arend opgenomen die afkomstig zijn uit de middeleeuwse *bestiaria* (82.3-4). Tevens vertelt het lied hoe Jezus de jonge apostel vanaf het kruis de zorg over Maria opdroeg (82.8). Het enige wonderlijke voorval in dit lied is het graf dat gevuld bleek te zijn met hemelbrood (82.13). Knuttel stelde vast dat grote delen van deze tekst klaarblijkelijk overgenomen zijn uit de *Legenda Aurea* van Jacobus de Voragine.¹⁶⁰

De opname van een lied over Johannes de evangelist in een liedbundel die naar alle waarschijnlijkheid afkomstig is uit het Lamme van Diesehuis is lastig te koppelen aan lokale heiligenverering. De heiligenstatus van Johannes is daarvoor te algemeen. Wilbrink lijkt echter aanwijzingen gehad te hebben die erop wezen dat de zusters *dem “gemynden Apostel des heren” besondere Verehrung widmete*.¹⁶¹ Wilbrink geeft helaas niet aan op welke bron zij haar opmerking baseerde.

De feestdag van de heilige Johannes is algemeen bekend en valt een paar dagen na Kerstmis op 27 december.¹⁶² Opname in het winterdeel van de liedbundel, na een tiental kerstliederen, lijkt hier volkomen in overeenstemming met de liturgische jaarkalender. Het is echter opvallend dat het heiligenlied over Sint Agnes een plek gekregen heeft voor het Johanneslied. De heiligenliederen in het winterdeel lijken dus net zo min chronologisch volgens de kerkelijke jaarkalender gerangschikt te zijn als de heiligenliederen in het zomerdeel.

4.2.6 Conclusie

Nu alle vijf heiligenliederen aan een nauwkeurige analyse onderworpen zijn, kunnen we terugkeren naar de vragen. Een eerste punt van aandacht was de vraag waarom nu deze vijf heiligenliederen in het *Deventer liederenhandschrift* terecht gekomen zijn. De heilige Lebuïnus werd mogelijk opgenomen vanwege zijn status als beschermheilige van de stad Deventer. Cecilia was waarschijnlijk de patroonheilige van de gemeenschap waarin het handschrift ontstond. Gaan we op basis van deze twee heiligen uit van het Lamme van Diesehuis als ontstaansmilieu, dan is het ook mogelijk om de opname van het Gertrudislied te voorzien van een verklaring. Het lied kan beschouwd worden als een eerbetoon aan de zeer gewaardeerde overleden mater Geertruyt. Ook lijken er aanwijzingen te zijn die de verering van de heilige Agnes en Johannes in het Lamme van Diesehuis aannemelijk maken. Hieruit wil ik voorzichtig opmaken dat de keuze voor deze heiligen volledig bepaald lijkt door het

¹⁵⁸ Van der Linden 1999, p. 449-450.

¹⁵⁹ De vergelijking van Johannes met de arend is afkomstig uit Openbaring 4:7.

¹⁶⁰ Knuttel 1906, p. 280-282.

¹⁶¹ Wilbrink 1930, p. 25.

¹⁶² Van der Linden 1999, p. 448.

ontstaansmilieu waarin het handschrift ontstond en een weerspiegeling is van de heiligenverering in het Lamme van Diesehuis.

Het tweede aandachtspunt is de belangrijke vraag of positie van de heiligenliederen duidelijkheid geeft over de wijze waarop de geestelijke liederen in Berlijn 185 over het zomer- en winterdeel zijn verdeeld. De aanname dat de liturgische heiligenkalender de positie van de heiligenliederen in Berlijn 185 heeft bepaald, lijkt voor vier van de vijf liederen te kloppen: de data van de hier genoemde feestdagen zijn in overeenstemming met het seizoensdeel waarin zij zijn opgenomen. Alleen de positie van het Gertrudislied in het zomerdeel van Berlijn 185 kan niet door deze aanname verklaard worden. Naar liturgische maatstaven had het lied, ongeacht de datum (12 februari of 17 maart), in het winterdeel geplaatst moeten worden. Een andere definitie van de grenzen van het zomer- en winterdeel zou deze misplaatste positie van het Gertrudislied echter kunnen verklaren. Nemen we aan dat de zusters zelf geen gebruik van liturgische boeken maakten, dan is het goed mogelijk dat zij niet allemaal wisten waar de scheidingslijn tussen een winter- en zomerdeel in liturgische werken werd gelegd. Het is volkomen voorstelbaar dat een zuster de inhoud van een winterdeel verbond met teksten gerelateerd aan de kerstkring en de inhoud van een zomerdeel met teksten gerelateerd aan de paaskring. Op die manier kan de opname van het lied van de heilige Gertrudis in het zomerdeel verklaard worden vanwege de positie van 17 maart in de paaskring.

Volgorde heiligenliederen in Berlijn 185					
lied	25	30	43	73	82
heilige	Cecilia	Gertrudis	Lebuïnus	Agnes	Johannes
datum	22-nov	17-mrt	12-nov	21-jan	27-dec
deel	zomer			winter	
Chronologische volgorde heiligenliederen					
lied	30	43	25	82	73
heilige	Gertrudis	Lebuïnus	Cecilia	Johannes	Agnes
datum	17-mrt	12-nov	22-nov	27-dec	21-jan
kring	paaskring			kerstkring	

Tabel 1 Overzicht van de volgorde van de heiligenliederen in Berlijn 185 vergeleken met de chronologische volgorde van de heiligenliederen.

Voorlopige conclusie: de heiligenliederen werden op basis van hun positie binnen de kerst- en paaskring verbonden aan het winter- of zomerdeel. Maar is de onderlinge volgorde van de heiligenliederen in Berlijn 185 in overeenstemming met een rangschikking gebaseerd op de liturgische jaarkalender? Vergelijken we de volgorde Cecilia-Gertrudis-Lebuïnus (zomerdeel) en Agnes-Johannes (winterdeel) met de chronologische volgorde van de data van de geassocieerde feestdagen, dan lijkt een verband met het kerkelijk jaar ver te zoeken (zie Tabel 1). Had de samenstelster van het liedboek de liturgische jaarkalender in acht genomen, dan hadden de heiligen logischerwijs, startend met het zomerdeel, als volgt geordend moeten zijn: Lebuïnus (12 november), Cecilia (22 november), Johannes (27 december), Agnes (21 januari) en tenslotte Gertrudis (17 maart). Stellen we het zomerdeel gelijk aan de paaskring, dan zou

deze reeks starten met het Gertrudislied (zie Tabel 1). De data van de feestdagen lijken dus maar een beperkte invloed gehad te hebben op de positie van de liederen binnen het handschrift en in zeer geringe mate te wijzen op cyclisch gebruik.

Bij deze voorlopige conclusie moet echter nog een kanttekening worden geplaatst. Ik heb reeds gewezen op het probleem van de te kiezen feestdagen. De sterfdagen zijn de meest gebruikelijke data, maar zij zijn niet de enige optie. Op basis van de gegevens van de huidige heiligenkalenders lopen we het risico om voorbij te gaan aan de mogelijkheid dat de samenstelster van Berlijn 185 de heiligen aan andere feestdagen koppelde dan wij nu doen. Hughes wees erop dat de enige betrouwbare bron voor de lokale data van de feestdagen van heiligen in een bepaalde periode is gelegen in de liturgische jaarkalender uit die bepaalde regio en periode.¹⁶³ Ik ben niet in de gelegenheid geweest om dit spoor te volgen, zodat het niet is uitgesloten dat ik naar de verkeerde data gekeken heb en logischerwijs tot een incorrecte conclusie kom. Een gespecialiseerd onderzoek naar de heiligenfeestdagen in de kringen van de Moderne Devotie te Deventer zou meer inzicht kunnen geven.

4.3 De passie- en paasliederen

Het ‘somerstuc’ van het *Deventer liederenhandschrift* bevat zoals gezegd een aantal passie- en paasliederen. Deze liederen zijn vanwege hun onderwerp onlosmakelijk verbonden met de liturgische jaarkalender. In de volgende analyse staan de inhoud en ordening van de passie- en paasliederen in het zomerdeel centraal. Door de gespreide plaatsing van deze liederen over de tweede helft van het zomerdeel van Berlijn 185 lijkt de invloed van het onderwerp op de rangschikking van de liederen niet erg zwaar gewogen te hebben. Maar is dat ook daadwerkelijk het geval? Is het mogelijk dat de passie- en paasliederen op basis van hun thema’s verbonden kunnen worden met de omringende liederen? Alvorens de passie- en paasliederen uit Berlijn 185 onder de loep te nemen, is het belangrijk om kort stil te staan bij de betekenis van de passie en pasen. De passie is een beschrijving volgens het evangelie van Jezus’ arrestatie, het daaropvolgende proces, de kruisiging en zijn dood.¹⁶⁴ Pasen is het feest waarin vervolgens Jezus’ opstanding uit de dood wordt herdacht.¹⁶⁵

Het zomerdeel van Berlijn 185 bevat negen passie- en paasliederen, waarvan er vijf van de hand zijn van de belangrijkste kopiist. In vergelijking tot de 20 kerstliederen die dezelfde kopiist afschreef in het winterdeel, lijkt het aantal passie- en paasliederen gering. Om het lage aantal van dit type liederen in het handschrift beter te kunnen beoordelen, heb ik binnen het corpus van de Nederlandse Liederbank een klein onderzoekje gedaan naar de hoeveelheid geestelijke liederen die geassocieerd worden met de belangrijke kerkelijke vieringen en hun onderlinge verhoudingen (zie Tabel 2).

Het resultaat lijkt boekdelen te spreken: de geboorte van Jezus is verreweg de meest bezongen gebeurtenis uit zijn leven.¹⁶⁶ De passie- en paasliederen, veelal verhalende liederen

¹⁶³ Hughes 1995, p. 280.

¹⁶⁴ Harper 1995, p. 309.

¹⁶⁵ Harper 1995, p. 298.

¹⁶⁶ Knuttel 1906, p. 87. Volgens Knuttel vormen de kerstliederen binnen het totale corpus van geestelijke liederen een aparte groep, waartoe een aantal van de oudste liederen behoren, evenals liederen die zo bekend waren dat zij eeuw na eeuw overgeleverd werden.

waarin respectievelijk de kruisiging en de opstanding van Jezus centraal staan, vormen duidelijk een minder grote groep. Op basis van de verhoudingen tussen de kerstliederen en de passie- en paasliederen die naar voren komen uit deze eerste inventarisatie in de Nederlandse Liederensbank (totaal: 60-31 en < 1700: 66-28), lijkt de verhouding van 69:31 in Berlijn 185 echter te impliceren dat het aantal van vijf door de samensteller opgenomen passie- en paasliederen in het ‘somerstuc’ van Berlijn 185 helemaal niet gering is, maar eerder bovengemiddeld.

Liedgenre	Totaal aantal	Totaal %	< 1700 aantal	< 1700 %	Berlijn 185	Berlijn 185 %
kerstlied	2.287	60	1.116	66	20	69
passielied	726	19	293	17	7	24
paaslied	455	12	178	11	2	7
pinksterlied	246	6	65	4	0	0
hemelvaartlied	97	3	37	2	0	0

Tabel 2 Aantal liederen uit de database van de Nederlandse liederensbank dat voldoet aan het opgevraagde liedgenre vergeleken met de inhoud van Berlijn 185.¹⁶⁷

Al blijkt het aantal passie- en paasliederen in Berlijn 185 niet laag te zijn, uit de bespreking van Knuttel komt duidelijk naar voren dat het aantal overgeleverde liederen van dit type aan de lage kant is in verhouding tot het gehele corpus geestelijke liederen.¹⁶⁸ Knuttel merkte allereerst op dat er überhaupt weinig liederen zijn (met uitzondering van de kerstliederen) waarin gebeurtenissen uit het leven van Jezus aan de orde komen, zelfs hetgeen dat onmiddellijk aan de passie vooraf gaat, zoals bijvoorbeeld Jezus’ intocht in Jeruzalem, wordt slechts in enkele gevallen bezongen.¹⁶⁹ Knuttel gaf geen definitie van de liederen die hij passieliederden noemt, maar uit zijn bespreking komt naar voren dat in al deze liederen de kruisiging centraal staat. In de groep verhalende liederen, de ‘rechtstreekse’ passieliederden, worden de gevangenneming van Jezus en het dragen van zijn eigen kruis soms wel bezongen, maar alle aandacht richt zich uiteindelijk op de Calvarieberg: Jezus’ laatste uren aan het kruis en zijn dood.¹⁷⁰ De kruisdood werd niet alleen in verhalende vorm bezongen, maar resulteerde ook in allegorische passieliederden.¹⁷¹ In vergelijking tot de hoeveelheid overgeleverde passieliederden noemde Knuttel het aantal overgeleverde paasliederen ronduit schaars. Hij verklaarde de beperkte hoeveelheid paasliederden met de opmerking: *Met Jezus’ kruisdood is het werk der verlossing volbracht, zijn opstanding, hoe heuglijk ook, heeft voor den lateren mensch niet meer dat alles overheerschende belang.*¹⁷² Uit de paasliederden die door Knuttel

¹⁶⁷ De aantallen zijn afkomstig uit de Nederlandse Liederensbank (24-03-2012). Ik heb gezocht met de zoektermen: kerstlied, passielied, paaslied, pinksterlied en hemelvaartlied. Ik heb zowel gekeken naar het totale corpus als naar de liederen afkomstig uit bronnen gedateerd voor 1700 (zie Bijlage I, waarin ik de keuze voor de grens < 1700 toelicht).

¹⁶⁸ Knuttel 1906, p. 148-183.

¹⁶⁹ Knuttel 1906, p. 150. Knuttel noemt hier geen aantallen, hij geeft slechts één voorbeeld en zegt dat er nog een paar liederden zijn met strofen die ongeveer overeenkomen met strofen uit het voorbeeld. Helaas geeft Knuttel alleen aan om welke bronnen het gaat, maar niet welke liederden hij bedoelt.

¹⁷⁰ Knuttel 1906, p. 152-159.

¹⁷¹ Knuttel 1906, p. 162.

¹⁷² Knuttel 1906, p. 176.

besproken worden, komen de volgende motieven naar voren: de bevrijding van de aartsvaders, de verschijning aan Maria Magdalena en de wonderlijke visvangst.¹⁷³

4.3.1 De positie van de passie- en paasliederen in het ‘somerstuc’

Wat valt er precies te zeggen over de positie van de passie- en paasliederen in het *Deventer liederenhandschrift*? Het handschrift bevat in totaal negen passie- en paasliederen, maar slechts vijf daarvan zijn afkomstig van de belangrijkste kopiïst. Deze vijf liederen, de liederen 21, 23, 28, 42 en 47, zijn verspreid over het tweede deel van het ‘somerstuc’ (lied 16 t/m 49) waarin zij afgewisseld worden met lofliederen op Jezus en liederen van inkeer en zelfstrijd. Omdat de compiler alle passie- en paasliederen in het ‘somerstuc’ heeft geplaatst, wordt duidelijk dat deze persoon de grens tussen winter- en zomerliederen vóór de kruisdood van Jezus legde. Bekijken we de positie van de vijf liederen binnen het zomerdeel dan kunnen we constateren dat de passie- en paasliederen zich, geheel tegen de verwachting in, niet aan het begin van dit seizoensdeel bevinden. De eerste drie passielieder vinden we grofweg in het midden van het ‘somerstuc’, nadat de kopiïst reeds een twintigtal liederen heeft opgenomen, waaronder de Marialieder. De twee laatste passie- en paasliederen, lied 42 en 47, bevinden zich tussen de slotliederen van de belangrijkste kopiïst. Het is interessant om hier op te merken dat in het groepje van vijf liederen dat door latere kopiïsten aan het einde van het ‘somerstuc’ is toegevoegd (de liederen 50-54), drie van de vier resterende passie- en paasliederen zijn opgenomen (lied 50, 52 en 53). Hoewel de ordeningsprincipes van de oorspronkelijke samenstelster van Berlijn 185 nog niet geheel duidelijk zijn en wellicht nooit helemaal zullen worden, wekken deze aanvullingen van passie- en paasliederen door andere schrijfhanden de indruk dat de focus van het zomerdeel meer op de paasperiode werd gelegd, waardoor gesuggereerd wordt dat ‘somerstuc’ voor deze kopiïsten een synoniem was van ‘paasstuc’.

Vergelijken we de inhoud van deze vijf liederen met Knuttels bespreking van de overgeleverde passie- en paasliederen, dan blijken de eerste vier liederen passielieder, waarin de kruisdood het hoofdthema is. Het laatste lied (nr. 47) kan doorgaan voor een paaslied, omdat het naar Jezus’ opstanding verwijst. Deze volgorde van liederen, eerst passielieder en dan een paaslied, is in ieder geval in overeenstemming met een chronologische structurering gebaseerd op het kerkelijk jaar. Blijven we zitten met de vraag waarom de passie- en paasliederen niet als groep opgenomen zijn, maar over het tweede deel van het ‘somerstuc’ zijn verspreid. Is het misschien mogelijk dat de liederen samen met de omringende liederen een ‘paascyclus’ vormen? In de volgende paragrafen zal ik de vijf passie- en paasliederen stuk voor stuk bespreken zodat we een beeld kunnen vormen van de thema’s die (naast het passie- en paasmotief) in deze liederen aan bod komen. Door deze thema’s te vergelijken met de thema’s van de omringende liederen is het wellicht mogelijk om grip te krijgen op de interne structuur van het zomerdeel van Berlijn 185.

¹⁷³ Knuttel 1906, p. 177-184.

4.3.2 *Een lietdekyn wil ick v syngen (lied 21)*

Het eerste lied in het zomerdeel van Berlijn 185 waarin de kruisdood van Jezus centraal staat is lied 21. Het is een lang verhalend lied van vijftien strofen, waarin de ik-persoon de eerste twee strofen gebruikt om haar liefde en bewondering voor Jezus te benadrukken. De volgende strofen staan geheel in het teken van Jezus' lijden tijdens de kruisiging: de doornenkrans die zijn hoofd verwondt (21.3), de nagelen die door zijn handen en voeten geslagen worden (21.4), de plaats die hij gekregen heeft tussen twee misdadigers (21.5). Uit de strofen 7-9 blijkt dat Jezus zelf koos voor deze lijdensweg: hij wilde de mens verlossing schenken en betaalde daarvoor met zijn eigen leven. In strofe 10 wordt verteld hoe de soldaat Longinus Jezus na zijn dood met een speer in zijn zij steekt, waarna er een 'saligen dranck' (bloed en water) uit de wond vloeit. De bijzondere natuurverschijnselen waarmee de kruisiging gepaard gaat, een zonsverduistering en een aardbeving, getuigen volgens de zanger van het grote verdriet dat de aarde ondergaat. Uiteindelijk wordt Jezus van het kruis gehaald en het lichaam in een graf gelegd. Het passielied is dan echter nog niet ten einde: in de drie laatste strofen (13-15) wordt verteld over Jezus' verlossing van de zielen uit het voorgeborchte, zijn herrijzenis met Pasen, zijn hemelvaart en 'last but not least' zijn belofte om terug te keren op Aarde.

Hoewel lied 21 een zeer verhalend karakter heeft, is er naast het verhaal van de passie ook ruimte voor commentaar. Vooral aan het begin van het lied doorspekt de zanger de strofen met persoonlijke opmerkingen zoals: *dat doet myn herte versagen* (21.3.3) of *och wat heeft hi bedreuen, dat hi dus jamerlic steet* (21.5.3-4). Wanneer Jezus de zorg voor zijn moeder overdraagt aan Johannes, merkt de ik-figuur op dat dit voor Maria, ondanks de goede kwaliteiten van Johannes, geen eerlijke ruil was (21.6). Het is niet erg vreemd dat de lijdensweg van Jezus de zanger zozeer aangrijpt, het gaat hier tenslotte, zoals blijkt uit de twee slotverzen van elke strofe, om een geliefde. Door middel van een refreinregel, het een-na-laatste vers, benadrukt de zanger keer op keer via kleine variaties (*al ander liefde/boelken/vrentscap/genoechte wil ic laten*) dat er geen sprake kan zijn van andere geliefden. In het afsluitende vers van elke strofe wordt vervolgens verwoord waarom Jezus deze liefde heeft verdiend of waartoe die liefde bij de zanger leidt. De twee belangrijke thema's in dit passielied zijn dus het lijden van Jezus en de liefde die de ik-figuur voor Jezus voelt.

4.3.3 *Myt vrouden wil ic heuen aen (lied 23)*

Het tweede passielied telt twaalf strofen en komt qua inhoud en opbouw grotendeels overeen met lied 21. Wederom hebben we te maken met een zeer verhalend lied dat aanvangt met twee strofen waarin de zanger vertelt zich volledig aan Jezus te willen geven. De aanleiding van deze grote devotie blijkt gelegen in het feit dat Jezus aan het kruis stierf om de mens van haar zonden te verlossen (23.3). De zanger zou Jezus graag helpen zijn last te verlichten (23.4). Na de eerste vier persoonlijke strofen in de ik-vorm, wordt in de volgende zeven strofen verteld hoe Jezus stierf en van het kruis gehaald werd. De nadruk ligt in dit tweede deel van het lied echter op de ervaringen van Maria: haar grote verdriet (23.6.1), haar eenzaamheid (23.7.4), haar moederlijke kussen die het lichaam van Jezus weer helen en haar herstel wanneer zij hem na de opstanding weer ziet (23.9). De tweedeling in het lied, eerst de

eigen gevoelsbeleving en daarna de focus op de emoties van Maria, lijkt aan te geven dat de dichter zich erg met Maria en haar verdriet vereenzelvigde. Deze indruk wordt versterkt door de zangerstrofe aan het eind, waarin de dichter geïdentificeerd wordt als:

Die ons dit lietken heeft gedicht
dat was een maghet reyne¹⁷⁴

Het lied bevat een aantal verzen die doen vermoeden dat de structuur van dit passielied gebaseerd was op de dagelijkse gebedscyclus, het getijdengebed. Knuttel merkte op dat *[het] zeer gewoon is, de verschillende stadiën der passie betrokken te zien op de getijden van den dag.*¹⁷⁵ In lied 23 is een dergelijke koppeling in twee, wellicht drie strofen terug te vinden. Strofe 7 maakt melding van ‘vesper tyt’ en in strofe 10 is er sprake van ‘complete tyt’. De tijdsbepaling in de vijfde strofe ‘doet quam anden hegen myddach’ waarmee het stervensuur van Jezus wordt aangeduid is zeer vaag, maar het is mogelijk dat hier verwezen wordt naar de none (rond 3 uur ’s middags). Door deze verwijzingen rijst de vraag of de strofen (van het tweede deel) van lied 23 oorspronkelijk onderdeel waren van een langer passielied, waarin alle getijden van de dag opgenomen waren. Helaas is dit lied, of een deel ervan, niet bekend uit een andere bron, zodat we deze mogelijkheid niet kunnen verifiëren. Deze tijdsbepalingen in het lied lijken in ieder geval te wijzen op een dichter die bekend was met het getijdengebed en wellicht zelfs afkomstig was uit een milieu waarin de gebedscyclus de dagindeling bepaalde, zoals bijvoorbeeld een zusterhuis van de Moderne Devotie.

Het tweede passielied dat hier besproken wordt, blijft erg dicht bij het kruisigingsverhaal. Het primaire thema is overduidelijk het lijden. Centraal staat natuurlijk het lijden van Jezus aan het kruis, maar daarnaast geeft de ik-figuur aan dat zij bereid is om een deel van het lijden van haar heer over te nemen. Ook het grote verdriet dat Maria ervoer tijdens de dood van haar zoon kan als lijden bestempeld worden. Aan het eind van het lied blijkt dat het lijden echter beloond wordt: Jezus stond op uit de dood.

4.3.4 *Die doer gades wyllen* (lied 28)

Het derde passielied bevindt zich ongeveer in het midden van het zomerdeel. Dit geestelijke lied is een allegorie, dat gepresenteerd wordt als een meilied: een fenomeen dat vanaf het einde van de vijftiende eeuw veelvuldig voorkomt in de verzamelhandschriften met devote liederen. Dergelijke geestelijke meliederen zijn voortgekomen uit de oudere wereldlijke traditie, zodat het voorkomen van de meliederen in een religieuze omgeving aantoont hoezeer de meiviering in alle lagen van de samenleving was doorgedrongen. Veel van de geestelijke meliederen zullen contrafacten zijn geweest van wereldlijke varianten, waarbij dezelfde beeldspraak werd gebruikt.¹⁷⁶ Om de wereldlijke meliederen om te zetten moest een verband gevonden worden dat tot de verbeelding sprak. Zowel het meifeest als het Paasfeest vormen het begin van een nieuwe periode: de nieuwe lente staat zo symbool voor de nieuwe wereld waarin de mens door Jezus van haar zonden is verlost. Het kruis waaraan Jezus stierf werd in

¹⁷⁴ Berlijn 185, 23.12.1-2.

¹⁷⁵ Knuttel 1906, p. 158.

¹⁷⁶ Oosterman 2001, p. 174-178.

de liederen verbeeld door de meiboom.¹⁷⁷ Lied 28 gaat nog een stap verder, want in dit lied wordt de mei(boom) niet vergeleken met het kruis, maar met Jezus zelf:

Die meye dien ic meyne
dat is die suete god¹⁷⁸

Er bestaan meerdere liederen waarin de mei symbool staat voor Jezus. Knuttel suggereert dat men in deze liederen de oorspronkelijke vergelijking met het kruis misschien een beetje uit het oog verloren had en door de wonden van Jezus, die vaak vergeleken werden met rode rozen, kwam tot het beeld van een bloeiende boom.¹⁷⁹ De inhoud van lied 28 lijkt ons nog een ander aanknopingspunt te bieden voor de vergelijking van Jezus met de mei: net als de meifeesten in de lente wordt zijn sterven in dit lied, paradoxaal genoeg, gezien als aanleiding voor vreugde en vrolijkheid. De derde strofe vangt bijvoorbeeld aan met het vers *die meye wyl die meye* wat vrij vertaald ‘wie de mei wil vieren’¹⁸⁰ oplevert. Binnen de context van lied 28 komt dit neer op het vieren van het offer van Jezus, de verlossing door zijn kruisdood. De strofen 11 en 12 trekken de viering van de mei door naar de eeuwige gelukzaligheid van de hemel, Jezus heeft tenslotte met zijn dood de weg naar de hemel geopend, waar iedereen zal mogen genieten van de hemelse wijn.

Deze wijn brengt ons bij een ander bekend beeld uit het laatmiddeleeuwse geestelijke lied dat verwerkt is in lied 28: Jezus als wijnschenker.¹⁸¹ De twaalf strofen worden afgewisseld met een refrein waarin de rode wijn die aan het kruis ontspringt, ofwel het bloed van Jezus, aan de zuivere gelovigen wordt geschonken. Het drinken van Jezus’ bloed, in de vorm van wijn, is een onderdeel van de eucharistie en is gebaseerd op de woorden van Jezus tijdens het laatste avondmaal. De wijn staat symbool voor de verlossing die door het offer van Jezus tot stand gekomen is.¹⁸² Uit strofe 11 blijkt dat de wijn ook in de hemel gedronken wordt, waar *Jhesus sal schencker syn* (28.11.4). In haar artikel ‘Jezus als wijnschenker’ deed Joldersma verslag van een eerste inventarisatie van het voorkomen van dit motief en stelde vast dat het beeld zich in een breder themacomplex bevindt, waarbij het niet gescheiden kan worden van ‘wijn’ en ‘drinken’. Zij vervolgde: *Het ligt voor de hand dat beide met feestvieren en uitbundigheid te maken hebben, maar ook met het bloed van Christus en de eucharistie.*¹⁸³ Het feestvieren door middel van het drinken van wijn sluit hier helemaal aan bij het ‘vieren van de mei’ en het vieren van een nieuw begin, dat de mens door Jezus geschonken is.

Lied 28 draait echter niet geheel om het feestvieren, maar is ook een passielied waarin herinnerd wordt aan Jezus’ lijden aan het kruis. De strofen 4 tot en met 9 beginnen allemaal met de woorden *Sie wi aen* en kunnen geïnterpreteerd worden als een gebiedende wijs. De strofen beschrijven na deze woorden steeds een karakteristiek van Jezus aan het kruis, zoals

¹⁷⁷ Knuttel 1906, p. 164. Zie ter illustratie lied 52, waarin de mei als een boom beschreven wordt en naar het kruis verwijst, terwijl Jezus wordt vergeleken met de nachtegaal.

¹⁷⁸ Berlijn 185, 28.2.1-2.

¹⁷⁹ Knuttel 1906, p. 167.

¹⁸⁰ *meyen*: ‘zich verlustigen’, ‘meifeest vieren’, ‘voor zijn genoegen uit zijn’ (vgl. MNW onder *meyen*).

¹⁸¹ Joldersma 2008, p. 175-190.

¹⁸² Matteüs 26:27-18. Zie ook lied 21, waarin het bloed van Jezus’ getypeerd werd als zalige drank en lied 47 waarin deze wijn vreugde schenkt.

¹⁸³ Joldersma 2008, p. 182.

de nagels door zijn handen en voeten (28.5-28.7) en de doornenkroon op zijn hoofd (28.8). Deze uiterlijke kenmerken worden gecombineerd met de gevolgen voor de gelovige: het ontvangen van genade en een schone ziel. De zes strofen roepen op om het beeld van Jezus aan het kruis niet te vergeten en goed doordrongen te zijn van het offer dat Jezus de mens bracht. De herhalende structuur waarbij in elke strofe een onderdeel herdacht en overdacht moet worden, lijkt te wijzen op de mogelijkheid dat het lied gedicht werd om de *memoria* en *ruminatio* te bevorderen. De opbouw van het passielied kon de zanger helpen bij het herinneren en herkauwen van de stof.¹⁸⁴ Het lied is dus mogelijk een voorbeeld van de wijze waarop de zusters van de Moderne Devotie mediteerden. De aanwezigheid van een bijna uitbundig refrein in dit lied en de strofen waarin de meiviering en het wijn drinken aan de orde zijn, lijkt echter in schril contrast met het beeld van een mediterende zuster.

4.3.5 *Ik wil me ende ic wil me* (lied 42)

Het vierde en laatste passielied dat door de belangrijkste hand werd afgeschreven is lied 42. Het is met slechts acht strofen van vier verzen tevens het kortste passielied. Hoewel het lied de passie als thema heeft, wordt de kruisdood van Jezus niet op verhalende wijze verteld of door een allegorie verbeeld. Het lied heeft meer weg van een loflied, waarin de ik-figuur het offer van Jezus als kapstok gebruikt om haar liefde voor hem te bezingen. Met zijn bloed werd de genade voor de mens betaald (42.2) en met zijn wonden is het vuur in het hart van de zanger aangewakkerd en haar ziel verlicht (42.6). De ik-figuur beschrijft verschillende malen het verdriet en de treurnis die door het aanschouwen van Jezus aan het kruis ervaren worden (42.3, 42.4 en 42.7). Het lied bevat ook een strofe waarin Jezus de mens te verstaan geeft het aardse lijden te doorstaan in navolging van het voorbeeld dat hij gedurende zijn 33-jarige leven heeft gegeven (42.5). Hoewel er sprake is van pijn, lijden en verdriet eindigt het lied zeer optimistisch: met de hulp van Jezus kan niemand iets gebeuren.

4.3.6 *Van paschen* (lied 47)

Lied 47 is niet alleen het enige paaslied van de hand van de belangrijkste kopiist van Berlijn 185, maar tevens het enige lied in het zomerdeel van het *Deventer liederenhandschrift* dat een titel heeft meegekregen: *van paschen*.¹⁸⁵ Het lied telt twaalf strofen en lijkt opgebouwd te zijn uit twee verschillende delen: een verhalend begin dat omslaat in een gepassioneerde tweespraak. De eerste vijf strofen vertellen hoe Maria Magdalena 's morgens vroeg ontdekt dat het graf van Jezus leeg is. Door verdriet bevangen wordt zij aangesproken door een tuinman die haar vraagt wat er aan de hand is. Maria Magdalena herkent de stem van Jezus en beseft dat hij is opgestaan. In eerste instantie lijkt het of het gesprek tussen Jezus en Maria Magdalena in strofe 6 gewoon wordt voortgezet, maar de inhoud van de verzen is veel persoonlijker geworden en lijkt los te komen van het Paasverhaal:

¹⁸⁴ Goossens 1952, p. 88-92.

¹⁸⁵ In het winterdeel zijn er vijf liederen met een titel: lied 67 (*vander hoechtyt van kersdach*), lied 75 (*dit is die moelen vander hoechtyt toe mydwynter*), lied 76 (*vanden hiligen drie conyngen*), lied 83 (*vanden hiligen sacramente*) en lied 88 (*een suver lyedekyn*).

Jhesus mit uwen brunen oghen
 gi steelt my myne synnen
 ic wilt marien clagen
 dat ick beroeuet byn¹⁸⁶

Jezus' reactie klinkt lichtelijk verbolgen: als zij bij zijn moeder gaat klagen dan zal hij zich wreken en haar zoveel laten liefhebben dat haar hart ervan zal breken (47.7). In de daaropvolgende laatste vijf strofen volgt het hartstochtelijk verweer van Maria Magdalena. Jezus mag haar hart breken als hij haar ziel maar neemt, want zij wil nooit meer van hem gescheiden raken (47.8). Zij verlangt naar de zoete weg die naar de hemel voert (47.9), want *daer heer Jhesus woenet* (47.10.3). De laatste twee strofen zijn vergelijkbaar met het wijnschenkerthema in het allegorische lied 28, wederom wordt er gesproken van het drinken van wijn, waarmee het bloed van Jezus wordt aangeduid en waardoor men de droefheid zal vergeten en de hemelse vreugde verwerven (47.11 en 47.12). Opvallend genoeg zijn deze twee slotstrofen niet meer gesteld in de eerste persoon enkelvoud, maar worden de meervoudsvormen ‘wy’ en ‘ons’ gebruikt.

De overgang van de meer verhalende vijf strofen aan het begin van dit paaslied naar de dialoog tussen Jezus en Maria Magdalena die daarop volgt, vond Knuttel zo frappant, dat hij zich afvroeg: *Een van beide: of we hebben hier weer een aaneenhechting van twee liederfragmenten voor ons, of de dichteres is geheel uit haar rol gevallen.*¹⁸⁷ Vanwege een vergelijkbare wijze van uitdrukken in beide lieddelen en omdat hij de heftige reactie een begrijpelijk vervolg vind op het eerste deel, neigde Knuttel naar de tweede optie, waarbij hij opmerkte dat in het tweede deel niet langer Maria Magdalena aan het woord was, maar de dichteres van het lied zelf.¹⁸⁸

Hoewel het tweede deel van het lied geen direct verband meer houdt met het Paasverhaal, bevatten de strofen nog wel diverse allegorische verwijzingen naar de kruisiging die aan de opstanding voorafging. Er worden bijvoorbeeld verschillende bloemen genoemd, zoals rozen en akeleien, die niet alleen de heerlijkheid van de hemel weergaven, maar eveneens symbool stonden voor de wonden van Jezus in zijn beide handen, zijn voeten en zijn zij.¹⁸⁹ De slotstrofen waarin het drinken van wijn centraal staat, bevatten eveneens een verwijzing naar de wonden van Jezus, want het vers *daer lopen vyf ryuieren* (47.11.3) staat symbool voor het bloed dat uit deze wonden vloeide. Het tweede deel lijkt ook de kern van het lied te bevatten: Maria Magdalena's liefde voor Jezus. Zij verlangt naar de hemel, waar zij voor eeuwig met hem samen kan zijn. De zusters van het Lamme van Diesehuis konden zich waarschijnlijk makkelijk identificeren met deze lyrische Maria Magdalena/ik-figuur.

¹⁸⁶ Berlijn 185, 47.6.

¹⁸⁷ Knuttel 1906, p. 181. Ter vergelijking kan lied 50 dienen, het paaslied dat werd afgeschreven door een andere hand, waarin dezelfde episode wordt verteld. Dit lied vormt een afgerond geheel: na de ontdekking van het lege graf en het moment dat Maria Magdalena Jezus heeft herkend, wijst Jezus vooruit naar zijn hemelvaart (50.15.5-6), worden de apostelen verzameld en eindigt het lied in grote blijdschap (50.17).

¹⁸⁸ Vanwege de inhoud van dit lied is het zeer begrijpelijk dat Knuttel spreekt over een dichteres, maar het lied bevat geen enkele aanwijzing die pleit voor een vrouwelijke dan wel mannelijke auteur. Zie ook voetnoot 20.

¹⁸⁹ Knuttel 1906, p. 167 en 182.

4.3.7 Omringende liederen

Knuttel sloot zijn bespreking van de passielieder en af met de opmerking dat het aantal passielieder en niet erg groot lijkt te zijn, maar: *men neme in aanmerking, dat de herinnering aan, de vermaningen gegrond op het lijden van den Verlosser in schier alle soorten van lieder en talloos zijn, waardoor het mogelijk tekort ruimschoots wordt aangevuld.*¹⁹⁰ Het is inderdaad aannemelijk dat niet zozeer Jezus’ daadwerkelijke kruisiging bezongen werd, als wel het lijden dat met dit offer gepaard ging en tot de verlossing leidde. De vijf besproken passie- en paaslied en zijn niet de enige lieder en in het zomerdeel van Berlijn 185 waarin gerefereerd wordt aan de passie van Jezus. Vooral in de omringende loflieder en op Jezus vinden we een groot aantal directe verwijzingen naar zijn kruisdood, zoals in enkele verzen van de lieder en 16, 27, 31, 44 en 45.¹⁹¹ Maar het blijft niet alleen bij enkele verzen: in lied 36, een loflied op Jezus van maar liefst 25 strofen lang, zijn zes volledige strofen gewijd aan het lijden van Jezus.¹⁹² De eerste strofe van dit lied bevat een leuk detail dat aan het allegorische passielied doet denken: de cederboom (het kruis) wordt geëerd vanwege het dragen van Jezus (36.1). Vier van deze zes lieder en blijken loflieder en op Jezus te zijn. Interessant ook is lied 13, een dialooglied waarin Jezus zijn bruid vraagt om zijn kruis te dragen en zij klaagt dat zij daar niet sterk genoeg voor is. Hoewel dit lied zich niet bevindt in de directe omgeving van de passie- en paaslieder en is de inhoud te bijzonder om niet in deze context te noemen.

De inhoud van het tweede deel van het ‘somerstuc’ van Berlijn 185 (lieder en 16-49) lijkt naast de passie- en paaslieder en voornamelijk te zijn opgebouwd uit loflieder en op Jezus en lieder en van inkeer en zelfstrijd.¹⁹³ Maar bevat deze grote groep lieder en enige structuur? Zijn er aanwijzingen die een liedcyclus suggereren? De meest voorkomende thema’s in deze lieder en zijn: lijden, liefde, inkeer en beloning, maar de verdeling van deze thema’s over de lieder en oogt ongestructureerd en lijkt niet te leiden naar een mogelijk ordeningsprincipe.¹⁹⁴ Ook wanneer we de hoofdthema’s van de vijf passie- en paaslieder en enkel vergelijken met de lieder en waardoor zij omringd worden, vinden we vooralsnog geen duidelijke aanwijzingen voor bewust geclusterde lieder en. Zonder een meer gedetailleerd onderzoek van de lieder en in het zomerdeel van Berlijn 185 is het moeilijk te zeggen of er zich binnen deze grote groep lieder en welbewust aangebrachte structuren lijken te bevinden.

4.3.8 Conclusie

Na deze uitgebreide analyse van zowel de positie als de afzonderlijke inhoud van de passie- en paaslieder en in het *Deventer lieder enhandschrift* en een globale indruk van de omringende lieder en, is het tijd om de verkregen gegevens op een rij te zetten. De aanname dat de opdeling van de liedbundel in een zomer- en winterdeel zou kunnen wijzen op cyclisch gebruik, waarbij de interne structuur van de opgenomen lieder en verband houdt met het

¹⁹⁰ Knuttel 1906, p. 173.

¹⁹¹ Zie de verzen: 16.3.4, 16.4.4, 16.5.2, 16.6.2, 27.2.3, 27.8.4-5, 27.9.1-5, 27.11.1, 31.2.3, 44.1.1-4 en 45.1-5.

¹⁹² Zie de strofen 36.1, 36.4, 36.5, 36.17, 36.18 en 36.21.

¹⁹³ Ik wil er voor de duidelijkheid op wijzen dat de grens die door mij tussen de lieder en 1-15 en de lieder en 16-49 gelegd wordt geen harde grens in het zomerdeel van Berlijn 185 betreft. Op geen enkele wijze heeft de kopiist een onderscheid aangegeven tussen de eerste groep lieder en en de rest.

¹⁹⁴ Zie Bijlage I, de kolom ‘Trefwoorden’.

liturgische jaar, zou in zekere mate weerspiegeld moeten worden door de liederen die geassocieerd kunnen worden met de jaarlijkse kerkelijke herdenkingen en vieringen van belangrijke gebeurtenissen uit het leven van Jezus. Berlijn 185 bevat echter, naast een aanzienlijke hoeveelheid kerstliederen, slechts vijf passie- en paasliederen: ogenschijnlijk een nogal magere oogst. Op basis van een kleine inventarisatie in de Nederlandse Liederenbank bleek de verhouding tussen kerstliederen en passie- en paasliederen in Berlijn 185 echter niet erg af te wijken van de totale overlevering.

Wat kunnen we op basis van de positie van de vijf onderzochte passie- en paasliederen zeggen over de interne structuur van het zomerdeel van Berlijn 185? Uit de overlevering van twee niet-liturgische middeleeuwse bronnen die uit een zomer- en winterdeel bestaan, leken we te kunnen opmaken dat de teksten gerelateerd aan de passie en de pasen opgenomen werden rond de winter-zomergrens. Wanneer beide episodes in het zomerdeel van een handschrift opgenomen werden, valt te verwachten dat de passie- en paasteksten in het begin van het boekdeel gesitueerd waren. In Berlijn 185 is daar echter geen sprake van: hoewel de chronologische volgorde van de liederen correct lijkt (de passielieder gaen vooraf aan het enige paaslied), is het opmerkelijk dat de compiler het eerste passielied pas na twintig lof- en inkeerliederen opgenomen heeft. De passie- en paasliederen zijn vervolgens evenmin als samenhangende groep van liederen opgenomen, maar zijn verspreid over het tweede deel van het ‘somerstuc’ (liederen 16-49). Tot nu toe lijkt de aanname dat de opdeling van Berlijn 185 in een zomer- en winterdeel de inhoud en interne structuur van de liedbundel bepaalde niet meer ingehouden te hebben dan de opname van enkele passie- en paasliederen in het zomerdeel.

Het klaarblijkelijke ontbreken van een rangschikking van de passie- en paasliederen die gebaseerd is op de liturgische jaarkalender, houdt nog niet in dat het zomerdeel geen ordening kent. Hoe zit het bijvoorbeeld met de inhoud van de passie- en paasliederen: is het mogelijk om deze vijf liederen op basis van een analyse van de inhoud te verbinden met omliggende liederen? De wijze waarop het passiethema in de vier passielieder wordt benaderd, is redelijk gevarieerd. In alle vier de liederen staat de kruisdood van Jezus centraal, maar het motief wordt op verschillende manieren uitgewerkt. De vurige liefdesbetuiging in lied 21 en de bijzondere oproep tot herdenken en vreugde in lied 28 tonen hoe uiteenlopend de passielieder kunnen zijn. Het paaslied bleek maar enkele strofen aan de opstanding te wijden, de rest van het lied beschreef de wens van de ik-figuur om voor altijd bij Jezus te zijn. Op basis van de thema’s in deze liederen is het echter niet mogelijk om de liederen zodanig met de omringende liederen in verband te brengen dat een bewust gestructureerde groep of liedcyclus waarschijnlijk lijkt. Een meer grondige analyse van de lofliederen op Jezus en de liederen van inkeer en zelfstrijd zou wellicht aanwijzingen kunnen opleveren, die door mij over het hoofd gezien zijn. Voorlopig wil ik echter concluderen dat ik in de liederen in het tweede deel van het ‘somerstuc’ van Berlijn 185 geen interne structurering heb ontdekt.

4.4 De Marialieder

Het begin van het ‘somerstuc’ van het *Deventer liederenhandschrift* bevat een cluster van acht liederen (lied 4-11) waarin Maria een belangrijke rol speelt. De groep Marialieder is des te

opvallender aangezien Maria in de overige liederen van het zomerdeel bijna niet meer naar voren komt. Maria verdwijnt niet geheel van het toneel, in een paar liederen wordt zij nog bezongen (liederen 18, 31 en 39) of is haar rol zijdelings van belang, zoals bijvoorbeeld haar aanwezigheid tijdens de kruisiging in de passielieder. Omdat de Marialieder doelbewust als cluster aan het begin van de liedbundel geplaatst lijken te zijn, wil ik de inhoud van deze liederen in de volgende paragrafen in meer detail bekijken. Welke aspecten van Maria komen aan orde en op welke wijze kunnen we die aspecten relateren aan een mogelijke functie van de groep liederen binnen het zomerdeel van Berlijn 185?

Knuttel begint zijn beschouwing over de Marialieder met de opmerking: *De liederen aan Maria [...] zijn op verre na niet zoo talrijk, noch zoo belangrijk, als men allicht geneigd zou zijn te verwachten, bij de afmetingen, die de Mariadienst juist in de latere middeleeuwen had aangenomen.*¹⁹⁵ Lieder over het leven van Maria blijken weinig voor te komen, maar er bestaat wel een groep liederen waarin Maria geprezen wordt, de lofliederen op Maria. Knuttel meent dat deze liederen zeer verstandelijk zijn, heftige uitingen van liefde, zoals die voorkomen in de lofliederen op Jezus, lijken te ontbreken.¹⁹⁶ Wel blijkt uit deze lofliederen dat Maria kan bogen op een schijnbaar onuitputtelijke voorraad eretiteln. Veel van de omschrijvingen van Maria, zoals ‘dageraad’, ‘ster’, ‘roos zonder doorns’ en ‘overvloeiende bron’ komen voort uit bijbelboeken, met name *Hooglied*.¹⁹⁷

Het eerste lied van de groep Marialieder, lied 4, wordt alleen door de Nederlandse Liederbank als ‘Marialied’ gekarakteriseerd. Wanneer het lied nader bekeken wordt, dan rijst de vraag of die typering het lied recht doet: slechts drie van de tien strofen zijn aan Maria gewijd. De overige strofen behandelen de problemen en verleidingen die de mens tijdens het aardse leven moet doorstaan en wijzen erop dat de mens voorbereid moet zijn op de dood. Op basis van deze inhoud vind ik de typering ‘lied van inkeer en zelfstrijd’ door Knuttel meer op zijn plaats. Buiten de opmerking dat Maria in dit lied bestempeld wordt als ‘uitverkoren moeder’ die er voor zorgt dat de zondaren gespaard worden (4.2-4.4), een beeld dat ook in de volgende liederen naar voren komt, wil ik verdere bespreking van lied 4 achterwege laten.

4.4.1 *Ic heb die schoenste wtuercaren (lied 5)*

Het eerste lied van de groep Marialieder laat zich zowel beschrijven als een loflied op Maria, als een gebedslied. Het lied bestaat uit acht strofen die allen eindigen met de twee refreinverzen: *Ick bidde di, ic bidde di / och staet my trouwelic by*. Niet alleen vanwege dit refrein ligt de typering ‘gebedslied’ voor de hand, maar ook vanwege de diverse verzen waarin de ik-figuur Maria vraagt/bidt om bijstand, troost, voorspraak en genade.¹⁹⁸ De ik-figuur erkent dat zij niet vrij van zonden is, zodat de bijstand van Maria het aardse lijden kan verlichten en haar genade hoop biedt op een plek in de hemel. Het grote belang van de voorspraak die Maria bij Jezus kan bepleiten wordt onderbouwd met de woorden: *syn moeder en mach hy weygeren niet* (5.2.7).

¹⁹⁵ Knuttel 1906, p. 236.

¹⁹⁶ Knuttel 1906, p. 251.

¹⁹⁷ Knuttel 1906, p. 253-257.

¹⁹⁸ Zie de verzen: 5.1.7, 5.2.4, 5.5.5-7, 5.6.1-4 en 5.8.3.

Het is natuurlijk allesbehalve vreemd dat een lied waarin om de gunst van Maria wordt gevraagd tevens bol staat van de verzen waarin zij uitgelicht wordt als de vrouw boven alle vrouwen die alle lof verdient. Dit lied geeft de eerste voorbeelden van de enorme verzameling erenamen die in de lofliederen gebruikt worden om de heilige moeder mee te beschrijven.¹⁹⁹ Om aan te geven hoe belangrijk deze vrouw is, wordt in lied 5 een keur aan bekende omschrijvingen van Maria uit de kast getrokken: ‘die schoenste wtuercaren’ (5.1.1), ‘weerde maget reyne’ (5.2.1), ‘des hemels een conynginne’ (5.4.5) en ‘der werlde keysarynne’ (5.4.6). Maar ook wordt er nadruk gelegd op de rol van Maria als *mater dolorosa*: ‘moeder der barmhartigheid’ (5.2.2), ‘der genaeden een ewige fonteyne’ (5.2.3) en ‘den sunders een troesterynne’ (5.6.5).

4.4.2 *Myt droeuigen moede blyde te syn (lied 6)*

Het tweede lied in de Mariagroep is bijzonder binnen de liedbundel, omdat het als enige lied een acrostichon bevat: de beginletters van het vijf strofen tellende lied vormen samen de naam MARIA. Lied 6 vertoont veel overeenkomsten met het eerste Marialied, op beide liederen zijn de genres ‘loflied’ en ‘gebedslied’ van toepassing. Opnieuw wordt Maria verheerlijkt als de meest uitverkoren vrouw, waarbij een aantal van dezelfde termen worden gebruikt als in het voorgaande lied.²⁰⁰ De ik-figuur wil Maria te allen tijde dienen (6.2.1-2) en zegt liever te willen sterven dan Maria te verliezen (6.4.5). Hoewel de formuleringen minder direct naar een gebed verwijzen, het werkwoord ‘bidden’ komt slechts eenmaal in het lied voor (6.4.5), wordt Maria wederom om troost, bijstand en genade gevraagd. Knuttel beweert dat het zeer gebruikelijk is dat de lofliederen op Maria eindigen met een inroeping van Maria’s voorspraak, dat soms uitgebreid wordt tot een gebed.²⁰¹

4.4.3 *Myt vrouden laet ons begynnen (lied 7)*

Lied 7 is een loflied pur sang en gebruikt diverse omschrijvingen om Maria te benoemen. Maria wordt in dit lied niet alleen als moeder van Jezus (7.1.7) aangeduid en omschreven met de gebruikelijke verheven (en in bijna alle Marialiederden terugkerende) woorden of zinnen als ‘wtuercaren’ (7.1.5) en ‘sie gaet alle joncfrouwen bauen’ (7.2.3), maar is ook onderwerp van vergelijking met alles wat maar mooi, licht en schitterend is:

Myt recht mach ic di lauen
du edelle peerle fyn
voel blenckender dan die sternen
claere dander sonnen schyn
sy is die lichte dageraet
mit hoeren claren aenschyn²⁰²

En verder ook: haar ogen schitteren meer dan karbonkels (7.4.3-4), zij is zo helder als het morgenrood (7.4.5) en niet te vergeten lijkt zij een edele rode roos (7.7.1-2). Het lied is

¹⁹⁹ Knuttel 1906, p. 253.

²⁰⁰ ‘reyn edele keyserynne’ (6.3.1), ‘reyn fonteyne’ (6.5.2), ‘maget reyn’ (6.5.4).

²⁰¹ Knuttel 1906, p. 258.

²⁰² Berlijn 185, 7.3.1-6.

geen gebed waarin de ik-figuur Maria om gunsten vraagt, maar de motieven hoop, troost en genade worden in de verzen 5-7 wel in één adem met Maria genoemd.

4.4.4 *Ic heb gejaet myn leuen lanck (lied 8)*

Het volgende Marialied wordt door Hoffmann von Fallersleben en Knuttel niet als zodanig gekenmerkt. Op basis van de inhoud is dat niet geheel onbegrijpelijk, aangezien het lied vertelt hoe de ik-figuur een leven lang aan het dwalen is geweest en nu tot het besef gekomen is dat aardse genoegens en bezit slechts tijdelijk zijn en geen waarde meer hebben wanneer men gaat sterven. Een duidelijk geval van iemand die tot inkeer gekomen is. Gedreven door dit besef is de ik-figuur nu op zoek naar Maria, want: *den rechten wech ten hemelrike / mach ic noch aen hoer leren* (8.3.7-8) en via haar kan Jezus’ genade ontvangen worden (8.4.7 en 8.5.7). Hoewel het lied in eerste instantie over inkeer gaat, sluit de reden van de ‘jacht op Maria’ naadloos aan bij de thematiek van de twee voorgaande Marialiederen: Maria die voor de mens bemiddelt bij Jezus.

Het lied wijkt echter ook af van de gewone situatie waarin de ik-figuur Maria vraagt als pleitbezorger bij Jezus, want in dit lied lijkt de situatie omgekeerd: de ik vraagt juist Jezus om te bemiddelen, zodat ‘die puere moeder dien’ aanschouwd kan worden (8.4). Knuttel vergelijkt de tekst uit Berlijn 185 met de diverse overgeleverde versies van dit lied en concludeert dat de versie in dit handschrift laat zien dat een afschrijver heeft geprobeerd om deze ongebruikelijke voorstelling te corrigeren, maar daar niet in geslaagd is.²⁰³ De overige versies van dit lied beschikken nog over een slotstrofe waarin de dichter naar zichzelf verwijst (een zogenaamde zangerstrofe), maar deze strofe ontbreekt in Berlijn 185. Lied 8 is één van de weinige liederen in de liedbundel waarvan een auteursnaam bekend is. Op basis van een notitie in de marge van een afschrift van ditzelfde lied in het handschrift Berlijn 190, wordt aangenomen dat het lied geschreven is door de franciscaan Johannes Brugman (†1473).²⁰⁴

4.4.5 *Maria Conyngynne (lied 9)*

Lied 9 is een dialogied dat in maar liefst negen bronnen overgeleverd is, zodat we mogen concluderen dat het lied redelijk bekend en wellicht zelfs populair is geweest. In Berlijn 185 telt het lied 14 korte strofen van vier verzen, maar er zijn ook varianten bekend die uit bijna dertig strofen bestaan.²⁰⁵ De zanger beklagt zich in de eerste vijf strofen, omdat ze beseft dat Jezus dichterbij geweest zou zijn wanneer zij eerder tot inkeer gekomen was. Net als in de voorgaande liederen spreekt de ik-figuur Maria aan met de wens om op haar voorspraak toch de liefde van ‘uwes kyndes’ Jezus te verkrijgen. In tegenstelling tot de eerdere liederen geeft Maria in dit lied antwoord:

O mensche swyget van bynnen
swyget stylle ende hoert my aen
ende scarpet uwe synne

²⁰³ Knuttel 1906, p. 343-344.

²⁰⁴ Zie auteurspagina dbnl: <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=brug013> (geraadpleegd 04-03-12).

²⁰⁵ Zie voor de diverse varianten van dit lied: <http://www.liederenbank.nl/resultaatlijst.php?zoek=34518&actie=incipitnorm&lan=nl> (geraadpleegd 04-03-12).

soe moogdy my verstaen²⁰⁶

In de daarop volgende strofen geeft Maria advies en beurt zij de mens op met troostrijke woorden. Zo wijst zij de mens erop dat deze niet moet treuren, want God heeft de mens niet voor niets uitverkoren (9.12). Belangrijk is vooral dat de mens zijn zonden in het hart betreurt (9.13.1-2) ofwel oprecht zijn zonden belijdt. In de slotstrofe heeft het verdriet van de zanger plaats gemaakt voor opluchting, want wie zich tot Maria wendt die hoeft geen angst te hebben.

4.4.6 *God gruete u Conyngynne (lied 10)*

Wederom een Marialied waarin Maria als ‘conyngynne’ en ‘suuer maget’ bestempeld wordt. Het een-na-laatste lied in het Mariacluster blijkt dan ook een schoolvoorbeeld van een loflied op Maria te zijn: alle reeds aangehaalde lofrijke bewoordingen en edele vergelijkingen met bloemen, sterren en de zon komen in dit lied aan bod. Hoewel lied 10 korter is dan het vergelijkbare lied 7, weet *God gruete u Conyngynne* het voorgaande lied qua aantal en verscheidenheid aan epitheta ruimschoots te overtreffen. In vijf strofen van acht verzen worden bijna twintig verschillende omschrijvingen van Maria gebruikt, waarvan vier epitheta in latere strofen ook nog worden herhaald.²⁰⁷ Opvallend is de observatie dat er in dit lied geen enkele maal aan haar rol als moeder van Jezus gerefereerd wordt. Over de ik-figuur komen we in dit lied niet zo erg veel te weten. Enkel in de slotverzen van het lied vraagt de ik of Maria haar niet wil vergeten als zij sterven moet. Een mooi detail van dit lied is gelegen in de herhaalde woorden *God gruete v* waarmee alle vijf strofen openen.

4.4.7 *Ic weet een Maget suuerlic (lied 11)*

Het lied waarmee de groep Marialiedereren wordt afgesloten, kan gezien worden als een herhaling van de voorgaande lofliederen op Maria. Zij wordt beschreven met bewoordingen die inmiddels uit de voorgaande liederen bekend zijn, zodat opvalt dat de verzameling van erenamen voor Maria die uit deze lofliederen naar voren komt eigenlijk een eindeloze variatie is op een beperkte groep van omschrijvingen voor Maria. Hoewel de dichter het uiteraard niet zo bedoeld kan hebben, verwoorden de verzen *Ick en kan sy niet vollprysen / nae hoere weerdicheit* (11.6.1-2) niet alleen het onvermogen van de dichter om de grootsheid van Maria te beschrijven, maar roepen de woorden bij de moderne lezer eveneens de vraag op of het vaste aanbod aan epitheta een rem op de creativiteit van de dichter is geweest. Zowel in lied 4 als lied 5 wordt de vrees voor de duivel en zijn verleidingen verwoord, maar uit dit lied komt ook naar voren dat de duivel op zijn beurt weer bevreesd is van Maria: door haar tussenkomst kan hij dus verjaagd worden (11.3.1-7).

²⁰⁶ Berlijn 185, 9.6.1-4.

²⁰⁷ ‘Conyngynne’ (10.1.1), ‘suet gheluyt’ (10.1.2), ‘een vat vol mynnen’ (10.1.3), ‘weerde bruyt der weelden’ (10.1.5), ‘fonteyne des ewige leuens’ (10.1.7), ‘alre claeerste’ (10.2.1), ‘bewaerster’ (10.2.3), ‘een ewich dach’ (10.2.4 en 10.5.3), ‘die edelle roseroet’ (10.2.8, 10.3.8 en 10.4.7), ‘mergen steerne’ (10.3.1), ‘spiegel sonder smyt’ (10.3.2 en 10.4.6), ‘lelye onbesmyt’ (10.3.4), ‘edelle sonne’ (10.3.5 en 10.4.3), ‘een suuer blome’ (10.3.7), ‘suuer maget’ (10.4.1, 10.4.8 en 10.5.1), ‘peerle’ (10.4.2), ‘suede medecyne’ (10.5.2) en ‘edel honichroete’ (10.5.6).

4.4.8 Conclusie

Nu we de groep Marialiedereren uit Berlijn 185 nader bekeken hebben is het vrij duidelijk dat vijf van de zeven liederen gekarakteriseerd kunnen worden als loflied op Maria, waarin een groot deel van het arsenaal aan gebruikelijke eretitels van Maria de revue passeert. De thema's troost en genade komen zeer regelmatig naar voren. Opvallend genoeg komen we deze trefwoorden in de overige liederen van het zomerdeel maar sporadisch tegen.²⁰⁸ Met uitzondering van lied 10 komt in al deze lofliederen de bemiddelaarsfunctie van Maria (in min of meerdere mate) naar voren: vanwege haar genadige karakter en omdat zij moeder van Jezus is, kan zij een goed woordje voor de mens doen. De liederen 8 en 9, die niet als loflied gekarakteriseerd worden, hebben wel hetzelfde thema: ook hier blijkt Maria belangrijk vanwege haar rol als bemiddelaarster bij God.

De Marialiedereren worden omringd door liederen waarin het thema ‘inkeer’ een belangrijke rol heeft. Een direct verband met de Marialiedereren is onduidelijk. Het thema zou aan kunnen sluiten bij het verzoek aan Maria om voorspraak bij Jezus: een tot inkeer gekomen mens is misschien niet zeker van haar plek in de hemel en zoekt daarom steun en bemiddeling bij Maria. De analyse van de groep Marialiedereren heeft echter weinig inzicht gegeven in de motivatie van de compiler voor de opname van deze liederen aan het begin van het ‘somerstuc’ van Berlijn 185. Wellicht dat de keuze voor het begin van het zomerdeel te maken heeft met één van de vele met Maria geassocieerde feestdagen die plaats hadden in de zomer, zoals bijvoorbeeld de belangrijke (hoog)feesten Maria-Boodschap (Annunciatie, 25 maart), Maria-Tenhemelopneming (15 augustus) en Maria-Geboorte (8 september). Een Mariafeest dat minder belangrijk was, maar wel bij de liedteksten lijkt aan te sluiten is Maria-Visitatie: het feest waarmee de Mariamaand mei werd afgesloten (31 mei) en waarbij Maria vereerd werd als ‘Middelares van alle Genaden’.²⁰⁹ Deze feestdag zou echter niet verklaren waarom de groep liederen bijna geheel aan het begin geplaatst werd. Het lijkt zeer zeker mogelijk dat de samenstelster er gewoonweg voor gekozen heeft om alle haar bekende liederen over Maria achter elkaar op te nemen.

5. Besluit

De aanwezigheid van twee notities die het *Deventer liederenhandschrift* opdelen in een ‘somerstuc’ en een stuk ‘vander hoechtyt der gebuerten christi’ heeft geleid tot de aanname dat het gebruik van de liedbundel gekoppeld was aan het liturgische jaar. Een dergelijk ‘cyclisch’ gebruik zou dus kunnen inhouden dat de interne structuur van Berlijn 185 het kerkelijke jaar reflecteert. De belangrijke vragen die ik in deze scriptie heb willen beantwoorden waren: Bevat de inhoud van de liederen in Berlijn 185 aanwijzingen voor opname in het zomer- dan wel winterdeel? en Houdt de interne structuur van het zomer- en winterdeel van Berlijn 185 verband met het kerkelijk jaar?

Ik begon mijn analyse met een inventarisatie van de inhoud van het ‘somerstuc’, waarbij ik mij concentreerde op de liederen die afgeschreven waren door de belangrijkste

²⁰⁸ Zie Bijlage I, de kolom ‘Trefwoorden’.

²⁰⁹ Van der Linden 1999, p. 566-570.

kopiist. Op basis van de liedgenres en de trefwoorden heb ik geprobeerd om de inhoud van het zomerdeel inzichtelijk te krijgen. Het zomerdeel blijkt een aantal passie- en paasliederen te bevatten, thema's die thuishoren in de liturgie, zodat een analyse van deze liederen mogelijk zal kunnen leiden tot uitspraken over het verband tussen de interne structuur van het zomerdeel en de kerkelijke jaarkalender. Een tweede interessante groep liederen bevindt zich aan het begin van het zomerdeel: de Marialieder. Er lijkt geen twijfel over te bestaan dat deze liederen bewust als groep achter elkaar zijn opgenomen, maar heeft deze ordening ook enig verband met het kerkelijk jaar? Tenslotte bevat het zomerdeel van Berlijn 185 ook drie heiligenliederen. De liturgische jaarkalender wordt deels bepaald door de heiligenkalender, zodat de positie van deze liederen een idee kan geven in hoeverre de samenstelster het kerkelijk jaar in gedachte had tijdens de structurering van de liedbundel. Omdat het Deventer liederenhandschrift in totaal maar vijf heiligenliederen bevat, heb ik ervoor gekozen om ook de twee liederen uit het winterdeel op te nemen in mijn analyse.

Uit de analyse van de heiligenliederen kwam naar voren dat de vijf heiligen allemaal in min of meerdere mate verbonden kunnen worden met een zusterhuis van de Moderne Devotie, het Lamme van Diesehuis in Deventer. De enige invloed die de liturgische jaarkalender op de plaatsing van de heiligenliederen gehad lijkt te hebben, is hun positie in de paaskring dan wel kerstkring, waarbij waarschijnlijk de gehele paaskring door het zomerdeel gerepresenteerd werd en de kerstkring door het winterdeel. De chronologische volgorde van de heiligenliederen binnen de twee delen lijkt echter niet in overeenstemming met een rangschikking op basis van de feestdagen waarmee deze heiligen geassocieerd kunnen worden. Een punt van aandacht zijn de gekozen feestdagen van de heiligen. In de moderne literatuur en heiligenkalender wordt meestal gerefereerd aan de sterfdata van de heiligen, maar er zijn diverse andere data die eveneens in aanmerking kunnen komen. Het is goed mogelijk dat de gedenkdagen waarop de Deventer zusters deze vijf heiligen vereerden niet overeenkomen met de door mij aangedragen data en heeft geleid tot een incorrecte conclusie.

Vervolgens waren de passie- en paasliederen aan de beurt. De constatering dat het aantal passie- en paasliederen aan de lage kant is in vergelijking tot het aantal kerstliederen in het winterdeel blijkt in overeenstemming met de overlevering. Een logische verklaring vinden voor de gespreide rangschikking van de passie- en paasliederen over het tweede deel van het 'somerstuc' van Berlijn 185 blijkt veel lastiger. Hoewel het waarschijnlijk niet ongebruikelijk was dat zowel de passie- als de paasteksten in een zomerdeel opgenomen werden, is de plaatsing van deze liederen in het tweede deel van het 'somerstuc' onduidelijk. Aangezien het mogelijk is dat het bescheiden repertoire van passie- en paasliederen gedurende de paasperiode werd aangevuld door liederen met geassocieerde thema's heb ik gezocht naar verbanden tussen de thema's van de passie- en paasliederen en de liederen waardoor zij omringd worden. Ik heb echter geen aanwijzingen gevonden, die dergelijke verbanden waarschijnlijk maken. De mogelijkheid dat de passie- en paasliederen samen of afzonderlijk met andere liederen een liederencyclus vormen lijkt ongegrond.

Tenslotte: Heeft de analyse van de groep Marialieder aan het begin van het 'somerstuc' van Berlijn 185 aanwijzingen opgeleverd die de positie van deze groep zou kunnen verklaren. De groep blijkt voornamelijk uit lofliederen te bestaan, waarin de nadruk

ligt op Maria's rol als bemiddelaarster tussen mens en Jezus/God. Het meest logische verband tussen deze functie van Maria en een plaatsing van de liederen in het zomerdeel is het feest dat de Mariamaand mei afsluit: Maria-Visitatie. Een duidelijk verband met de omringende inkeerliederen of een verklaring voor de plaatsing van deze groep liederen voorafgaand aan de passie- en paasliederen is niet naar boven gekomen.

Hoe luiden na deze samenvatting van mijn onderzoek van het ‘somerstuc’ van Berlijn 185 nu de antwoorden op de bovengenoemde vragen? Allereerst: de inhoud van de liederen van het zomerdeel van Berlijn 185 lijkt wel degelijk aanwijzingen te bevatten die in overeenstemming zijn met opname van bepaalde liederen in dat deel van de liedbundel. De onderzochte heiligenliederen en de passie- en paasliederen lijken in ieder geval te suggereren dat zij in het zomerdeel zijn opgenomen omdat de bijbehorende vieringen en herdenkingen gesitueerd zijn in de paaskring. Zelfs de Marialiederden zouden op basis van een feestdag gekoppeld kunnen worden aan het ‘somerstuc’. Op de vraag of de interne structuur van het *Deventer liederenhandschrift* verband houdt met het liturgische jaar lijkt het antwoord echter ‘nee’ te zijn. De plaatsing van de vijf heiligenliederen is niet gelijk aan de chronologische volgorde op basis van de geassocieerde feestdata. De gespreide plaatsing van de passie- en paasliederen in het tweede deel van het ‘somerstuc’ houdt ook geen duidelijk verband met de kerkelijke jaarkalender. Door het ontbreken van een rangschikking van de liederen die samenhangt met het kerkelijk jaar, heb ik geprobeerd om het zomerdeel te onderzoeken op de aanwezigheid van andere interne structuren. Ik dacht daarbij aan bewust gestructureerde liederencycli. Pogingen om op basis van de belangrijkste thema's een ordeningsmethode van de samenstelster te achterhalen, hebben niets opgeleverd. Deze constatering leidt mij tenslotte tot de laatste vraag: Welke conclusies kunnen op basis van de inhoud en interne structuur van Berlijn 185 getrokken kunnen worden met betrekking tot de functie van het handschrift? De inhoud en interne structuur van het zomerdeel lijken maar in zeer beperkte mate te wijzen op een ‘cyclisch’ gebruik. Het lijkt er op dat de structuur van het *Deventer liederenhandschrift* de zuster die de liedbundel tot haar beschikking had maar slechts ten dele kon helpen bij haar keuze voor een lied dat in overeenstemming was met de tijd van het jaar.

Dankwoord

Ter afsluiting van deze scriptie wil mijn begeleidster Dieuwke van der Poel hartelijk danken voor de wijze waarop zij mij kennis heeft laten maken met de laatmiddeleeuwse liedcultuur. Haar aansporingen en uitgebreide commentaar op mijn teksten zijn enorm waardevol geweest voor de afsluiting van mijn Master Nederlandse taal en cultuur. Tevens wil ik mijn moeder, broer en vrienden bedanken voor hun steun en het getoonde vertrouwen in mij gedurende de jaren van mijn tweede studie. Thanx!

Literatuurlijst

- Buuren, A.M.J. van, "'Soe wie dit liedtkyn sinct of leest". De functie van de Laatmiddel-nederlandse geestelijke lyriek', in: F. Willaert e.a., *Een zoet akkoord. Middeleeuwse lyriek in de Lage Landen*, Amsterdam 1992, Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen 7, p. 223-224 en p. 399-404.
- Bollmann, A.M., *Frauenleben und Frauenliteratur in der Devotio moderna: volkssprachige Schwesternbücher in literarhistorischer Perspektive*, Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen 2004.
- Bollmann, A.M., U. Hascher-Burger & K. Goudriaan, 'Arbeid en gebed, lied en tekst', In: *Vernieuwde innigheid: over de Moderne Devotie, Geert Grote en Deventer*, K. Goudriaan (eindred.), Nieuwegein 2008, p. 79-104.
- Bollmann, A.M., 'Das Schwesternbuch aus dem Lamme van Diesehaus in Deventer im Kontext der Schwesternbiographik der Devotio moderna.' In: *Queeste 16*, 2009, p. 141-173.
- Carasso-Kok, M., 'Een goed geordend verhaal. Jacobus de Voragine en de *Legenda Aurea*.' In: *Gouden legenden: heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*, A.B. Mulder-Bakker & M. Carasso-Kok (red.), Hilversum 1997, p. 27-48.
- Delf, Dirc van, *Tafel van den kersten ghelove*. Deel 1: Inleiding en registers (ed. L.M.Fr. Daniëls). Neerlandia, Antwerpen / Dekker & Van de Vegt, Nijmegen-Utrecht 1939.
- Grijp, L.P., *Het Nederlandse lied in de Gouden Eeuw. Het mechanisme van de contrafactuur*. Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut 15, Amsterdam 1991.
- Goosen, A.B.J.M., *Van Afra tot de Zevenaslapers: heiligen in religie en kunst*, Nijmegen 1992.
- Goossens, L.A.M., *De meditatie in de eerste tijd van de Moderne Devotie*. Haarlem-Antwerpen, 1952.
- Goudriaan, K., 'Een beweging met allure.', In: *Vernieuwde innigheid: over de Moderne Devotie, Geert Grote en Deventer*, K. Goudriaan (eindred.), Nieuwegein 2008, p. 53-77.
- Harper, J., *The forms and orders of Western liturgy from the tenth to the eighteenth century: a historical introduction and guide for students and musicians*, Oxford 1995.
- Hoffmann von Fallersleben, A.H. (ed.), *Niederländische geistliche Lieder des XV. Jahrhunderts: Aus gleichzeitigen Handschriften heraugegeben*. Hannover 1854, Horae Belgicae 10.
- Hogenelst, D. & F. van Oostrom, *Handgeschreven wereld: Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen*. Amsterdam 2002 (derde druk), p. 157-173.
- Hughes, A., *Medieval manuscripts for mass and office: a guide to their organization and terminology*, Toronto 1995.
- Joldersma, H. & D.E. van der Poel, 'Sij singhen met soeter stemmen. Het liederenhandschrift Brussel KB II 2631.' In: *Nederlandse letterkunde 5*, nr. 2, 2000, p. 113-137.
- Joldersma, H., "'Jesus als wijnschenker" in het laatmiddeleeuwse geestelijke lied. Een inventarisatie.' In: L.P. Grijp & F. Willaert (red.), *De fiere nachtegael. Het Nederlandse lied in de middeleeuwen*. Amsterdam 2008, p. 175-190.

- Jostes, F., 'Eine Werdener Liederhandschrift aus der Zeit um 1500.' In: *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung* 14, 1888, p. 60-89.
- Knuttel, J.A.N., *Het geestelijk lied in de Nederlanden voor de Kerkhervorming*, Rotterdam 1906.
- Kors, M., 'Het oeuvre van Petrus Naghel: een status quaestionis.' In: *De Bijbel voor leken. Studies over Petrus Naghel en de Historiebijbel van 1361*, M. Kors & G.H.M. Claassens (inl.), Leuven 2007, p. 169-184.
- Linden, S. van der, *De heiligen*, XVII, m.m.v. E. Scheepers (iconografie); i.s.m. W. Weusten, D. van den Akker (research); eindred. S. de Jong, Amsterdam 1999.
- Madou, M., *De heilige Gertrudis van Nijvel*, dl 1, Brussel 1975.
- Mertens, Th., 'De structuur van liturgische boeken.' [Syllabus Universiteit Antwerpen], Antwerpen 2011.
- Mierlo, J. van, 'Ascetisch-godsdienschtig en zedenkundig proza' In: *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, dl 2, 1940, p. 154-157.
- Mulder-Bakker, A.B., 'Gefascineerd door heiligen. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden in de dertiende eeuw.' In: *Gouden legenden: heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*, A.B. Mulder-Bakker & M. Carasso-Kok (red.), Hilversum 1997, p. 1-26.
- Mulder, H., 'Het zusterboek van het Lamme van Diesehuis te Deventer.' In: *Queeste* 16, 2009, p. 112-140.
- Nalis, H., 'Het gebouwde erfgoed in Deventer', In: *Vernieuwde innigheid: over de Moderne Devotie, Geert Grote en Deventer*, K. Goudriaan (eindred.), Nieuwegein 2008, p. 105-131.
- Obbema, P.F.J., 'Het proza van *Die gheestelike melody*'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1969-1970*, Leiden 1971, p. 43-56.
- Obbema, P.F.J., 'Het einde van de Zuster van Gansoirde'. In: *De nieuwe Taalgids* 65-3, 1972, p. 181-190.
- Oosterman, J., 'Ik breng u de mei. Meigebriiken, meitakken en meibomen in Middelnederlandse meiliederen.' In: B. Baert & V. Fraters (red.), *Aan de vruchten kent men de boom. De boom in tekst en beeld in de middeleeuwse Nederlanden*, Leuven 2001, p. 167-189.
- Oostrom, F.P. van, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*. Amsterdam 1996 (vijfde druk), p. 189-199.
- Otten, D., *Lebūnus, een gedreven missionaris*, Hilversum 2006.
- Poel, D.E. van der, 'Late-medieval devout song: repertoire, manuscripts, function.' In: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 130, 2011, p. 67-79.
- Post, R.R., *De Moderne Devotie. Geert Groote en zijn stichtingen*. Amsterdam 1950 (tweede druk).
- Scheepsma, W., 'Onbekende literatuur door onbekende vrouwen. Vrouwenliteratuur in de middeleeuwen.' In: *Literatuur* 9, deel 6, 1992, p. 322-329.

- Scheepsma, W., 'Geert Grote en Deventer', In: *Vernieuwde innigheid: over de Moderne Devotie, Geert Grote en Deventer*, K. Goudriaan (eindred.), Nieuwegein 2008, p. 29-52.
- Schröder, E., 'Jacobs von Ratingen Lied auf der Breslauer Hostienmrakel von 1453.' In: *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung* 16, 1890, p. 41-44.
- Tervooren, H. & M. Klug, 'Ein neu entdeckter Adventszyklus aus dem niederrheinischen Kloster Gaesdonck. Beschreibung, Edition und Kommentar.' In: *Queeste* 9, 2002, p. 38-66.
- Tinbergen, D.C., 'VIII. De plaats van Des Coninx Summe in de Dietsche stichtelijke letterkunde.' In: *Des coninx summe* (ed. D.C. Tinbergen). A.W. Sijthoff, Leiden 1907, p. 108-122.
- Vooyo, C.G.N. de, 'Iets over Dirck van Delf en zijn 'Tafel Vanden Kersten Ghelove'.' In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. Jaargang 22, 1903, p. 1-36.
- Wilbrink, G.G. (Sr. Marie Josepha), *Das geistliche Lied der Devotio moderna: ein Spiegel niederländisch-deutscher Beziehungen*, Nijmegen 1930.
- Winkel, J. te, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde II*. Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van Middeleeuwen en Rederijkerstijd (2). De erven F. Bohn, Haarlem 1922 (tweede druk) p. 174-176.

Bijlage I: Overzicht van de liederen uit Berlijn 185

Toelichting per kolom

Het volgende overzicht van de 92 liederen uit het papieren handschrift Berlijn, Staatsbibliothek der Stiftung Preussischer Kulturbesitz, Ms. germ. oct 185 (Berlijn SBB-PK mgo 185) is gebaseerd op gegevens uit de Nederlandse liederenbank, de editie van de liederen in *Horae Belgicae, deel X* door A.H. Hoffmann von Fallersleben uit 1854 en het standaardwerk over het geestelijke lied in de Nederlanden voor de Hervorming van J.A.N. Knuttel uit 1906.

Lied: Liednummers zoals ook vermeld in bovenstaande drie bronnen.

Pag: Paginanummers in het handschrift Berlijn SBB-PK mgo 185.

HvF: Hoffmann von Fallersleben verdeelde de geestelijke liederen in zijn editie over 5 categorieën. Voor de duidelijkheid zijn de diverse categorieën in het overzicht met verschillende kleuren weergegeven.

I = Kerstliederen
II = Marialiederden
III = Heiligenliederden
IV = Liederden van de minnende ziel
V = Gemengde liederden

Kn: Knuttel verdeelde de liederen in zijn standaardwerk over het geestelijke lied in de Nederlanden voor de Hervorming over 8 categorieën. Voor de duidelijkheid zijn de diverse categorieën in het overzicht met verschillende kleuren weergegeven.

1 = Kerstliederden	4 = Heiligenliederden
2A = liederden over Jezus' leven	5 = Liederden op de vier wtersten
2B = loflied op Jezus	6 = Liederden van inkeer en zelfstrijd
3A = Liederden over Maria's leven	7 = Vermaanliederden
3B = loflied op Maria	8 = Overige liederden

Beginregel: De beginregels van de liederen worden naast de liednummers gebruikt om de liederen te identificeren.

Strofen: Het aantal strofen dat het lied telt.

Verstal: Het aantal verzen per strofe.

Genres (alle geestelijk / devoot): De genre aanduidingen zijn afkomstig uit de database van de Nederlandse liederenbank. De liederen die alleen van de omschrijving ‘devoot lied’ zijn voorzien, heb ik op basis van eigen interpretatie een door de Liederdenbank gebruikt genre toegekend. Daarnaast heb ik na het grondig lezen van alle liederen in het handschrift, bij een aantal liederen een genre aanduiding toegevoegd die naar mijn mening de lading van het lied beter dekt. Mijn keuzes zijn gebaseerd op de thema's die in het lied bezongen worden. Ik heb de inhoud en trefwoorden van deze liederen vergeleken met de andere liederen en vervolgens de genres van soortgelijke liederen overgenomen. De genres die door mij zijn toegevoegd, zijn in het overzicht gemarkeerd met asterisk.²¹⁰ Bij de liederen die in de Liederdenbank als ‘loflied’ aangeduid worden, heb ik in de gevallen dat de lofzang op één persoon gericht is (meestal Jezus of Maria) of op een belangrijk thema als de kuisheid, het object van verering tussen haakjes weergegeven.

Aantal bronnen: Het aantal bronnen gedateerd voor 1700, waarin deze tekst is overgeleverd. Deze gegevens zijn afkomstig uit de Nederlandse liederdenbank. Ik heb ervoor gekozen om de bronnen vanaf 1700 buiten beschouwing te laten, omdat het aantal bronnen gedateerd na 1700 tijdens de zoekopdracht zeer gering bleek. Vanaf de 19e eeuw was er weer een toename aan materiaal zichtbaar, vanwege de heruitgaves van

²¹⁰ In totaal heb ik 9 ‘devote’ liederen voorzien van een genre en 36 liederen aangevuld met één of twee genres.

Middel nederlandse handschriften. Deze 'nieuwe' edities vond ik niet relevant voor mijn inventarisatie van het aantal bronnen waarin de liedtekst was overgeleverd. De Nederlandse liederenbank beschikt daarnaast eveneens over een enorme collectie van materiaal uit de 20ste eeuw, zoals bijvoorbeeld opnames, die ik voor mijn inventarisatie evenmin relevant vond.

Trefwoorden: Een deel van de trefwoorden is afkomstig uit de Nederlandse liederenbank. Deze trefwoorden zijn in het overzicht cursief weergegeven. Omdat trefwoorden zeer praktisch zijn in het karakteriseren en classificeren van teksten, heb ik er voor gekozen om het aantal trefwoorden bij de liederen uit te breiden op basis van eigen interpretatie. De trefwoorden die naar mijn mening het hoofdthema van een lied beschrijven, zijn in het overzicht vet gedrukt weergegeven.

Grens zomerdeel-winterdeel: De overgang van het zomer- naar het winterdeel wordt in het overzicht door de dikke lijn tussen lied 54 en 55 weergegeven. **————**

De diverse kopiïsten van Berlijn 185: De wisselingen tussen de diverse schrijfhanden worden in het overzicht door een dubbele lijnen weergegeven. De argumentatie voor de drie schrijfhanden in het zomerdeel is na te lezen in de verantwoording van het afschrift (zie Bijlage II). De zeven schrijfhanden in het winterdeel zijn overgenomen van de website *Musica Devota* van Ulrike Hascher-Burger.²¹¹**=====**

²¹¹ Zie: <http://www.musicadevota.com/berlin%20185.htm> (geraadpleegd 19-02-2012).

Berlijn 185											
Lied	Pag	HvF	Kn	Beginregel	Strofen	verstal	Genres (alle geestelijk / devoot)		Aantal bronnen	Trefwoorden	
1	1	IV	5	O ghi die Jhesus wyngart plant	39	3	loflied (hemel)	Martialied	mystiek lied	9	Jezus / Maria / wijngaard / hemel / eeuwige vreugde / beloning
2	7	IV	6	Tys al verdriet daerick my hene kere	12	4	klaaglied	bespiegeland lied	gebedslid	4	aardse liefde (natuur) / verleiding / bijstand / lijdens / strijd / duivel / liefde / beloning
3	9	IV	6	Ic wyl my seluen troesten	9	8	bespiegeland lied *	gebedslid		4	lijdens / troost / duivel / vergeving / genade / dienen
4	13	IV	6	O Jhesus bant O vuerich brant	10	7	Martialied	mystiek lied	loflied	1	Jezus (Christus) / Maria / lijdens / strijd / aardse leven / verleiding / duivel / troost / sterven / eeuwige leven / Fransiscus
5	16	II	3B	Ic heb die schoenste wtueraren	8	9	Martialied	loflied (Maria)	gebedslid	2	Maria / deugden / genade / lijdens / troost / duivel / hemel / dienen
6	19	II	3B	Myt droeuigen moede blyde te syn	5	7	Martialied	loflied (Maria)	gebedslid	3	Maria / troost / bijstand / dienen / genade / liefde
7	21		3B	Myt vrouwen laet ons begynnen	7	9	Martialied	loflied (Maria)		1	Maria / zon / parel / genade / troost / dienen
8	24	IV	6	Ic heb gesaget myn leuen lanck	6	8	Martialied	bespiegeland lied *		6	Maria / genade / troost / inkeer / Jezus / aardse genoegens / verleiding / dienen
9	26	II	6	Maria Conyngynne	14	4	Martialied	dialogielid		9	Maria / troost / liefde / verdriet
10	29	II	3B	God gruetu Conyngynne	5	8	Martialied	loflied (Maria)		2	Maria / bloem / zon / deugden / liefde
11	31	II	3B	Ic weet een Maget suuedic	7	7	Martialied	loflied (Maria)		1	Maria / genade / liefde / licht / duivel
12	33	IV	6	Och waer ic in myns vaderlant	13	4	bespiegeland lied	klaaglied *		4	sterven / aardse genoegens / troost / inkeer / Jeruzalem / beloning
13	36	IV	6	Heffe op din cruce myn alre liefste bruyt	17	4	dialogielid			13	Jezus / kruisweg / lijdens / strijd / beloning / liefde
14	40	IV	6	Help ryker here god my is soe wee	10	8	klaaglied	bespiegeland lied *	mystiek lied	6	aardse liefde / strijd / lijdens / duivel / inkeer / liefde (min) / sterven
15	44	IV	6	Die Conynck van hier bauen	10	7	dialogielid	mystiek lied *		1	leraar / inkeer / beloning / eeuwige leven / dienen
16	47	IV	2B	Hy truer die trueren wil	7	8	loflied (Jezus)	Martialied (?)		7	Jezus / verlossing / troost

Berlijn 185										
Lied	Pag	HvF	Kn	Beginregel	Strofen	verstal	Genres (alle geestelijk / devoot)	Aantal bronnen	Trefwoorden	
17	49	IV	2B	Ic weet heer Jhesus wal bereyt	6	7	loflied (Jezus)	2	Jezus / hiefde / lijden / hoop / dienen	
18	51	IV	6	Adden myn vroude addēv solaes	22	4	klaaglied	2	<i>strijd / toernoot / lijden / troost / Maria / kasteel / pelgrim / sterven / beloning / dienen</i>	
19	57	IV	6	Ic hoerden op eenre margen stont	20	4	klaaglied	3	<i>lijden / strijd / beloning / eeuwige leven</i>	
20	61	IV	2B	O Jhesus suete andachticheit	16	4	loflied (Jezus)	7	Jezus / vreugde / liefde / deugden / zoetheid / troost	
21	65	IV	2A	Een lietedekyn wil ick v synge	15	7	passielied	2	Jezus / kruisiging / Johannes de evangelist / Longinus / Jozef / Nicodemus / afdaling naar hal / Adam / opstanding / lijden / liefde	
22	71	IV	6	Ic wil een vrolic liet bestaen	6	6	gebedslid *	1	<i>hel / duivels / inkeer / bescherming / genade / beloning / dienen</i>	
23	73	IV	2A	Mytvrouden wil ic heuen aen	12	4	passielied	1	Jezus / strijd / kruisiging / lijden / Maria / Jozef / Nicodemus / opstanding	
24	75	IV	6	Ic hoerden op eenre margen stont	19	4	bespiegeland lied	3	<i>lijden / strijd / inkeer / beloning / eeuwige leven</i>	
25	80	III	4	Laet ons aanroepen mit werdicheit	15 ?	9	heiligenlied	1	<i>St. Cecilia / patroon / kuisheid / engel / Valeriaan / Tiburtius / Urbanus / dopan / martelaar</i>	
26	87	IV	2B	[...] oec ye gegaf	5 ?	4	mystiek lied *	1	Jezus / liefde / inkeer	
27	88	IV	2B	Ellendich is dat hertemyn	12	5	klaaglied	2	Jezus / lijden / troost / liefde / sterven / dienen	
28	91	IV	2A	Die doer gades wyllen	12	10	passielied	1	bloed / wijn / met / kruisiging / lijden / schenker / liefde	
29	95	IV	7	Och edelle mensche mynnet dinen god	16	4	vermaanlied	2	aardse liefde / lijden / inkeer / Jezus / beloning / liefde	
30	99	III	4	Grod vanden hemel die aanden cruce leet	35	4	heiligenlied	1	<i>St. Gertrudis / ridder / duval / drinken</i>	
31	110	IV	6	Ic en wil die werlt achten niet	7	4	gebedslid *	1	Maria / troost / vreugde / dienen / beloning	
32	111	IV	2B	Een blyde gesichte dat toent hy my	7	8	mystiek lied	2	<i>liefde (min) / Jezus / troost</i>	

Berlijn 185										
Lied	Pag	Hvf	Kn	Beginregel	Strofen	verstal	Genres (alle geestelijk / devoot)	Aantal bronnen	Trefwoorden	
33	115	IV	6	Ic hoerden op eenremergen stont	9	4	afscheidslid bespiegeland lied *	3	scheiden/leren/liefde	
34	117	IV	2B	Myn hart dat is in liden	13	8	klaaglied dialooglied *	3	Jezus /lijden/aards/hemel/liefde/boodschap/beloning	
35	122	V	6	Hoe hude soe sanc die lere optar tynnen	11	6	dialooglied	16	levaar/zonden/sterven/jongeling/aards genoegeens/inkkeer	
36	126	IV	2B	Ghalavet systu cedarboan	26	4	loflied (Jezus)	2	Jezus (Christus)/cedarboom (bomen)/kruis/kraans/tuin/planten/bloemen/brom/liefde/allegorie	
37	133	IV	2B	Ic drage in mynes herten groot	15	4	loflied (Jezus) *	2	Jezus (Christus)/aards genoegeens/liefde/lijden/sterven	
38	137	IV	6	Ic drage dat liden verborgen	9	4	klaaglied	6	lijden/troost/aards liefde/geestelijke liefde/beloning	
39	140		8	Mijn luste leven hoegelic	10	6	loflied (kuisheid)	4	kuisheid/reinheid/Maria/beloning	
40	144	IV	5	Mijn vrouwen wylle wy syngen	7	8	bespiegeland loflied (drie- voudigheid) *	12	Drievoudigheid/eeuwigheid/hemel/dienen	
41	147	IV	6	Waer om soe solda ic droenich wasen	6	8	mystiek lied bespiegeland lied	3	Jezus/eeuwigheid/liefde/lijden/sterven	
42	149	IV	2A	Ic wil me ende ic wil mee	8	4	paaslied bespiegeland lied *	8	Jezus/kruis/lijden/liefde	
43	151	III	4	Lebuvynus een edelle prynce	16	7	heiligheliid verhalendlied	1	St. Lebunus/Engeland/bekeren/engel/Deventer	
44	157	IV	2B	Ic sie heer Thasus hangen	6	4	bespiegeland lied *	1	Jezus/zonden/liefde/strijd	
45	158		5	Help ryker here god wat is dit leven	7	5	bespiegeland gebedlied *	4	sterven/voorbeeld/bekering/vergenkelykheid	
46	161	IV	8	Wy willen ons blyde ende vrolic maken	6	6	vermaanlied * bespiegeland lied *	1	Jezus/vreugde/geen kwaadsprekenij	
47	164	IV	2A	Des mergens vroe bytyden	12	4	paaslied verhalendlied *	1	Maria Magdalena/Jezus (Christus)/opstanding/hemel/wijn/vreugde	
48	167	IV	6	Ic sie die mergen stearne	11	4	dialooglied mystieklied *	1	Jezus/lijden/waarheid/liefde/dienen	

Berlijn 185										
Lied	Pag	HvF	Kn	Beginregel	Strofen	verstal	Genres (alle geestelijk/ devoot)	Aantal bronnen	Trefwoorden	
49	170	IV	2B	Dia vogalkens van deser oerden	6	8	bespiegeland lied gebedslid	3	vogels / mei / Jezus / liefde / troost / dienen	
50	172	V	2A	Ic ghenck in ene dagheraert	17	6	paaslied dialogooglied	2	Maria Magdalena / Jezus (Christus) / engel / opstanding	verhalend lied
51	177	IV	6	Hear god wie sal ic claeghen	11	8	dialogooglied klaaglied	1	lijden / troost / liefde / dienen / beloning	
52	181	IV	2A	Och hoe lustelick is ons die coele mey ghedaen	7	4	meilied bespiegeland lied *	9	Maria / mei / bloeien / nachtegaal / sterven / liefde / voorbeeld	
53	183	II	3A	Help nu maria dichten	12	4	Marialied passielied *	1	Maria / berg van Calvariën / kruisiging / schuld / verlossing	gebedslid
54	185	IV	6	Ic solda soe gherne mynnen	6	8	vermaanlied *	2	St. Alexius / lijden / troost / hamal / voorbeeld / beloning	mystiek lied
55	189	I	1	Tys een dach der vrolicheit	7	10	kerstlied	18	geboorte Jezus	verhalend lied *
56	192	I	1	O Ons is gebaren een kyndekyn	12	4	kerstlied	1	geboorte Jezus / vreugde	
57	195	IV	1	O Here der hemelen stichter	17	4	kerstlied loflied *	2	geboorte Jezus / troost / liefde / verlossing	
58	199	I	1	Ons is gebaren nu ter tys	9	4	kerstlied loflied *	4	geboorte Jezus / liefde / verlossing / eeuwige zaligheid	
59	202	IV	5	Het is guet in Jhesus tauerna te gaen	9	5	bespiegeland lied drinklied	4	Jezus (Christus) / taveerns / wijn / schenker / Maria waerath / liefde / betaling	
60	205	I	1	In alle der werlt en vyndic niet	11	4	kerstlied	1	geboorte Jezus / Maria / engel / boodschap	
61	208	V	2B	Cryste du byste licht ende dach	7	4	gebedslid avondlied	11	gebed voor het slapen / bescherming / verlossing	
62	210	I	1	Een kynt gebaren in belahem	11	4	kerstlied	1	geboorte Jezus	
63	212	I	1	Nv vrouwen wy ons tot deser lieuer stort	3	7	kerstlied	1	geboorte Jezus / blijdschap	
64	214	IV	2B	Gade wil ic myn harte opgeuen	5	8	mystiek lied	7	liefde / troost	

Berlijn 185										
Lied	Pag	HvF	Kn	Beginregel	Strofen	verstal	Genres (alle geestelijk / devoot)	Aantal bronnen	Trefwoorden	
65	216	I	1	Van vrouwen ons die kyndar syngen	13	4	kerstlied	2	geboorte Jezus / Herodas / kindermoord / vertrek / Egypte / kruisdood	
66	220	I	1	Ons ganaket die aensteeerna	8	5	kerstlied	1	geboorte Jezus	
67	222	I	1	Allehuya God gruet v edel maegdekyn	11	6	kerstlied	4	geboorte Jezus / Herodas / kindermoord / vertrek / Egypte	
68*	227			Ende dat dat nye ja[er]	13	2	nieuwjaarslied *			
69	229	I	1	Wyldy hoeren syngen	14	7	kerstlied	1	geboorte Jezus / daedelboom / Egypte / Herodas / kindermoord / kruisdood / Jezus (Christus) tavennis / eeuwighe vrede	
70	235	I	1	Doe god onse here gebaren	9	10	kerstlied	5	geboorte Jezus / drie koningen / Herodas / offers / droom	
71	241	I	1	Ons is gebaaren een wtuercaren clyyn kyndekyn	6	4	kerstlied	1	geboorte Jezus / verlosser	
72	245	I	1	Laet ons nv lausen den gades soen	20	3	kerstlied	1	geboorte Jezus / Maria / engel / voorbeeld	
73	251	III	4	Siet ende merket een schoen agniete	8	8	heiligenlied	1	St. Agnes / kuisheid / bordeal / engel / brandstapel / onthoofd	
74	254	IV	2B	Hare Jhesu uwen brunen cop	9	6	loflied (Jezus) *	2	Jezus / liefde	
75	257	V	8	Ene moels ic bouwen wil	24	5		2	molen / hulp / Mozes / profetie Jesaja / geboorte Jezus / St. Hieronymus / St. Ambrocius / St. Gregorius / St. Augustinus / Martels / Lucas / Marcus / Johannes de evangelist / Christendom	
76	265	I	1	Een kyndekyn is ons gebaren	8	12	driekoningelijed	26	geboorte Jezus / drie koningen / Herodas / offers / engel	
77	270	I	1	Alle enghelen van hemsdryke	10	6	kerstlied	6	kindermoord / Herodas / vlucht / korenmaaiende man	
78	274	I	1	Het comet een scyp geladan	8	4	kerstlied	2	geboorte Jezus / Maria / schip	
79	276	I	1	Gheselleken nv laet ons vrolic syn	9	4	kerstlied	1	geboorte Jezus / ootmoedigheid / armoede	

Berlijn 185										
Lied	Pag	HvF	Kn	Beginregel	Strofen	verstal	Genres (alle geestelijk / devoot)	Aantal bronnen	Trefwoorden	
80	279	I	1	Myt desen nyenjaere	6	7	kerstlied nieuwjaarslied	25	geboorte Jezus / nieuw jaar / besnijdenis / drie koningen	
81	282	V	1	Kierie god is ghacoemen	9	4	kerstlied *	3	geboorte Jezus / verlossing / behoeder / Kyrie	
82	284	III	4	Den vliegenden aern die laet ons eren	14	4	heiligenlied	1	<i>Johannes de evangelist</i> / arand / dood Jezus / Maria	
83	288	V	8	Inden tyden van dan jaren	15	8	verhalend lied	2	<i>joden / sacramentmirakel / hosti / bloed</i>	
84	293	I	1	[D]ie sonns der rechtuerdicheit	6	10	kerstlied	1	geboorte Jezus / drie koningen / Herodes	
85	297	IV	6	Natur ghy moeten oedof haen	7	4	bespiegeland lied *	2	Jezus / sterven / zonden / armoede / beloning	
86	298	IV	2A	[D]ie lieve coele mey die is ons ondaen	9	2	metlied	1	Jezus / mei / kruisiging / liefde / bloed	
87	300	IV	2B	[H]oege vrouwen synt hier baven	10	2	loflied (Jezus) *	2	Jezus / sterven / liefde / beloning	
88	302	V	6	Pelgermast heb ick ghewandert	5	9	mystiek lied	1	Jezus / pelgrim / sterven / schip	
89	304	V	8	Nv laet ons allen vroelick wesen	6	6	bespiegeland lied	2	<i>Heilig Sacrament</i> / hemal / liefde / bruiloft / drinken / wijn	
90	307		3B	[E]ne joncfrouwe kruusch ende schoene	10	8	Marialied	1	Maria / kuisheid / Jezus / genade / troost	
91	312	I	3A	[H]et fel en hemels douwe	8	8	kerstlied	19	Maria / Josef / angal / geboorte Jezus / verlossing	
92	316	IV	6	[M]lyn haep ende myn troest ende al myn toeserlaet	11	8	bespiegeland lied *	3	Jezus / schooling / inkeer / sterven / vreude	

Bijlage II: Afschrift ‘Somerstuc’ Berlijn 185

Verantwoording en editieprincipes

Voor dit diplomatische afschrift werd gebruik gemaakt van foto's van het papieren handschrift Berlijn, Staatsbibliothek der Stiftung Preussischer Kulturbesitz, Ms. germ. oct 185 (Berlijn SBB-PK mgo 185). De belangrijkste kopiist, verantwoordelijk voor 50 van de 54 liederen in het ‘somerstuc’, heeft de liederen afgeschreven in het lettertype *littera hybrida*. De vele afkortingen die in het handschrift voorkomen, zijn in het afschrift opgelost en cursief weergegeven. Het gaat in de meeste gevallen om de gebruikelijke afkortingen door middel van een bovengeplaatst horizontaal streepje, waarmee een extra *m* of *n* of het voegwoord *ende* aangegeven worden. Daarnaast maakt de kopiist veelvuldig gebruik van de apostrof waarmee *er* wordt weergegeven. Het bovengeplaatste streepje wordt ook gebruikt om *Jhesus* af te korten tot *Jhs* waarbij het streepje boven de laatste *s* staat. Wanneer de kopiist de naam *Jhesus* voorziet van de toevoeging *Christus*, dan wordt deze weergegeven door de standaard afkorting *xps* met een streepje boven de *s*. De kopiist gebruikt het bovengeplaatste streepje in dit handschrift eveneens voor minder gebruikelijke afkortingen, zoals bij het letterpaar *ht* boven de *t*, waarmee *heit* aangegeven wordt en bij de letterparen *ow* en *od* boven de *o* waarmee *ouw* of *oud* aangegeven wordt. Ten slotte bevat het handschrift ook een afkorting waarmee *etcetera* wordt aangeduid: het Latijnse voegwoord *et* wordt weergegeven door een kleine *z*, gevolgd door een *c* en een lusje. Hoewel de kopiist de herhaling doorgaans aangeeft door *etcetera* achter (een deel van) de te herhalen verzen te plaatsen, wordt in lied 7 de kopiist driemaal alleen de kleine *z* (*et*) gebruikt voorafgaand aan de te herhalen verzen.

Het handschrift heeft op elk folio één kolom. De liederen bevatten geen interpunctie. De verschillende strofes zijn te herkennen vanwege het gebruik van hoofdletters waarmee elke strofe begint en door het gebruik van witregels (hoewel de witregels soms zo smal zijn, dat er nauwelijks nog sprake is van een duidelijk scheiding). De strofes zijn als prozatekst afgeschreven en onderscheiden geen individuele verzen. Om het leesgemak te bevorderen en het afschrift bruikbaar te maken voor eventueel onderzoek naar strofe- of rijmschema's, heb ik de strofes in het afschrift wel weergegeven in verzen. Bij het vaststellen van de versgrenzen heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de editie van Hoffmann von Fallersleben (1854). De versgrenzen van de liederen die Hoffmann niet in zijn editie opnam, heb ik bepaald op basis van de beschikbare informatie uit de Nederlandse liederenbank, zoals het aantal verzen per strofe en het rijmschema.²¹² De refreinen zijn met een 'R' aangegeven en de strofes zijn genummerd, zodat er gemakkelijk naar tekstpassages verwezen kan worden. Het handschrift is niet gefolieerd. De paginanummers op de rechter- of linkerbovenhoeken van de folia zijn van een latere datum.²¹³ Deze paginering is in het afschrift tussen vierkante haken weergegeven. Wanneer een strofe doorloopt op de volgende pagina, dan is het paginanummer

²¹² De liederen 7, 39 en 45 uit het ‘somerstuc’ van Berlijn 185 zijn niet opgenomen in de editie van Hoffmann von Fallersleben (1854). Zie ook bijlage II.

²¹³ Ik heb niet kunnen achterhalen wie het handschrift van paginanummers heeft voorzien. Het is goed mogelijk dat de paginering van de hand van Hoffmann von Fallersleben is, die het handschrift enkele decennia in zijn bezit had.

midden in een vers opgenomen: achter het laatste en voor het eerste woord van de twee pagina's. Op deze manier werd de weergave van de strofes in het afschrift niet onderbroken.

De eerste drie pagina's van Berlijn 185 bevatten een tekst in het Latijn die slecht leesbaar is. De foto's van het handschrift kunnen niet goed gebruikt worden om vast te stellen of de tekst op deze pagina's onderdeel waren van het handschrift of dat het papier enkel diende ter versteviging van de band. Omdat na deze pagina's nog blanco pagina's volgen (waarop de bezittersnotities te vinden zijn), voordat de liedbundel aanvangt met de notitie *Dit is dat sangeboec dat somer stuc*, ben ik geneigd om van deze laatste veronderstelling uit te gaan. De Latijnse tekst is in ieder geval niet afkomstig van de belangrijkste kopiist van Berlijn 185, zodat ik ervoor gekozen heb om deze tekst niet op te nemen in het afschrift. De laatste vijf liederen van het 'somerstuc' zijn evenmin van de hand van deze kopiist, maar zijn volledigheidshalve wel opgenomen, de titel van deze scriptie verwijst tenslotte naar het (gehele) 'somerstuc'. Knuttel beweerde dat hoofdzakelijk één afschrijver aan het werk is geweest, de laatste liederen van het zomerdeel zijn volgens hem echter afkomstig van een tweede kopiist.²¹⁴ Op basis van de foto's heb ik de indruk gekregen dat er zelfs sprake is van een tweede én een derde hand. De liederen 1 tot en met 49 zijn afgeschreven door de belangrijkste hand, lied 50 is door een tweede hand afgeschreven en de liederen 51 tot en met 54 zijn van een derde hand. De tweede kopiist wijkt onder meer op de volgende punten af ten opzichte van de eerste hand: er wordt gebruik gemaakt van een zogenaamde 'ronde r', enkele u's worden geaccentueerd met puntjes (vergelijkbaar met de moderne umlaut), de afkorting van Jezus wordt met een i geschreven en de vorm van de apostrof waarmee *er* wordt weergegeven is anders. De laatste hand heeft ook karakteristieken die afwijken ten opzichte van de eerder twee handen: de y wordt veel vaker gebruikt in woorden die de andere kopiïsten doorgaans met een i schreven (dyt, yn, nyet, myt), de strofes worden door paragraaftekens aangeduid (deze kunnen echter ook door een latere hand zijn toegevoegd), het woord 'omme' wordt consequent met een afkortingsstreepje op de e weergegeven in plaats van het gebruikelijke streepje boven de o. Onderzoek door een handschriftdeskundige op basis van het originele handschrift zou uitsluitsel moeten geven.

Hoewel het afschrift van Berlijn 185 diplomatisch is, heb ik het noodzakelijk gevonden om in een aantal gevallen de tekst van commentaar te voorzien of te emenderen. Het handschrift bevat enkele doorhalingen en toevoegingen die aangeven dat de kopiist een gemaakte fout heeft willen herstellen: deze correctieplaatsen zijn zo getrouw mogelijk weergegeven in het afschrift, door gebruikmaking van doorgehaalde tekst of superscript. Daarnaast kent het handschrift plaatsen die wijzen op bladverlies of fouten gemaakt tijdens het inbinden. Deze correcties van de kopiist en opmerkelijke plaatsen in het handschrift heb ik in de voetnoten voorzien van een toelichting. Tenslotte de emendaties: evidente schrijffouten, slecht leesbare tekst of letterverlies, bijvoorbeeld vanwege vlekken of weggesneden paginaranden, zijn in het afschrift verbeterd of aangevuld. Deze correcties van mijn hand zijn allemaal verantwoord in een voetnoot, waarin de originele tekst (of de leesbare delen daarvan) uit het handschrift vermeld staat.

²¹⁴ Knuttel 1906, p. 54.

Afschrift 'Somerstuc'

Berlijn, Staatsbibliothek der Stiftung Preussischer Kulturbesitz Ms. Germ. Oct. 185

[I-VIII]

[Drie pagina's slecht leesbare Latijnse tekst, blad met bezittersnotitie Hoffmann von Fallersleben, blad met bezittersnotitie 'lyff kynder huss']

[IX]

Dit is dat sangeboec dat somer stuc

[1]

[**lied 1**]

dit is die wyse
die meye wil ons mit gelpen bloemen schencken des vervrouwen

- 1 O ghi die *Jhesus* wyngart plant
verblyt v in dat suete lant
daer gy syt toe vercaren
 - 2 Die claerheit is onsprekelick
die blyscap onbegrypelic
dien daer sal gebueren
 - 3 Die cierheit vroude vrede suuerheit
die *Jhesus* v daer heeft bereyt
en is v niet te noemen
 - 4 Jherusalem is dat lant syn naem
vol hilicheiden seer bequaem
veruullet mit alre vrouden
 - 5 Van hier en comet daer nyemant in
dan die int herte draget *Jhesus* mynne
ende is verciert mit doegden
- [2]
- 6 Dus is hi die sinen wyngart plant
ende neemstich dient *hem* seer verlanget
om cortes by *hem* te comen
 - 7 Tsal ewich dueren sonder *verganc*
het is voel claere dan claer golt
verciert mit *gulden* bloemen
 - 8 Die claere blencken *dan* die maene
die sonne sy oec bauen gaen
mit hoeren *sueten* roeke
 - 9 Van claren golde ist schoen paueyt
mit *sueten* rosen *auerleyt*
die *sullen* ewich dueren
 - 10 Och bauen al marien *soen*
is daer soe wttermaten schoen

diet lant v heeft gewonnen

- 11 Hi is soe suet genoechgelic
voel claere schoenre ongelic
dan hondert dusent sonnen
- 12 Hi syt daer in dat suete lant
[3] syn lieue moeder ter rechterhant
voer alle creatueren
- 13 Die hem anschouwet is soe verblyt
tien dusent jaer doncket hem geen tyt
tys waer diet kan versynnen
- 14 Want reden die tyt en is daer niet
dat daer *ommermeer* is *verdriet*
van buten noch *van* bynnen
- 15 Men is daer ewelic vrolic *ende* blyde
van allen sorgen is *men* vry
daer en mach geen weelde gebreken
- 16 Maria is daer die conynginne
alle reyne maegden hoer *gesynne*
die *Jhesus* syn vercaren
- 17 Mer si is bauen al gemynt
van des conynges *soen* hoer lieue kynt
als balsem *onder* den doernen
- 18 Hoe claer schoen *ende* suuerlick
[4] dat si daer is in hoers kyndes ryke
dat en kan geen mensche geweten
- 19 Die borgers dragen daer alle cronen
ende syngen dat clyncket inden throen
Osanna alleluya
- 20 Mer och der jonferen sanck is soe schoen
sy syngen mit des conynges *soen*
ende mit *synre* moeder marien
- 21 Hoe dat clyncket auert hemelryke
hoe claer schoen *ende* wonderlic
en is niet wt te spreken
- 22 Hoer croen heeft om enen rosen crans
sy syngen mit *Jhesum* anden dans
ende lauen *sonder* merren
- 23 Dat krensken heeft soe groet vertuut
elc roesken geuet meer claerheit wt
dan sonne *ende* mane *ende* sternen
- [5]
- 24 Gheen cruyt op eertryke en is soe guet
dat rucken mach als dat krensken doet
al waer *oncruyt* fyolen

- 25 Sy hoeren oec dat suete geluyt
comet myne gemynde suete bruyt
ende rust in mynen armen
- 26 Sy syn beuaen mit *Jhesus* mynne
als cherubyn *ende* seraphyn
van groter mynnen sy bernen
- 27 Ghelic die sonne is hoer aenschyn
sy volgen dat suete lammekyn
gecledet mit wytten stoelen
- 28 Die engelen *ende* zielen syn gemeyn
ende syngen blydelic onder een
den conynck van den throne
- 29 Lof eer sy v here sabaoth
almechtich hilich ewich god
een wes[en] drie persoenen
- [6]
- 30 Ghi syt die ewich heeft geweest
ende hemel *ende* eertryke mit v geest
dat vrolike jubelieren
- 31 Och tys hem seer behagelic
te hoeren van dat suete ryck
die eerberlike leuen
- 32 Die *Jhesum* dienen trouwelic
synen wyngart plant hi boldelic
die werlt sy begeuen
- 33 Want als hoer tyt hier is gedaen
sal hise lieflic daer ontfaen
ende gelic der sonnen verciereren
- 34 Ick en hebt soe wal oec niet ghesecht
dat lant en is noch bet bereyt
dan enich mensche kan gedencken
- 35 Plant vrylic ghi sult daer *syn* verblyt
mer siet dat gy gestaedich syt
v tyt die naket alleynsken
- 36 Dat *Jhesus* v daer sal ontbieden
v werken sal hi auersien
ende v nae [7] doegden loenen
- 37 Och waerlic hi is seer verblynt
die tytlic voer ewich mynt
ende wil dat lant vergeten
- 38 Nochtant wal siet syn fundament
dat schoen vercierde fyrmament
mit steernen *ende* planeten
- 39 Och god verleen een yegelic
omt lant te dencken op eertryke

ende daer nae te bewoenen
Amen

[lied 2]

dit is die wyse
Men hoert daer in des lieuen meyes dagen al doer den berch al ind

1 Tys al *verdriet* daer ick my hene kere
ic mach wal droeuich wesen
die dach valt my eens jares lanck
my en lustet niet langer te leuen

2 O bloeyende werlt genoechgelic
in mynen *dommen* synnen
gy [8] hebt myn hert soe seer doerwont
mit uwer valschen mynnen

3 My dochte jae syn genoechgelic
der creatueren mynne
sy syn nochtans bedriechgelic
als ickes my wal besynne

4 Die werlt die moet gelaten syn
die creatueren vergeten
het gaet my naere dan die doet
my doncket myn herte sal breken

5 Och wie geen *liden* en heeft besocht
die en kans niet wtgespreken
hoe wee dat jonge herten doet
hoer natuer te breken

6 Myn viande syn gewapent hert
sy hebben myn herte beclommen
sy schieten my al mitter vaert
soe *mennyge* brede wonden

7 Sy liggen voer myns herten doer
soe fel tot allen stonden
sy schieten daer vuerige schutten doer
aldoer myns hertsen gronde

[9]

8 Och lieue here nv weest my by
en wylt my niet begeuen
ic sal noch in den stryt *gaen* staen
al soldet my costen myn leuen

9 Och alle dynck wil ic vaeren laen
ende *Jhesus* mynne verweruen
och herte gy moet bedwongen syn
natuer *ende* ghi moet steruen

10 Och dat ic *ommer* steruen moet
daer voer vrucht myne natuere
sy raet my altoes quaet voer guet
dat steruen wort mi suere

- 11 Als ic my kere tot mynen lieue
al om syn mynne te leren
soe moet ic hebben mennygen stryt
tegen myne natuere
- 12 Ick solde soe geerne syn dienre syn
dat wort my voel te suere
nochtans en wil ickes laten niet
hi sals my noch wal loenen
Amen

[lied 3]

dit is die wyse
lief hauen ende myden

[10]

- 1 Ic wyl my seluen troesten
ende maken enen moet
al byn ic nv int liden
dat sal noch werden guet
alst liden is vergangen
soe comet die blyscap aen
in liden wil ic my holden
als ic beste kan
- 2 Natuerken du moetste dich liden
dins herten ongeuoech
ic byn hier inden liden
my is dicke soe wee toe moede
Och god soe wilt my troesten
alst v doncket wesen tyt
al voer des viandes stricken
syn lagen synt soe wyt
- 3 Nochtans soe wil ic hapen
ende trueren niet soe seer
myn liden mach verwandelen
genaede geeft die here
dat my is geuallen
dat mach een ander geschien
conde ic myn liden verhaelen
soe wolde ic trueren niet
- [11]
- 4 Och rat van auentuere
woltstu niet ommeslaen
die my wolde helpen trueren
dat duchte my wal gedaen
het comet in eenre vren
men kans gewenden niet
wat solle wy voel betrueren
oec als men dagelix siet
- 5 Eens woerdes mach ic gedencken
dat ic toe seggen plach
my seluen wil ic schenken
dien heren diet al vermach

my seluen wil ic schencken
soe mach ic werden quyt
ende dienen hem al myn leuen
den heren van hemelrike

- 6 Myt liden machmen temmen
ende bendich maken schier
een hertken sonder liden
is een onstaedich dier
daer by soe machmen merken
ende hoeren oren sanck
van liden waer voel te spreken
die reden worden voel te lanck

[12]

- 7 Hier by soe machmen merken
hoe memnich edel hertken steet
dat syn natuer moet crencken
ende smedet daer op dat golt
dat sprutet aender heyden
die bloemkens jonck ende olt
ic ligge hier arm geuangen
van liden werde ic olt

- 8 Och older mach ic weerden
ende jonger nimmermeer
solde ic dit langer herden
soe wolde ick bidden seer
doer god ende doer genaede
dat hi myns gedachtich weer
die rouwe comt voel toe spade
dat ordel is geschiet

- 9 Och heer van hemelryke
ontfermt my arme mensche
ic ligge hier ellendelike
Siet my ellendich aen
ende wyldet my vergeuen
al doer marien eer
ic diene v alle myn leuen
ic en hoene v nimmermeer
Amen

[13]

[lied 4]

dit is die wyse
O venus bant O vuerich

- 1 O Jhesus bant O vuerich brant
hoe heeft v mynne in my bewant
myn hertken onbedwongen
dat doet v troestelic onderstant
wat lof wort v int hemelsche lant
gesongen
al mitter engelscher tongen

- 2 O maget reyn o hemels screyn

- gy syt ons hape ons troest alleyn
stady ons nv in *staden*
gy syt den *sunderen* int *gemeyn*
ende een vol vat dat der is *sarteyn*
geladen
mit *godtelicker* *genaden*
- 3 O *reyne* *maget* *daert* *licht* *wt* *daget*
v *groet* *oetmoet* heeft god *behaget*
ende *daer* *toe* *wtuercaren*
[14] *die* *jerste* *sunde* heeft hi *beclaget*
ende *waert* *van* v *jae* *onuersaget*
gebaren
hi *ontsloet* *datter* was *verlaren*
- 4 O *rosegart* *van* god *bewaert*
v *gracie* is *geapenbaert*
in *ons* tot *mengen* *stonden*
mer als die *ziele* ter *pynen* *uaert*
bididi *daer* *voer* sy *wort* *gespaert*
van *sunden*
des wil ic *vry* *orconden*
- 5 O *lieue* *here* *lof* *danck* *ende* *eer*
scryue ic tot v
mit *groter* *begeerten* *wt* *mynnen*
ic *byn* *gewont* *here* *herde* *seer*
mit *groten* *sunden* *buten* *keer*
van *byn*
sent *troest* of *wy* *ontsynnen*
- 6 Die *viant* *fel* hi is *altyt* *sneel*
wy *syn* *verloest* dat *weet* hi *wel*
daer om *lecht* hi *ons* *lagen*
hi *smyt* hi *cloppet* hi *maket* *rebel*
op dat hi *ons* *mach* in die *helle*
beknaghen
[15] *ist* *vremde* dat *wy* *versaghen*
- 7 Hier om *ist* *noet* *cleyn* *ende* *groet*
mer dat *wy* *dencken* *opten* *doet*
ende *leren* *altyt* *steruen*
ten *baet* *weer* *hals* *noch* *edel* *bloet*
veer *huys* *noch* *hof* *noch* *enich* *guet*
of *erue*
wy *moeten* *dan* al *steruen*
- 8 Waer op *seg* my *verlaety* di
geen *scepen* *brieue* *wer* *olt* *noch* *nye*
sy en *moegen* v *dan* *niet* *batan*
daer om *siet* *voer* dat *seg* ic *vry*
v *lyf* *ende* v *guet* mer als *een* *pry*
te *haten*
gy *moetet* al *hier* *laten*
- 9 Dit *ist* *slot* *van* al dat *god* *beual*
dient my *oetmoedich* *sonder* *gal*
staet *vast* in *uwen* *stryden*
holt *niet* *ant* *gras* *ende* *laet* *den* *val*

mer doedy dat soe sy dy wael²¹⁵
int liden
stat vast in uwen stryden

[16]

- 10 Hebt lief verstaen die v versmaen
recht als francyscus heeft gedaen
hi is daer by verheuen
Soe moegdi mit hem sonder vaen
dat blyde woert van god ontfaen
bescreuen
comt hier int ewige leuen
Amen

[lied 5]

dit is die wyse²¹⁶
tghepeens licht my alsoe seer en quelt van my en kan ick es

- 1 Ic heb die schoenste wtuercaren
oer liefde is vast in stadicheit
hadde sy gedaen ic waer verlaren
Verlaren oec inder ewicheit
Maria du bist al die ic meyn
bauen alle vrouwen schoen alleyn
^{och}²¹⁷ laet my syn dyn troest bereyt
Ick bidde di ic bidde di
och staet my trouwelic by
- 2 God guet v weerde maghet reyne
ende moeder der barmherticheit
[17] ende der genaeden een ewige fonteine
bewyset den sunders myldicheit
din macht is groet by god den heren
seer gheerne volbrenget hi dine begeerte
syn moeder en mach hy weygeren niet
ic bidde di ic
- 3 Der werlde vroude en mach niet dueren
oer arch heeft mennich mensche bedragen
dat eynde der vrouden en is niet dan trueren
oer dienres heeft sy mannych gelage
Maria gy syt die stedich blyft
Daer om keer ic toe di myn liefde
din dienre wyl ic geerne syn
Ick bidde di ic bidde di
och staet my trouwelic by
- 4 Dyn doegden en konde ic niet wtspreken
al had ic alle tongen ghewalt
an mynre macht solt my ontbreken
seer guetlic is dyn wesen gestalt
du biste des hemels een conynginne
ende der werlde keysarynne
[18] in dinen handen staetet al

²¹⁵ Emendatie: hs. 'mael'. 'wael' is hier echter de meest waarschijnlijke optie.

²¹⁶ Emendatie: hs. 'wy'. De kopiist heeft 'se' blijkbaar vergeten.

²¹⁷ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist en 'och' later boven het vers toegevoegd.

ic bidde di ic bidde di
och staet my trouwelic bi

- 5 Myn ziele is dicke in swaren noden
bange is dat jonge herte myn
Ick sorge die duuel wil my doden
oec vrees ic seer die helsche pyn
Ick bidde dat gy altyt wilt syn
tegen alle quellynge een medecyne
ende my verblyden in allen liden
ic bidde di
- 6 Maket my van allen sunden vry
behuedet myn herte *ende* alle myne synnen
mit allen doechden *vercieret* my
dat bid ic doer dine reyne mynne
* gy syt den sunders een troesterynne²¹⁸
Ick lye dat ic een sunder byn
daer om soeke ic genaede aen di
ic bidde di
- 7 Och weerde vrouwe myns hertsen lost
genaede begeer ic van di te ontfaen
gy syt myn hape *ende* alle myn troest
dede gi dat waer mit my alle gedaen
ontfermt v mynre al coem [19] ic spade
ic hebbe my dickewile quellie *verraden*
och moeder mylde ic geer genade
ic bidde di
- 8 Teghen dat wy van hier nv scheidende
als wy dit leuen moeten laten
soe wilt ons hemelscher vrouden bereyden
Daer vroude is altyt *sonder* mate
in des hemels throen daer gy syt schoen
verheuen by dinen ewigen soen
daer di die enghelen choren lauen
ic bidde di ic bidde di
och staet my trouwelic by
Amen

[**lied 6**]

dit is die wyse
mit drouigen moede blyde te syn

- 1 Myt droeuigen moede blyde te syn
dat is seer pynlic op myn eyt
die *sommygen toent*²¹⁹ een ander aenschyn
dat hem in *synre* herten geet
O weerde vrouwe ic lyde rouwe
in di alleyn voer all [20] gemeyn
soe sette ic alle *myn* trouwen
- 2 Altyt in dinen dienst te wesen
conde ic dat doen hoe wal waer my

²¹⁸ Dit vers werd aanvankelijk overgeslagen. De kopiist heeft het vers onderaan pagina 18 toegevoegd en door middel van een verwijzingssteken in de tekst de juiste positie aangegeven.

²¹⁹ Emendatie: hs. 'toet'. Waarschijnlijk is het afkortingsstreepje boven de 't' vergeten.

al waer ic siec ic solde genesen
wanneer ic troest mocht crygen van dy
O bloeme schoen du drageste die croen
dat dyns gelic in al eertrick
nye wyf en was soe schoen

3 reyn edele keyserynne myns hertsen geer
Hoe guetlic is *dyn wesen* gestalt
bauen al bystu te prysen seer
du hebste alles wonschen gewalt
dyn liefst is suet sy geuet my moet
een groet jolyt tot alre tyt
nemet my in *dyn* behuet

4 Ick weet wal dattu stedich bist
dier *men* soe weynich op eerden vynt
ic begeer *dyn* gonst myt [21] ganser vlyt
der nyders en achte ic niet een twynt
Ic bidde te steruen eer di te deruen
Hoech gebaren voer alle vercaren
laet my *dyn* hulde verweruen

5 Alles dinges een eynde dat merke ic wal
sonder dine mynne O reyne fonteyne
die dat bekeent en dwaelt niet al
Du bist teder *ende* maget reyn
vol *van* genaeden staet my in staeden
ic moet begeuen cortelic dit leuen
och wylt my dan beraden
Amen

[**lied 7**]

1 Myt vrouden laet ons begynnen
toe lauen een joncfrouwe fyn
god laet²²⁰ [22] ons dat volbrengen
Maria is die ic meyne
van gade is sy wtuercaren
in hoer soe wolde hy rusten
hi wart *van* hoer gebaren
in hoer soe wolde hi rusten
hi wart *van* oer gebaren

2 Ick en kan sy niet volprysen
noch lauen in geenre tyt
sy gaet alle joncfrouwen bauen
in hemel *ende* in eertryke
Ick gruete di O edel joncfrouwe fyn
bauen alle die gene die leuen
sydi *inder* herten myn
et bauen al die gene *etcetera*

3 Myt recht mach ic di lauen
du edelle peerle fyn
voel blenckender dan die sternen
claere *dander* sonnen schyn
sy is die lichte dageraet
mit hoeren claren aenschyn

²²⁰ Emendatie: hs. 'lae'. Waarschijnlijk is de 't' weggefallen, doordat de rechtermarge afgesneden is.

voer allen joncfrouwen wil ic se lauen
Want sy hem allen bauen gaet
voer allen joncfrouwen *etcetera*

[23]

- 4 *Onder* allen creatueren
en vyndic hoers gelic en geen
hoer ogekyns lichten claere
dan die carbunkel steen
sy is dat clare mergenroet
altoes wil ic sy eren
gestedelick totter doet
et altoes wil ic sy *etcetera*
- 5 Tot hoer wil ic my keren
ende *nvmmermeer* aflaen
sy licht mi *inder* herten
maria walgedaen
al myn hape set ic in hoer
Och mocht ic se scouwen
geen dynck en coer ic daer voer
etcetera och mocht
- 6 Maria schone joncfrouwe
du edelle peerle fyn
wilt my genaede verueruen
van al die sunden myn
gy syt daer alle myn troest aen steet
tot *uwen* steden dienst
wil ic altyt syn bereyt
et tot uw
- 7 Och wtuercaren bloeme
du edel roesken roet
wilt mi toe troest²²¹ [24] coemen
totten lesten in mynre doet
gyf my een salich steruen
wilt my genade verweruen
als ic scheyden sal *van* eertryke
etcetera gyf my een salich steruen
wilt my genade verweruen
als ic scheyden sal *van* eertryke
Amen

[lied 8]

dit is die wyse
Addev myn lief hebt gueden nacht dat moet een scheyden syn

- 1 Ic heb gejaget myn leuen lanck
al om een joncfrouwe schoen
die alre schoenste *wyngart* ranck
al in des hemels throne
mit engelen is sy wal omset
ic en kan daer niet by comen
myn sunden hebben my belet
des mach ick my bedroeu

²²¹ Emendatie: hs. 'troes'. Waarschijnlijk is de 't' weggefallen, doordat de rechtermarge afgesneden is.

2 Ick byn verdoelt op deser jacht
[25] die werlt heeft my bedragen
genoecht die heb ic seer geacht
in wanen byn ic bedragen
rickheit *ende* lof heb ic gemynt
ende ydelheit wtuercaren
in waenen byn ic aldus verleyt
den wech heb ic verlaeren

3 Ick wil opstaen tys meer dan tyt
ende sueken oer alleyn
die joncfrouwe schoen diet al verblyt
Maria is die ic meyne
sy is *een* wech als *men* verclaert
ic wil my tot hoer keren
den rechten wech ten hemelrike
mach ic noch aen hoer leren

4 O *Jhesus* here nv bid ic di
al wt myns herten gronde
van sunden wilt my maken vry
dat is nv *ende* tot allen stonden
doe my die puere moeder dyn
mit *suuerheit* aenschouwen
doer hoer wilt my genadich syn
ic wil hoer dienen mit²²² trouwen

[26]

5 der engelen macht wilt opslaen
ende din ontfermighe ogen
ic heb v groetlic mysdaen
des is myn herte in doegden
sy is der sunders toeueraet
ende oec een troesterynne
doer hoer wylt my genadich syn
als ick sal scheyden van heen

6 Myn vrende magen *ende* staet
sy willen my beswyken
scryftuere bewyset my den wech
dat ic alleen moet stryden
O moeder gades daer om wilt staen
by my als ic sal steruen
want ic moet loen nae werken ontfæen
wylt my genaede verweruen
Amen

[lied 9]

dit is die wyse
Ic sie die *mergen* steerne myns lieues claer

1 Maria Conyngynne
myn troest myn toeueraet
vercryghet [27] my uwes kyndes mynne
ende berouwe voer myne mysdaet

²²² Emendatie: hs. 'mi'. Waarschijnlijk is de 't' weggefallen, doordat de rechtermarge afgesneden is.

- 2 Soe wie yet sal begynnen
tot *syn* lof *ende* eer
staet hi niet *inder* mynnen
het sal hem verdrieten seer
- 3 Och had ic my begeuen
doe ic olt was x jaer
in enen gheestelicken leuen
ic waer syne *mynne* voel naere
- 4 Nv mach ic wal clagen
ende bewenen myne mysdaet
dat ic aldus voel dagen
verlaeren heb myn tyt
- 5 Nv troest my keyserynne
maria maget reyne
sterket my mit uwes kyndes *mynne*
ende droefheit van my verjaget
- 6 O mensche swyget van *bynnen*
swyget stille *ende* hoert my aen
[28] *ende* scarpet uwe synne
soe moogdy my verstaen
- 7 V clagen *ende* v begeren
dat heb ic wal gehoert
anxt *ende* droefheit v bekeren
daer gi wel *mynne* voer toent
- 8 Ick sal v *mynne* verweruen
van *Jhesus* mynen soen
draget in v herte lieuer te steruen
dan tegen hem te *doen*
- 9 Och wie sal my verlenen
alsoe int herte te *staen*
och hoe sal ic verdienen
guede synnen te ontfaen
- 10 Och mensche waer syn v synnen
hoe dwaeldy aldus seer
wilt doch in v dit bekennen
het heeft *verdient* v here
- 11 Ghy en cont dat niet begeren
ist salich tsal v geschien
mer *trouwen* soldet v *deren*
ten schiet v een noch en geen
- [29]
- 12 Waerom soe wildi trueren
ende v verslaen dus seer
hadde god v niet vercaeren
gi en waert hier *nimmermeer*
- 13 Ghy moet wal in v herte
trueren voer v mysdaet

mer dencket dat myn steruen
voel daer bauen gaet

- 14 Lof ende eer sy v maria
schoen edelle suuer maget
wie hem tot v wyl keren
die en wort oec niet versaget

[lied 10]

dit is die wyse
dat viel een coelen douwe tot enen vensteren in nae eenre

- 1 God guet v Conyngynne
Maria suet gheluyt
gy syt een vat vol mynnen
altoes gebenedyt²²³
o weerde bruyt der weelden
v lof is ewichlanck
fonteyne des ewige [30] leuens²²⁴
schencket ons der mynnen dranck

- 2 God guet v alre claerste
die ic aenschouwen mach
Maria onse bewaerster
sy is een ewich dach
wal schoenheit sonder verdrieten
vol alre doegden groet
och mocht ic oer genyeten
die edelle roseroet

- 3 God guet v mergen steerne
~~O peerle der joncfrouwen schoen~~²²⁵
O spiegel sonder smyt
schoenheit sonder meeren
O lelye onbesmyt
Maria edelle sonne
ic mach v geuen prys
gy syt een suuer blome
een roese des paradys

- 4 God guet v suuer maget
O peerle der joncfrouwen schoen
gy schynt gelic der sonnen
al in des hemels throen
daer is sy wtuercaeren
een spiegel al volmaeket
[31] als een vercierde roese
och moeder ende maget

- 5 God guet v suuer Maget
O suete medecyne
Och dach die ewich daget
hoe geerne waer ic by dy

²²³ Emendatie: hs. 'gebenedy'. Waarschijnlijk is de 't' weggefallen, doordat de rechtermarge afgesneden is.

²²⁴ Emendatie: hs. 'le[...]ens'. Het midden van het woord is door een vlek onleesbaar, maar 'leuens' lijkt hier de meest waarschijnlijke optie.

²²⁵ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist door op de plek van vers 10.3.2 het tweede vers van de strofe vier te kopiëren.

en wilt my niet vergeten
wal edel honichroete
als my myn herte²²⁶ sal breken
al inder vren myns dodes
Amen

[**lied 11**]

dit is die wy
Myn hertken wtuercaeren haet du biste mych lief *ende* weert

- 1 Ic weet een Maget suuerlic
des wil ic my verblyden
nyemant en sach al oers gelic
nv noch tot *genen* tyden
sy is solaeslic bauen al
ende bauen allen maegden
verciert in hemelryke

- 2 Lustentlic is oer aengesichte
die edelle maget fyn
sy is die [32] bauen die steernen licht
soe claer is hoer aenschyn
Hoe reyne is oer hoer aengedacht
ick wyl in hoere genaeden gaen
by dage *ende* oec by nachte

- 3 Och wolde se my gedencken
die godtelicke maget
die viant die my crencket
hi solde syn verjaget
wt myne wege solde hi gaen
die my tot allen tyden
soe dicke heeft leyde gedaen

- 4 Die Maget is seer schoen gedaen
mit lustenlicke wesen
mocht ic in hoere genaeden *gaen*
soe waer myne ziele genesen
mocht ic des weerdich syn
oer mynne doet my leuen
al is sy veer van my

- 5 Op oer set ic myn toeueraet
die edelle Conyngynne
si is soe schonen dageraet
sy verlicht [33] dat herte myn
sy is myns leydes verdryf
ende bauen alle magheden
verciert is al oer lyf

- 6 Ick en kan sy niet vollprysen
nae hoere weerdicheit
die vrouwe des paradises
och waer ic des bereyt
ende dat ic quame daer by
soe solde myn herte *in* vrouden syn
dat seer bedrucket is

²²⁶ Emendatie: hs. 'here'. 'herte' is hier echter de meest waarschijnlijke optie.

7 Hoer mynne *ende* oec hoer wesen
dat is my altoes by
sy is soe hoge verheuen
want sy des weerdich is
by *Jhesus* hoeren soen
nv wilt al myns gedencken
Maria maghet schoen
Amen

[**lied 12**]

dit is die wyse
tys al verkeert dat plach te syn in rechter stediger

- 1 Och waer ic in myns vaderlant
soe en drufte [34] ic niet meer trueren
den engen wech heb ic bestaen
hi wort my dickewyle suere
- 2 Den engen wech die moet ick gaen
ende ic moet ommer steruen
genoechte solaes *ende* alle vroude
die moet ic leren deruen
- 3 Ick heb soe lange genoechte gesocht
in mynnen der creatueren
dat heb ic alsoe duer becost
hoer vroude en mach niet dueren
- 4 Sy moeten al gelaten syn
mit herten *ende* oec mit synnen
soe blyuestu vry *ende* ongeuaen
van hoere valscher mynnen
- 5 O lieflic lief een heymelic troest
ic wil my tot v voegen
ende mynnen onbekant te syn
in di is myn vernoegen
- 6 Och enich een *ende* anders [35] geen
wanneer wildi mi troesten
ic doge soe mennich hertsen wee
och woldy my verloesen
- 7 Och edelle ziele verweende bruyt
laet staen v wenlicke trueren
den ewigen troest is v belauet
hi comt in corter vren
- 8 Och hertse vry hoe wal is di
condyt te rechte besynnen
lief *ende* leyt getroest te *syn*
ende god alleen te mynnen
- 9 Der mynnen quael is wee *ende* wal
Och mocht ic *hem* beschouwen
ic worde gesont in corter stont
in hem is *myn* verurouwen

- 10 Jherusalem myns vaderlant
nae di verlanget my seere
hier is soe mennyge bitterheit
dat [36] doet my dins begeren
- 11 Daer is soe groten loen bereyt
nae desen corten arbeyt
een blyde gesicht een claer aenschyn
wat mach den saligen sueter syn
- 12 Die borgers syn soe seer *verblyt*
van buten *ende* oec van bynnen
sy dryncken wtter mynnen vloet
sy moegen wal vrolic syngen
- 13 Sy lauen alle suetelic
ten is niet wt te spreken
oer blyscap is soe mennichuolt
den rouwe is al vergeten
Amen

[**lied 13**]

dit is die wyse
In nyden byn ic dicke bedroeft des moet myn vroude ontgelden

- 1 Heffe op din cruce myn alre liefste bruyt
volge my nae *ende* ganc dyns selues wt
want icket gedragen heb voer di
heeftu mi lief soe volget my
- [37]
- 2 O *Jhesus* alreliefste here
ic byn noch jonc *ende* teder
ic heb di lief dat is ommer waer
mer din cruce dat is mi voel te swaer
- 3 Ick was noch jonger doe ic dat droech
clage niet du byste sterck genoegh
wanneer du biste alt *ende* colt
soe en hebstu des cruces geen gewalt
- 4 Wie mach liden dat bedwanck
der dage is voele dat jaer is lanc
ic byn des cruces ongewoen
och spaert my myn alre liefste brudegom
- 5 Noch bystu lief dus haeste verlegen
du moetste noch stryden al dyn dage
ic wil castyen dyn jonge lyf
du weerste my anders voel te styf
- 6 Here dattu wilste dat moet ommer wesen
mer des cruces en [38] mach ic niet genesen
mer wylstuut hebben dat icket sal dragen
soe moet ic krencken *ende* versagen
- 7 Waenstu inden rosen te baeden
du moetste jerst doer die doernen waden

- sich aen dyn cruce *ende* aen dat myn
hoe ongelic swaer datse syn
- 8 Wy lesen inder hiliger scryft
dyn juc is suet dyn borden syn licht
hoe bystu my dus anxtelicke hart
och spaert my myn alre liefste brudegom saert
- 9 Ongewoente beswaert *den* moet
mer lydet *ende* swyget et wort noch guet
myn cruce dat is soe costelicken pant
den ic dat *gonne* dat is myn vrent
- 10 Dinen vrenden geuestu weynich troest
my gruwelt voer den swaren [39] last
ic sorge ic en sals niet moegen herden
Och lieue here wes sal myns geweerden
- 11 Dat hemelrike dat lidet gewelt
mer du bist noch van mynnen colt
hebstu my lief het wort noch guet
want rechte mynne maket al dynck suet
- 12 Och here gheeft my der mynnen brant
myne crancheit²²⁷ is di wal becant
laetstu my op my seluen staen
soe weetstu wal dat ic moet vergaen
- 13 Ick byn swaert *ende* suuerlic
ic byn suer *ende* mynnentlic
ick geue *den* arbeyt *ende* rust
betrouwe op my soe staestu vast
- 14 Och here oft *ommer* wesen mach
des cruces neem ic geen verdrach
mer wylstuut hebben *ende* moet dat *ommer* syn
soe geschie dyn wille *ende* niet die myn
- [40]
- 15 Solde ic din ryke *ende* hulde verliesen
ic wolde eer hondert cruceen verkiesen
Here gheuet macht *ende* lydsamheit
ende cruce my wal het sy my lief of leet
- 16 Ist dat dyt cruce te herten gaet
soe dencket wat ic di hebbe bereyt
my seluen geue ic di te loen
ende mitten engelen die ewige croen
- 17 Lyden is myn naeste cleet
een mantel van liden is my bereyt
sy is geuoedert mit verdriet
Och ~~lae~~²²⁸ leyder ic en kanse verslyten niet
eer ic coem wt deser werlt verdriet
Amen

²²⁷ Emendatie: hs. 'crancht'. Waarschijnlijk is het afkortingsstreepje boven de 't' vergeten.

²²⁸ De kopiist lijkt aanvankelijk de bedoeling gehad te hebben om 'lacy' te schrijven.

[lied 14]

dit is die wyse
noch is selue dat alre beste cruyt dat ye gewies in gaerden

[41]

R Help ryker here god my is soe wee
myn herte wyl my toe breken
van rouwen *ende* van droeuicheiden ontwee
ic en kans niet wtgespreken

1 Het en is geen rust in deser tyt
verdriet dat doet my syngen
ic was bestrycket *in* mynen gedachten
mit deser eertscher mynnen
Help ryker

2 Ick sochte solaes *ende* lustelicheit
in mynnen der creatueren
doe ic die waerheit ~~onder~~²²⁹ auerleyde
ten mochte niet ewelic dueren
Help ryker here

3 Och bloeyende joget vol edelheit
siet aen mit vroeden synnen
sy hebbe soe *mennyge* tegenheit
die leuen in eertscher [42] mynnen
Help ryker here

4 Comet my te hulpen suete lief
ic byn in stryde van bynnen
die viant lopet om my als een dief
aen v staet myn verwynnen
Help ryker here god

5 Ick solde geerne mynnen dat ouerste guet
ende laten creatueren varen
nv saluwet my myns herten bloet
ende breket myne natuere
Help ryker here god

6 Ick lygge te velde nacht *ende* dach
myne viande wille my deren
sy slaen op my alsoe *mennygen* slach
ic en kans niet langer geweren
Help ryker here god

7 Och edelle joget och edele joget
hoe doedy my dus sere
al brecket [43] my myn hert ontwee
ic wil noch steruen leren
Help ryker here god

8 Och drouiger hert in blyden schyn
dat ic my dicke moet vensen
het is nochtans soe grote pyn
als een yegelic wal mach pensen

²²⁹ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist door 'auer' met 'onder' te verwarren.

Help ryker here god

9 Creatueren troest wil ic begheuen
ende laten dat cleyn omt hogeste guet
al steruende vyntdet men dat leuen
der doder loen is alsoe groet
Help ryker here god

10 Nv wil ic steruen leren *ende* alle dyngen varen laen
ende my tot *Jhesum* keren
want rouwe heuet my myn hert omvaen
ick wil noch steruen leren

R Help ryker here god my is [44] soe wee
myn hert wil my te breken
van rouwen *ende* van droeulichheiden ontwee
ic en kans niet wtgespreken

[lied 15]

dit is die wyse
die mane heeft sych *verblicket* die *sternen* syn wtgesprongen

1 Die Conynck van hier bauen
die siet ons altoes aen
mit synen *claren* ogen
oec werwert dat wi gaen
hi heeft gelecht syne *strycken*
op dat hi ons mach *trecken*
al in syn hoechste sael

2 Hi spreket mit sueter stemmen
al totter zielen myn
woldy v seluen *temmen*
ende myn *geuangen* syn
ic wolde v staen in *staeden*
ende *geuen* v myne *genaede*
ende *trecken* v tot my

[45]

3 O ziele ghi syt soe edelen
soe hogen creatuer
geulaten wt mynen herten
gy syt my gheworden suer
ick heb v wtuercaren
ic liet v noede verlaren
gy staet my alsoe duer

4 O ziele slutet op uwes hertsen doer
ic sal daer comen in
Ick en mach niet langer beyden
ic wil v lere syn
gy moet v seluen laten
ende alles dynges ~~*ende*~~²³⁰ *versaken*
ende doen eens anders wil

²³⁰ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist door 'versaken' over te slaan en na 'dynges' direct door te gaan met 'ende'.

5 *Ende* blyuet in eenre stylheit staen
van bynnen opgericht
ende wees een ander doet of laet
volget altoes mynen treck
soe moegdy comen hier bauen
daer mi die engelen lauen
dat is die rechte wech

6 O waerlicke myne crachten
Ick [46] moet my keren in
ic hoer in mynen herten
soe vrendelicken stemme
dat ic solde opwert clymmen
bauen alle dese eertsche dyngen
ende staen in synen wyl

7 Hier en is geen langer beyden
wy moeten opwert gaen
wille wy jubelieren
al inden hoegen throen
daer wy syn toe gescapen
die schepper die ons maecte
sal syn onse ewige loen

8 Wy syn hier in ellende
mit droefheit *ombeu*aen
het genaeket seer onsen eynde
die doet die volget ons nae
waer op moegen wy ons verlaten
wy moeten ons ynwert saten
ende sien die ewicheit aen

9 Ick wil my *auerge*uen
ende tasten my seluen aen
al soldet my *costen* myn leuen
ic willet nochtant doen
[47] ic moet my seluen wagen
ende alles dinge verdragen
sal ic die croen ontfaen

10 Set wt uwer herten
der creatueren mynne
ende stort in my vwe crachten
ic wil v hulper syn
soe moegdy ewelick leuen
ende staen mit hoge verheuen
ic wil v dienre syn
Amen

[lied 16]

dit is die wyse
Ick claem den boem al op die my te hoege was

1 Hy truer die trueren wil
myn troeren heeft gedaen
ic heb geswegen stille
maria wilt *verstaen*

2 Waer om soe soldic trueren

of sorgen alte seer
ic weet ic byn vercaeren
van *Jhesus* mynen heer

3 Dat ic hem byn vercaeren
heeft hi my gedaen aenschyn
[48] Want ic moste syn verlaeren
dede my syn doet *ende* pyn
 Hi truere

4 Hi is hier neder gecoemen
daer ic in byn verblyt
myn mysdaet solde my verdoemen
syn doet heeft my gequyt
 Hi truere

5 Dus wil ic my verblyden
seer vroemelic in hem
ende dragen tot allen tyden
syn doet in mynen syn
 Hi truere

6 Des byn ic wal ontwaere
dede my syn pyn *ende* doet
al bade ic dusent jaer
twaer al verlaren guet
 Hi truere

7 Hier om wil ic hem mynnen
die my dus heeft verloest
ende myn heer van bynnen
holden voer alle myn troest

Hi truere die trueren wil
myn trueren heeft gedaen
ic heb ge [49] swegen styllen
Maria wilt verstaen
Amen

[lied 17]

dit is die wyse
Ick weet een vrouwen wal berey

1 Ic weet heer *Jhesus*²³¹ wal bereyt
hi heeft myn herte omvaen
mit *synre* sueter mynlicheit
ic en *kan hem* niet ontgaen
ic moet syne guetheit dragen
syn wesen dat is soe wal gedaen
hi staet in mynen behagen

2 Schoenre here en sach ick nye
des wil ic my vermeten
tys recht dat ic hem vrenscap doe
hi doet myn druck vergeten
hoe reyne is alle syne mynne
my is te bet dat ic hem sie

²³¹ Emendatie: hs. 'Jhs'. Waarschijnlijk is het afkortingsstreepje boven de 's' vergeten.

dat doet syne suete mynne

- 3 Desen here en wil ic niet begeuen
hi staet soe vast in my
bauen [50] alle die daer leuen
tys recht daer is reden by
syne mynne is alsoe breyt
als ic in synen synnen stae
soe vergete ic alle myn leyt
- 4 Syn wesen is claer syn glorie is schoen
dat licht als een crystal
mocht ic hem spreken sonder vaen
dat waer myn wonschen wal
Och lacy neen ic niet
dat doet myn vleesch ende alle myn sunden
sy holden my int verdriet
- 5 Desen heer en is nyemant toe hoge gebaren
des wil ic my verblyden
ic heb hem in myn herte vercaeren
dat doet syne suete myn
Och lacy ic lyde pyn
dus moet ic vast in j²³² hapen leuen
ic byn in druck alleyn
- 6 Jhesus here siet aen myn druck
doer alle myne begeren
al is dyt liden [51] in my gedicht
ic bid heer Jhesus seer
gy syts my wal weert
och v te dienen alle myn leuen
waer gys here op my begeert
Amen

[lied 18]

dit is die wyse
dat gyngen twee gespoelen guet an geenre wylder heyden

- 1 Addeu myn vroude addev solaes
myn blyscap laet ick by v staen
ic wyl mi in desen ternoey besluten
ter doeren des lidens byn ic in gegaen
- 2 In desen ternoey wil ic nv stryden
ende volgen den banier dat voer my gaet
mynen heren wil ic getrouwe wesen
ende gaent ynt casteel dat tegen my staet
- 3 Dat casteel is my alsoe seer [52] en tegen
daer ic mit willen byn ingegaen
Want liden en wil my niet begeuen
soe lange als ic dat leuen haen
- 4 Och god ende onse vrouwe mach icket wal clagen
synt dat ic jerst in dit leuen quam
soe en drufte ic die wateren des rouwen niet haelen

²³² Hs. 'in j'? Deze plaats is slecht leesbaar. Wellicht dat met de 'j' het lidwoord 'een' gerepresenteerd wordt.

wtter cysterne van bethlahem

- 5 Och god *ende* och god wat is dit leuen
daermen dus voel in lyden moet
en haddes god seluen niet *gegeuen*
ten waer te *liden* om geen guet
- 6 Allen troest der creatueren is my ontweken
dat clage ic god *ende* onser vrouwen
ende alle solaes heeft my *begeuen*
mer *liden* en dede my nye ontrouwe
- [53]
- 7 Gheuangen byn ic in swaeren verdriet
help ryker here god dat clage ic di
ic weerde ghelaten aen allen syden
mer trouwelic staet my *liden* by
- 8 Alle solaes der werlt heb ick *begeuen*
ende hape daer groet loen af te ontfaen
ende waenden voertaen in *vreden* te leuen
mer als my doncket is *liden* *myn* loen
- 9 Och god die hem wal konde geliden
waer dat lief of waer dat leet
die solde hem nae wal seer ~~verbyden~~²³³ *verblyden*
als dat aen een steruen gaet
- 10 In druck waer oec wal troest gelegen
die *hem* te rechte *sueken* kan
dat most een constich meyster *wesen*
ende leggen alle syne vlyt daer aen
- [54]
- 11 Myt rechte moegen wy van desen *liden* wal spreken
want wy twee gesellen syn
als ick myns heren gades *vergete*
soe roepet my *liden* weder in
- 12 Een ternoey is my *van* swaeren *verdriet*
help ryker here god dat clage ic di
heb ic troest of en heb ic en geen
ic moet my *liden* *ende* swygen al *style*
- 13 Een ternoey te *stryden* en is my geen spoel
dat claghe ic god *myn* auentuer
geue hi my troest hi dede soe wel
want my dat leuen wort soe *suer*
- 14 Als ic van desen ternoey hoer spreken
van vresen doet my *myn* herte soe wee
schilt *ende* [55] *speer* moet al te breken
die helm des *vreden* gaet al ontwee
- 15 O Maria der *sundaren* troest
waer heeft ye rydder ternoey *gestreden*

²³³ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist door 'verbyden' te schrijven in plaats van 'verblyden'.

god seluen heeft hem daer wt verloest
mer druck *ende* liden is al myn troest

- 16 Vremde byn ic in veren lande
daer ic dus voel in liden moet
ende ongetroest moet ic daer gaen
als een ellendich pelgrym doet
- 17 Ick bloeyden als enen groenen swych
doe my die grawe roc waert aengedaen
och god ic moet verdorren eer tyt
want druck *ende* liden heeft my beuaen
- 18 Ick mach der tortelduuen wal [56] licken
die oren gaden verlaren heeft
soe vliegiet sy op enen dorren swych
ende si is truerich tot alre tyt
- 19 Ick bidde maria der moeder gades
dat sy my helpe myt hoere hant
dat ic in desen stryde volduere
want myne siele daer voer steet toe pande
- 20 Maria en wilt my niet vergeten
aen v weerde vrouwe staet alle myn troest
gy syt een sterne des meers geheyten
ghi hebter dit jaer soe *mennyge* verloest
- 21 Weest vroeme *ende* wilt v niet versagen
mer hebt altoes enen gueden moet
soe mach ic my nae wal seer verblyden
alst hier aen een steruen gaet
- [57]
- 22 Als dese joncfrouwe dus heeft gestreden
ende wat sal dan daer wesen dat loen
die blyscap des hemels mit allen hiligen
ende god sal seluen wesen hoer croen
Amen

[lied 19]

- 1 Ic hoerden op eenre mergen stont
dat liden seer beclagen
dat liden heeft myn hert doerwont
gebracht in groter vare
- 2 Och liden gy syt alsoe guet
mer hatelic den menschen
mer wie bekent uwen edellen aert
die plech nae di te wonschen
- 3 Nv wil ic keren mynen syn
[58] *ende* setten mi te stryden
Och waer ic coem of waer ic byn
auer alle soe vyndic liden
- 4 Nv lide wy nv lyden wi
och dat moet ommer wesen
die *Jhesus* in synen herten draget

- die sal lidens wal genesen
- 5 Lyden is een edel scat
dient wal gelic kan dragen
sy wanderen inder mynnen pat
die liden sonder clagen
- 6 Lyden is een bitter woert
des werde ic wal ontware
lyden heeft myn hert gescoert
gebracht in groter vare
- 7 Nochtans en wil ic in mynen moet
dat liden niet *versmaeden*
liden doncket my wesen guet
ic byns aldus beraeden
- 8 Dat ic dat liden niet en kan
[59] dat moet ic nv besueren
liden heeft myn hert gestuert
ghebracht in groten trueren
- 9 Als ic dan meenden seker te syn
soe waert ic jerst bedragen
lyden is een medecyn
ick byn daer mede ontvlagen
- 10 Och liden wie geuet di die macht
dattu bestrickest die synnen
ghi stuert der *mennyge* inden rechten pat
mit eren of mit scanden
- 11 O lyden wat heeftu gedaen
du beroeuest myne synne
gy cost my alsoe *mennygen* traen
gy quelt myn hert van bynnen
- 12 Wat vroude mach my nv geuen moet
als ic gedencke der [60] quaelen
dat liden maket den *mennygen* vroet
die in genoechten dwaelen
- 13 Dat liden sterket den krancken moet
het *temmet* die wilde synne
het maket *mennyge* van bynnen vroet
het leert hem god te mynnen
- 14 Och liden gy syt alsoe guet
mer hatelic den menschen
ende wie bekent uwen edelen aert
die plech nae v te wonschen
- 15 Och liden gy syt alsoe guet
ghi leert die tragen stryden
ende gy bedwynget den jongen moet
dien gy beswaert mit liden
- 16 Eer ic mit liden waert beuaen
soe dwaelde ic wtten pade
liden heeft my don verstaen

dat ic nv leue by rade²³⁴

[61]

- 17 Had ickes my wal te tyde bedacht
ende my terechte *versonnen*
ic hadde den stryt ten eynde gebracht
die ic nv jerst hebbe begonnen
- 18 God geue den lidens gueden moet
ende van stryden sege
dat hi doer druck *ende* wederspoet
moet comen ten ewigen leuen
- 19 Soe mach hi ewige vroude ontfaen
ende loen van synen stryde
van liden dat hem heeft beuaen
ende benauwet aen allen syden
- 20 Die ons dit lietdekyn heeft gedicht
god sterken in synre mynnen
dat hem syn liden weerde²³⁵ *verlicht*
dat hem beswaert *van bynnen*
Amen

[lied 20]

dit is die wyse
O *Jhesus dulcis memoria*

[62]

- 1 O *Jhesus* suete andachticheit
waerachtige vroude *ende* salicheit
mer bauen alle ghenoechgelicheit
is suet din tegenwoerdicheit
- 2 Ten waert gesongen nye sueter sanck
noch blyder en waert nye herte becant
noch weerder vrucht en quam nye voert
dan des soene gades gebuerte
- 3 O *Jhesus* der sundaren toeuerlaet
die hi soe vaderlic ontfaet
hoe wal is hem die daer nae staet
dat hi hem sueke sonder aflaet
- 4 Geen tonge en kans gespreken niet
geen penne en kans gescryuen niet
Mer dies gesmaket hoe wal weet hyt
wat *Jhesus christus* te mynnen is

[63]

²³⁴ Hs. 'rade'? Deze plaats is slecht leesbaar. Het kleine verticale streepje of vlekje boven de 'r' kan ook wijzen op een afkorting. Het lied is tweemaal opgenomen (zie lied 24), maar helaas biedt de tweede versie evenmin duidelijkheid. Ook boven de 'r' in vers 24.15.4 lijkt een verticaal streepje te staan.

²³⁵ Emendatie: hs. 'meerde'? 'weerde' is hier echter de meest waarschijnlijke optie.

- 5 *Jhesus* te mynnen is ewich guet
dat myne ziele in qualen verlangen doet
nae synre sueter honichuloet
daer sy in vyndet hoers hertsen boet
- 6 Och *Jhesus* geuet te voelen my
die auersuetherticheit van dy
dat ic bekenne wat vroude het sy
die tegenwoerdicheit van di
- 7 Och suete *Jhesus* die mynne din
die is soe suet *ende* alsoe fyn
sy versadet sonder pyn
ende altoes doet sy hongerich *syn*
- 8 In honger leuet hi die dyns gesmaket
altoes *syn* hoechste begeerte waket
onachsom allent dat *hem* genaeket
dat niet en is wt di gesaket
- 9 Comet *Jhesus* lief der zielen myn
[64] verleent my doer die doegden dyn
dat ic moet sien dyn claer aenschyn
ende ic des moege vroelic *syn*
- 10 Dat suetste alre sueticheit
is *Jhesum* te mynnen voerwaer gesecht
het is bauen alle begerlicheit
een auersuete bequamelicheit
- 11 O auersuetste guedertierenheit
Jhesus mynne *ende* vrolicheit
ghyf dat my trecke dyn sueticheit
tot dinre mynnen ewicheit
- 12 Myn hoechste lof is *Jhesum* te mynnen
ende *nimmermeer* vremen troest te wynnen
want beter waert te mael te ontsynnen
dan bauen *Jhesum* yet te mynnen
- 13 O *Jhesus* alresuetste myn
verleent der zielen troestelicken schyn
die suchtet *ende* claget *ende* lidet pyn
om altoes lief bi lief te *syn*
- [65]
- 14 Hi is der zielen vrolicheit
myns herten hoechste weerdicheit
ende alder werlde salicheit
ende alder werlde vroelicheit
- 15 Waer ic in alder werlt sy
Jhesus is mynre herten by
als ic hem sueke hoe bereyt is hi
als ic *hem* vynde hoe wal is my
- 16 Den ic sueke sie ic te hant
myns leuens heb ic een seker pant
des my quellen doet der mynnen bant

die myn herte heeft al verbrant
Amen

[**lied 21**]

dit is die wyse
Ick reet my wtspacieren al in dat groene wolt daer vandic

- 1 Een lietdekyn wil ick v syngen
die mynne dwynget my daertoe
van enen dien ick mynne
hi maket myn hertken [66] vroe
hi is soe fier *ende* mynntlic
al ander liefde wil ic laten
ende dienen hem tot alre tyt
- 2 Syn naem wil ic v leren
eer ic yet vere gae
hi is bauen allen heren
als ic in die scryft verstae
Jhesus christus is syn naem
alle ander boelkens wil ic laten
want hi is seer bequaem
- 3 Dat krenskan dat hi draget
dat is van bloede roet
dat doet myn herte versagen
al doer den groten noet
die tacken die deden hem al die pyn
al ander vrentscap wil ic laten
syn vry eygen wil ic syn
- 4 Syn hande worden doer grauen
al mitter naghelen twee
syn voeten doer geslagen
dat dede hem alsoe wee
Dat deden die joeden alsoe valsch
al ander [67] vrentscap wil ic laten
ende grypen hem om den hals
- 5 Nv is hi hoge verheuen
al anden cruce breet
och wat heeft hi bedreuen
dat hi dus jamerlic steet
tusschen tveen scaekeren alsoe quaet
al ander liefde wil ic laten
ende volgen synen raet
- 6 Hy beual sinre lieuer moeder
die onder den cruce stont
sante johannes tot enen behueder
want hi is seker guet
nochtans soe was die wyssel cranck
al ander vrentscap wil ic laten
ende schencken hem den dranck
- 7 Hem dorsten nae onser salicheit
als daer gescreuen staet
die joden waren al bereyt
enen dranck was wreet

- edic ende galle *ende* anders niet
al ander [68] vrentscap wil ic laten
wat my daer nae geschiet
- 8 Hy neygden syn hoeft ter eerden
hy sprack tys alle volbracht
ic heb mit groter weerden
betaelt des menschen schult
in allen leden heb ic pyn
al ander liefde wil ic laten
syn eygen wil ic syn
- 9 Hy sloech syn ogen ten hemel
hi sach synen vader aen
als ic genoech gepassyt byn
soe wilt mynen geest ontfaen
nv sterft die edelle Conynck ryck
al ander vrentscap wil ic laten
men vant nye syns gelic
- 10 Longynus sonder myden
mit enen speer was lanck
hi apende ons heren syde
daerwt vloet [69] saligen dranck
water *ende* bloet dat daer wt ran
al ander vrentscap wil ic laten
ende trouwen desen man
- 11 Die sonne die liet hoer schynen
die eerde beuede mede
van alsoe groter pynen
die stenen sprongen ontwee
ende alle die werlt die was in last
al ander liefde wil ic laten
aen *hem* holde ic my vast
- 12 Josep tot nycodemus gync
sy namen dat lichaem af
dat *anden* cruce gestoruen was
sy leydent in dat graf
maria die dreef soe groten rouwe
al ander boelken wil ic laten
ende wesen hem getrouwe
- 13 Hy neder steech ter hellen
[70] hi verloesten syne vrende daerwt
adam mit synen gesellen
sy dreuen suet geluyt
hi stiet die poerten op mit gewelt
al ander boelken wil ic laten
wat my daer nae gewelt
- 14 Des paschedages voerder sonnen
verrees hi mit synre cracht
dat alle die rydders *ontsprongen*
sy bewaerden dat hilige graf
nyemant en dorsten tasten aen
al ander genoechte wil ic laten
ende dienen desen man

15 Nv is hi op geuaeren
al in dat hemelsche lant
daer sal hy ewelic dueren
tot syns vaders rechterhant
ten jonxten dagen comet hi weder
al [71] ander vrentscap wil ic laten
ende dienen desen heren
Amen

[lied 22]

dit is die wyse
O venus bant

1 Ic wil een vrolic liet bestaen
kondic die werlt varen laen
soe woldic vrolic syngen
ic solde die helsche *pyn* ontgaen
ende ic solde ewich loen ontfaen
ende horen snaren clyngen

2 Ick mach wal seggen droeuich och
die werlt en is doch niet dan droch
ende al hoer creatueren
ic wil myn hertken breken daer af
al heb ic daer een weynich vrouden af
sy loent my *mitten* sueren

[72]

3 O lieue here wilt my bewaeren
al voer die helsche duuelen scaeren
sy raden my alsoe *bange*
sy raden my *style* *ende* apenbaer
sy maken my myn hert soe swaer
nae di heb ic *verlangen*

4 O here nemet my in v behuet
als ic van hene *scheyden* moet
wilt v *genaede* dan *thonen*
ghy hebt my *mynnentlic* *verleyt*
doe ic my selue had *verleyt*
wylt my *nv* ewich loenen

5 O here ic vaer op v *genaede*
wilt my *ommer* staen in *staeden*
als ic van hene *scheyde*
soe wilt myn arme ziele ontfaen
dat sy der *hellen* mach *ontgaen*
ic vaer op v *geleyde*

6 Die ons dit liedekyn heeft gedicht
die heeft oer gans int [73] *gade* verplicht
sy schenct dat int *gemeene*
sy wil die werlt varen laen
ende wesen *marien* onderdaen
ende dienen god *alleyne*
Amen

[lied 23]

dit is die wyse
Ic bouden op enen dorren mast daer was ic na *verdoruen*

- 1 Myt vrouden wil ic heuen aen
ende ic wil vrolic syngen
die werlt die ic gedient haen
mit herten *ende* oec myt synnen
- 2 Die werlt wil ic varen laen
ende ic wil *Jhesus* kiesē
gync hy niet blydelic voer my staen
ick solde den stryt verliesen
- 3 Ick sach *Jhesus* anden cruce staen
mit synen hiligen wonden
die heeft hi al voer my ontfaen
om af te doen die sunden

[74]
- 4 Ick sach *Jhesus* anden cruce staen
mit godtelicker mynnen
hoe geerne wolde ic hem helpen dragen
syn sware cruys van bynnen
- 5 Doet quam anden hogen²³⁶ myddach
dat god *ende* mensche wolden scheyden
nyeman soe droeuigen moeder en sach
van groten herten leyde
- 6 Maria die dreef soe groten rouwe
die moeder *ende* maget reyne
sy bleef oer lieue kynt getrouwe
sy hielt geloeue alleyne
- 7 Doet quam ander vesper tyt
dat alle man was te heyme
doe was sy alle hoere vrende quyt
sy stont onder den cruce alleyne
- 8 Josep tot nycodemus ghyneck
mit alsoe groter oetmoede
sy namen dat edelle lichaem af
sy brachten [75] hem synre moeder
- 9 Sy custen hem voer synen mont
mit jamerliken karmen
Doe waert dat edelle lichaem gesont
in sinre moeder armen
- 10 Doet quam aen complete tyt
maria most van hem scheyden
doe hebben sy hem ynt graf gelecht
mit groten hertsen leyde
- 11 Doet quam anden derden dach

²³⁶ Emendatie: hs. 'hegen'? Het is echter ook goed mogelijk dat hier 'hogen' staat, wat een meer waarschijnlijke optie is.

dat *Jhesus* was *verresen*
doe maria *hem* mit ogen aensach
doe was sy al genesen

- 12 Die ons dit lietken heeft gedicht
dat was een maghet reyne
Sy wil die werlt varen laen
ende dienen god alleyne
Amen

[**lied 24**]

dit is die wyse

[76]

Ic hoerden op eenre *mergen* stont dat *scheyden* seer beclagen

- 1 Ic hoerden op eenre *mergen* stont
dat liden seer beclagen
dat liden heeft myn hert doer wont
gebracht in groter varen

- 2 O liden gy syt alsoe guet
mer hatelic den menschen
mer wye bekent *uwen* edellen aert
die plech nae di te wonschen

- 3 Nv wil ic keren mynen syn
ende setten my toe stryden
Och waer ic coem of waer ic byn
auer al soe vyndic lyden

- 4 Nv lyde wy nv lide wy
och dat moet *ommer* wesen
die *Jhesus* in synen herten draget
sal lidens wal genesen

[77]

- 5 Lyden is een edel staet
diet wal gelic kan dragen
sy *wanderen* inder *mynnen* pat
die lyden sonder clagen

- 6 Lyden is een bitter woert
des *werde* ic wal ontware
lyden heeft myn hert gescoert
gebracht in groten *trueren*

- 7 Nochtants en wil ic in *mynen* moet
dat liden niet *versmaeden*
liden doncket my wesen guet
ic byns aldus beraeden

- 8 Dat ic dat liden niet en kan
dat moet ic nv *besueren*
liden heeft myn hert gestuert
gebracht in groten *trueren*

- 9 Als ic dan meenden seker te syn
soe warde ic jerst bedragen
liden is een medesyn
ic byn daer mede [78] ontvlagen
- 10 Och lyden wie geuet di die macht
dattu bestryckest dye banden
gy stuert daer mennich inden rechten pat
mit eren of mit scanden
- 11 O liden wat heuestu gedaen
du beroeueste myne synne
gy cost my alsoe mennygen traen
gy quelt myn herte van bynnen
- 12 Wat vrouden mach my nv geuen moet
als ic gedencke der quaelen
dat liden maket mennygen vroet
die in genoechten dwaelen
- 13 Dat lyden sterket den crancken moet
het temmet die wylde synnen
het maket mennygen van bynnen vroet
het leert hem god te mynnen
- [79]
- 14 Och liden gy syt alsoe guet
gy leert die tragen stryden
ende gy bedwynget den jongen moet
den gy beswaert mit lyden
- 15 Eer ic mit liden waert beuaen
soe dwaelde ic wtten paede
liden heeft my doen verstaen
dat ic nv leue by rade²³⁷
- 16 Had ickes my wal te tyde bedacht
ende my te rechte versonnen
ic hadde den stryt ten eynde ghebracht
den ic jerst hebbe begonnen
- 17 God geue den lidens gueden moet
ende van stryden sege
dat hi doer druck ende wederspoet
moet comen ten g ewigen leuen
- 18 Soe mach hi ewige vroude ontfaen
ende loen van synen stryde
[80] van liden dat hem heeft beuaen²³⁸
ende benauwet aen allen syden
- 19 Die ons dit liedekyn heeft gedicht
god sterken in synre mynnen

²³⁷ Hs. 'rade'? Deze plaats is slecht leesbaar. Het kleine verticale streepje boven de 'r' kan ook wijzen op een afkorting. Het lied is tweemaal opgenomen (zie lied 19), maar helaas biedt de tweede versie evenmin duidelijkheid. Ook boven de 'r' in vers 19.16.4 lijkt een verticaal streepje te staan.

²³⁸ Emendatie: hs. 'beuae'. Deze plaats is door een vlek slecht leesbaar. Waarschijnlijk is het afkortingsstreepje boven de 'e' weggevallen.

dat hem syn liden *werde* verlicht
dat hem beswaert van bynnen
Amen

[**lied 25**]²³⁹

dit is die wyse
Nae groenre verwe *myn* hert verlanget daer ic alleyne was sy heeft *myn* hertken ombeuaen *etcetera*

- 1 Laet ons aenroepen mit *werdicheit*
diegene diet wal *vermach*
onse hilige patroensche Cecilia
si is *van* hoeger macht
gelicke als een rose roet
die voerden dach opgaet
die hoer mit trouwen wyl roepen aen
die sullen van bynnen [85] troest ontfaen
oer mynne is *ons* bereyt

- 2 Een haren hemde soe toech sy aen
seer scaerp al naest hoer lyf
die reden *ende* die synlicheit
die hadden enen kyf
daer *auer* toech sy een gulden cleet
als die der werlt mynt
de doechden die sy heeft gedaen
die wil ic v cortelic doen *verstaen*
ist dat gyt wal versynt

- 3 Sy droech al in hoer herte *van* bynnen
dat ewangelye suet
van orgelspul *ende* sueten sanc
soe toech sy af hoer mynne
sy waert versekert *enen* man
die hiete valeriaen
sy was seer vuerich in oer gebet
dat sy mocht blyuen onbesmyt
die gracie hielt sy staen

- 4 Des auendes inder enicheit
als *men* [86] te rusten gynck
sprack sy myt vrendelicker talen
O suete jongelync
een sake die v te helen staet
wil ic v brengen voert
die my seer ter herten leyt
lauet my nv mit trouwicheit
te seggen *nyemant* voert

- 5 Een engel gades heb ic ontfangen
tot eenen mynre der zielen myn
myn lichaem *ende* myn reynicheit
bewaert hi altoes wal
mer ist dat gy aenroeren wilt
dat my besmytten mach
hi sal te hant hier by my staen

²³⁹ De pagina's 85-86 uit het hs. zijn waarschijnlijk verkeerd ingebonden. In navolging van Van Duyse 1903-1908, deel III, p. 2538 en Hoffmann von Fallersleben 1854, p. 88-92, heb ik in dit afschrift de volgende paginavolgorde aangehouden: p. 80, 85-86, 81-84.

- syn wrake en suldy niet ontgaen
hi is van groter cracht
- 6 Mer wyldy hoeren mynen raet
ende volgen *christus* lere
ende laeten v doepen altehant
ende geloeuet aen onsen here
hi sal v mynnen gelic als my
oec suldy hem wal sien
[81] dat gi in doegden voert moeget gaen
ende in alre gracien moget volstaen
dat suldi wal bet *versien*
- 7 Doe sprack die suete jongelynck
hebdi een *ander* genoet
soe wil ic v mit myns selues *handen*
v beyden brengen ter doet
mer ist dat ic vernemen mach
dat hi een engel sy
soe sal ic doen al dinen wil
beyde apenbaer *ende* daer toe stulle
weest *dan* verblyt mit my
- 8 Doe hi dat doepsel had ontfangen
doe *quam* die engel claer
ende gaf hem elc enen rosen crans
hi sprack int apenbaer
in ongedeelder *reynicheit*
suldy altoes volstaen
O jongelync bidde jet van my
dat sal ic *verweruen* di
doet my uwen *wyllen* *verstaen*
- [82]
- 9 Doe sprack die suuer jonghelync
mynen broeder dien ic *mynne*
dat hi mit my geloeuen moet
dat is al heel myn synne
die engel sprack dat sal geschien
hy sal mit v volstaen
gy sult toe samen storten v bloet
al om dat hoge hemelsche guet
die croen suldy ontfaen
- 10 Tyburcius in die camer *quam*
hi waert mit *wonder* beuaen
die hemelsche lucht hem *tegen* sloech
hi sprack doet my verstaen
wie heeft v *nv* in deser tyt
die *rosen* roet roke gebracht
Doe sprac die edelle *valeriaen*
wildy mit²⁴⁰ my geloeue ontfaen
gy moeget bekenne hoer cracht
- 11 Syn herte dat waert soe seer beruert
hi riep mit *neernsticheit*
[83] segt my gerynge wat v gelieft

²⁴⁰ Emendatie: hs. 'mit mit'. De kopiist heeft zich blijkbaar vergist door tweemaal 'mit' te schrijven.

ic byn toe maele bereyt
Doe sprack die suuerlicke maget
O weerde broeder myn
ganc totten olden man vrbaen
ende wilt van hem dat doepsel ontfaen
soe suldi salich syn

- 12 Cecylia als een lelie schoen
die hoge staet apenbaer
soe lucht hoer reyne suuerheit
in alle die werlt claer
Want sy den eertschen²⁴¹ brudegom
mit sueten woerden verwan
Die gracie gades hem ombeuenck
dat hi dat kersten gelooue ontfenck
ende waert een hemels man

- 13 Mer doe die richter dat vernam
dede hise voer hem staen
hi proefden een yegelic syn gelooue²⁴²

[84]

hi dede hem syn hoeft afslaen
doe sprack die suuerlike maget
o edelle rydders guet
gy sult ontfangen die hoge croen
ende christus die sal syn v loen
weest vast in uwen moet

- 14 Een siedende bat was daer bereyt
daer settemense in bereyt²⁴³ al heit
het waert voel coelre dan die douwe
dat was den richter leet
daer quam een stocker althant
hi dede hem dat hoeft afslaen
sy riepen here Jhesus ontfanct mynen geest
al mitten engelen in v feest
myn hert is seer verblyt

- 15 Cecilia die edelle maget fyn
heeft hoeren stryt volbracht
sy heeft dat scoene hemelryke
mit hoeren bloede gecost
by hoeren lieuen brudegom
in synen [...]

[87]

[lied 26]²⁴⁴

- 1 [...] oec ye gegaf

²⁴¹ Emendatie: hs. 'eertsch'. Waarschijnlijk is de 'e' vergeten, met name omdat er wel een afkortings-streepje lijkt te staan.

²⁴² Emendatie: hs. 'gelooue'. Waarschijnlijk is de 'e' weggefallen, doordat de rechtermarge afgesneden is.

²⁴³ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist door op het einde van vers 25.14.2 opnieuw het laatste woord van het voorgaande vers te kopiëren.

²⁴⁴ Het eind van lied 25 en begin van lied 26 ontbreken door bladverlies. Het is onduidelijk hoeveel pagina's het hs. verloren heeft.

tot mynnen der creatueren
die lichter waren dan een caf
dat moet ick nv besueren

2 Och waer ic nv der mynnen knecht
soe solde ic dicke vercrygen
alsoe mennich guet gerichte
dat my nv moet ontblyuen

3 Ick wolde myn herte oplucken
soe wyt in synre mynnen
ende niet toe laten sluten
ten hadde heer Jhesus bynnen

4 Och wolde hi dat oplucken
dat hadde hi wal die macht
ende niet toe laten sluten
hi en hadde myne ziele vercracht

5 Had ic hem soe geuangen
ende ic hem holden cost
ic en soldes niet laten gangen
hoe dat [88] ic dat begonste
Amen

[lied 27]

dit is die wyse
Trueren moet ic nacht ende dach ende hebben swaer verlangen om een

1 Ellendich is dat herte myn
ellende moet myn leuen syn
ellende heeft my doerscaten
Ellende is in my soe groet
sy castyet my bauen maten

2 Voel beter waert ellendich te syn
dan ic vergete die liefste myn
van niet my heeft gescaepen
mit synen hiligen bloede verloest
die en wil ic nimmer meer laten

3 Myt recht sal hi die liefste syn
daer ic om doge soe groete pyn
van buten ende van bynnen
ende daer ic oec om deruen wyl
[89] genoechte mynre synnen

4 Hem beueel ic my geheel
die waerlic is dat beste deel
dat yemant mach vercrygen
al soldet my costen myn leuen al
ic wyl hem gestadich blyuen

5 Och ic en mach rusten nacht noch dach
tot dat ic hem beschouwen mach
al inder hoechster mynnen
ende suetelic gebrucken mach
in alle mynen synnen

- 6 Dan is myn droefheit al gedaen
ende myn ellende toemael vergaen
als ic hem mach beschouwen
al in dat hemelsche vaderlant
dat vol is alre vrouden
- 7 Troest my suete lief alleyn
al *ander* troest is my te cleyn
ontsteket [90] myn herte van bynnen
mit *uwer* ewiger *sueticheit*
ende laet my niet alleyne
- 8 Myn herte dat doget soe grote pyn
dat ic dus moet verscheyden syn
van mynen lieuen heren
hier *om* wil ic dat cruce omvaen
ende mit *christus* steruen leren
- 9 Mit *christus* anden cruce te staen
ende hem mit mynnen om te vaen
in steruen alre dyngen
dat maket ons sinen beelde gelick
die voer ons steerf *van* mynnen
- 10 In deser tyt en vyndic niet
ten is al liden *ende* verdriet
dan god alleen te mynnen
dat steruen is soe menchuolt
van buten *ende* *van* bynnen
- 11 O cruce O doet O hertsen [91] pyn
wanneer sal ic verledighet syn
van uwer bitterheiden
als ic ten saligen leuen gae
soe suldi *van* my scheidyn
- 12 O leuen alre *sueticheit*
myn herte moet weerden wtuerbreyt
om v geheel te ontfangen
die my alleen vernoegen mach
nae di staet myn uerlangen
Amen

[**lied 28**]

- 1 Die doer gades wyllen
des mergens wyl meyen gaen
syne ziele wort hem gepyset
doer des hiligen gheestes raet
- R Op des cruces aste
daer bloeyet [92] die rode wyn
men schencket den lieuen gasten
sy moeten lutter *syn*
men schencket den lieuen gasten
sy moeten vrolic *syn*
- 2 Die meye dien ic meyne
dat is die suete god
hi gynck al op eertryke

hi leet daer *mennygen* spot

3 Die meye wyl die meye
die gae an *christus* hant
hi henck daer *aen* den cruce
daer hem die mynne toe dwanck

4 Sie wy aen dat cruce
hi henc daer naket *ende* bloet
mit bloede al *auer* beronnen
dat hi doer *ons* wtgoet

5 Sie wy aen syn voeten
sy *syn* mit nagelen doerwont
an alle syne liue
daer en was oec niet gesonts

[93]

6 Sie wi aen syn armen
sy *syn* wyde opgedaen
hi wil *ons* arme sundaren
tot *sinre* genaeden *ontfaen*

7 Sie wi aen syn hande
sy *syn* mit nagelen doerslagen
wi sullen *christus* liden
in onsen herten dragen

8 Sie wy aen syn houet
dat is mit doernen doerwondet
die god *van* herten mynnet
syne ziele wort hem gesont

9 Sie wi aen syne syde
syn herte is wyde opgedaen
daer sullen die edelle zielen
des smorgens in *vermeyn* gaen

10 Die meye wil die meye
Die [94] neme des meyes waer
hi henck in volre brusen
die ons die maget gebaerden

11 Die joncfrouwen daer ter tafelen gaen
die engelen schone syngen
maria is keyserynne
Jhesus sal schencker *syn*

12 Daer schencket men *den vader*
den soen den hiligen geest
in godtelicker mynnen
mit vrouden alre meest

R Op des cruces aste
daer bloeyet die rode wyn
men schencket den lieuen gasten
sy moten *lutter* *syn*
men schencket den lieuen gasten
sy moeten vroelic *syn*

Amen

[lied 29]

dit is die wedersanck

[95]

- 1 Och edelle mensche mynnet dinen god
bauen alle creatueren
want wattu anders genoechte suekeste
ten mach niet lange dueren
 - 2 Och mensche dencket aen dyn edelheit
ende leuet doch nae der redene
Want sal die ziele hoeren willen vercrygen
dat vleys moet syn vertreden
 - 3 Nv keer din ogen al in dat oest
al daer die sonne opdrynget
ende legt alle uwen vlyt daer aen
ende hoert watmen daer synget
 - 4 Die discantieren die daer syn
van sueter melodien
wanneer [96] di hier die tyt verdriet
soe salstu der wert lyden
 - 5 Die claeheit die heer *Jhesus* schencket
die is soe suete te dryncken
als ons dit vleysche hier moeyen wil
soe laet ons daer op dencken
 - 6 Ende die nv hier den rype ontsiet
op hem sal vallen die colde snee
wie comet al inder hellen gloet
die roepen soe lude O wy ende o wee
 - 7 Die vaderlicke roede laet ons ontfæen
op dat wy vlyen den hamerslach
ende dencke wi op dat godtelicke heer
sy hadden soe mennygen droeuighen dach
- [97]
- 8 Die gade wil sien die moet hem keren
van alle creatueren
ende hi moet alle dingen vlien
die niet en moegen dueren
 - 9 Laet ons nv setten in onsen moet
dat wi ons willen liden
Heer *Jhesus* is soe trouwen vrent²⁴⁵
hi wil ons helpen stryden
 - 10 Dat godtelike aensicht is soe clær
als wi dat beschouwen

²⁴⁵ Emendatie: hs. 'vret'. Waarschijnlijk is het afkortingsstreepje boven de 'e' vergeten of moet het streepje dat boven de 't' lijkt te staan als afkortingsstreepje opgevat worden.

hadde wy geleden eer dusent jaer
ten solde ons *dan* niet rouwen

11 Och edelle herte keer di *van* hier
Want du en vyndeste hier genen troest
ende sette *dyn* hape alleen in gade
soe werdestu [98] altemael verloest

12 Die *synlicheit* moet *ommer* steruen
och dat doet *mennygen* herten wee
mer comet die *mynne* mit hoere *vlammen*
sy brantet altemael ontwee

13 Och guede *Jhesus*²⁴⁶ staet on by
al mit geheelre trouwen
in creatueren en vynt mens niet
dat machmen *nv* wal *schouwen*

14 Ick wil di seggen soe alst is
dat salstu holden alre gewys
soekestu vrede in deser tyt
altehans werdestu des quyt

15 Daerom soe keren wy ons *van* hier
ende sueken dat enich een
daer laet ons *mitten* ogen [99] staeren
ende *mitten* herten al doer varen

16 Die laten wil des hem genoeket
syn loen sal wesen alsoe groet
ende nyemant en wese daer in verslagen
die *mynne* is sterker dan die doet
Amen

[lied 30]

1 God vanden hemel die *aenden* cruce leet
ende maria die reyne fonteyne
die en wil ons vergeten *ommer* niet
sy bewaer ons geselschap groet *ende* cleyn

2 Tot onsen heren god wille wi alle²⁴⁷ [100] gader varen
nv hoert wat ic v sal verclaren
nv hoert myne reden auerluyt
van eenre joncfrouwen geheten *Sante* gheertruyt

3 *Ende* van enen stolten rydder medesunt
nv moegdy hoeren wat hi dede
hi mynden syn lief op alsoe gueder trouwen
Sante Gheertruyt die schone joncfrouwe

4 Al daer sy oer in een cloester hadde begeuen
daer wolde si *dienen* al oer leuen
god *ende* den groten heren *Sante* johan
den hadde sy vercaeren tot enen man

5 Die rydder alle dage dat hi tot oer quam

²⁴⁶ Emendatie: hs. 'Jhs'. Waarschijnlijk is het afkortingsstreepje boven de 's' vergeten.

²⁴⁷ Emendatie: hs. 'all'. Waarschijnlijk is de 'e' weggevallen, doordat de rechtermarge afgesneden is.

- als hi sy niet *ende* moch [101] te sien of spreken
druck *ende* liden soe ghyⁿck den rydder aen
hem dochte syn herte solde hem toe breken
- 6 Alsoe lief hadde hi die schoene joncfrouwe
dat hi oer wal *gan* syne trouwe
hi dachte hi soldet oer seker vragen
mer hi en dorste des nye gewagen
- 7 *Ende* alsoe lief hadde sy den rydder weder
ende al in gueder reynicheit²⁴⁸
Sante johan en wolde sy niet beswyken
noch maria gades moeder mede
- 8 Nv wil ic laten dese reden
ende vanden rydder wil ic v syngen
wat costen dat hi daer toe dede
des en konde hi niet volbrengen
- 9 Hi liet oer maken voele schoene [102] dingen
hoe luttel dat hi oer dat vrageden
kerken *ende*²⁴⁹ clucen hi dede daer mysse in syngen
allent dat hi woste dat oer behagede
- 10 Drie jaer lanck heeft die rydder dit geplegen
des soe en heeft hi niet beholden
syn scat *ende* *syn* guet heeft hem altemael begeuen
des hadde die rydder alsoe groten rouwe
- 11 Addev guet lief *ende* blyft gesont
addeu *ende* ic moet *ommer* van v scheidyden
die wech en is my niet becant
toe dwaelen aen geenre wylder heyden
- 12 Och lacy god het is altemael verlaren
wat coste dat ic daer aen hebbe gelecht
had ik dat soe [103] wal geweten toe voeren
ick wolde vander joncfrouwen hebben gescheyden
- 13 Dus is die rydder wtghestreken
in eenre duyster auentstont
hi is *gaen* dwaelen aen geenre wylder heyden
dye wech die was hem onbecant
- 14 Doe dat quam omtrent der myddernacht
druck *ende* lyden soe gynck den rydder aen
die viant die hadde hem alsoe schier verwacht
hi stont gescaepen of dat waer een man
- 15 Die viant die sprack den rydder toe
vrent hoe coemdi in dit liden
ic weet v herte oec alsoe wal van bynnen
wanneer gi wylt [104] soe sal ic v verblyden
- 16 Die rydder die sprack den viant weder toe
van v soe en byn ic niet verblyt
ic en wil noch jerstwerf weten

²⁴⁸ Emendatie: hs. 'reynicht'. Waarschijnlijk is het afkortingsstreepje boven de 't' vergeten.

²⁴⁹ Emendatie: hs. 'en'. Waarschijnlijk is het afkortingsstreepje boven de 'n' vergeten.

- wan gi comt of wie gi syt
- 17 Die viant die sprack een guet beduyt
wat helpet dat ic v voele vertelle
och lieue vrent *versaget* v *ommer* niet
ic byn die viant vander hellen
- 18 Ick *ende* alle myne gesellen
wi willen v geuen guedes alsoe voele
nvmmermeer en moegdi dat *verteren*
v ²⁵⁰ *vrende ende* v mage sullens hebben te bet
- 19 Ic en alle myne gesellen
wy willen v geuen guedes alsoe [105] voele
nv settet my v ziele tot enen pande
ende segt my hoe lange dat gi leuen wylt
- 20 Soeuen jaer soe coes die rydder syn leuen
hi leet daer wt *syn* rode bloet
daer en was *penne* noch fransyn
hoe schier dattet daer gescreuen stont
- 21 Hy hadde syn segel daer aen gedruket
hi gaf den viant synen brief
hoe luttel dat *hem* daer voer gruwelden
soe seer mynde hi syn suetelief
- 22 Die rydder reet hen soe blydelic
in *hem* seluen dat hi loech
die viant en woldes niet beswyken
hi bracht hem scattes ende guedes genoech
- [106]
- 23 Eten *ende* dryncken *ende* alle syn genoechte
ende in ternoeye wolde hi steken
want hi hadde guedes alsoe voel
nvmmermeer en mochtet hem ontbreken
- 24 Soeuen jaer is nv syn leuen
luttel myn of luttel bet
soe sprack die viant tot deser vren
comet weder op deser seluer stat
- 25 Wanneer die souen jaer syn omgecomen
stolt rydder gi en sult des laten niet
gy sult hier comen op deser selue stede
v is hier alsoe lede gheschiet
- 26 *Ende* doet quam in dat souende [107] jaer
ende doet quam *anden* lesten dach
doe stont die rydder *ende* dachte
wat dat hi eens gelaeuet hadde
- 27 Doet quam in die leste maent
hi heeft hem seluen alsoe wal bedacht
wat hi synre armer zielen hadde mysdaen
daer hem die viant in crencken mochte

²⁵⁰ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist en 'v' later boven het vers toegevoegd.

- 28 Addeu sante Gheertruyt wy moeten *ommer* scheidē
sy sprac ons lieue vrouwe die moet v geleyden
by v te blyuen en is my gene bate
addeu Sante gheertruyt ic moet v laten
- 29 Nv dryncket rydder sante [108] johans geleyde
nv dryncket om die mynne van my
nv dryncket rydder het sal v vroemen
ic hape gi sult wal weder coemen
- 30 Hy nam den nap op synre hant
hi setten *hem* voer synen mont
hi en hadde die wyn oec niet gespaert
hi dranck hem wt al toe den gront
- 31 Dus heeft hi oerlof vander joncfrouwen genaemen
ende hy gynck dwaelen aen gheenre heyden
daer hi gelaten hadde syne trouwe
ende daer toe oec syne sekerheit
- 32 Hy weenden syn peert hi stacket mit spaeren
hi liet dat geliden [109] doer dat sant
hi dachte dat waer doch altermael verlaeren
hi quam daer hi den viant vant
- 33 Wat doedi hier wal loese scherjant
van v soe en byn ick niet verblyt
holt daer uwen brief in uwer hant
gaet van my ic schelde v quyt
- 34 Sy sittet hier achter op v peert
die v alre lestwerf dryncken gaf
van hoer soe byn ick alsoe seer verweert
sy heuet mi benamen alle myne macht
- 35 Nv rade ic allen heren ende knechten
syn sy arm of syn sy ryke
sy dryncken sante geertruden mynne
waer dat si *gaen* of waer sy syn
- [110]
- [lied 31]**
- dit is die wyse
Dat geschieden op enen nyen jaeresnacht datmen toe doesborch groet
- 1 Ic en wil die werlt achten niet
ende dienen god in trouwen
hi sal *ons* loenen nae deser tyt
ende geuen ons grote vroude
- 2 Laet ons niet trueren in geenre noet
wy willens gade betrouwen
hi heeft geleden den bitteren doet
om hem wil ickes my holden
- 3 Och Maria bidt voer ons
want gi syt al vol trouwen

dat ic nae deser corter tyt
gades aensichte moet aenschouwen

4 Och mochte ic noch *den* dach geleuen
ten eynde van desen [111] jaren
dat ic die gracie gades vercrege
soe en waer my *geen* dinck sware

5 Och hemelsche vrouwe gaet my niet af
maria staet my in staeden
an v steet waerlic alle myn troest
ic rope aen v genaede

6 Als ic mit gade verenighet byn
soe gaedet nae *mynen* begeren
my sal soe wal te moede syn
my en mach *dan* nyemant deren

7 Nv is myn hert soe seer verblyt
dat ic mit gade sal *wesen*
ende syns gebrucken ewelic
al in syn ewige leuen
Amen

[lied 32]

dit is die wyse
Een wyflic beelde *vervrouwet* mich ic hape dat sal te guede vergaen

[112]

1 Een blyde gesichte dat toent hy my
mijns hertsen *vroude* tot *mennygher* stont
als hi ondecket syn claer aenschyn
dat mynnende herte seer doerwont
wat mach gebreken daert *auer* vloeyt
noch dusentwerf meer dan men begeert
van mynnen verdortet al datter groeyt
nochtant en wort mynne daer niet verteert

2 Ick gruete myn lief mit *groter* cracht
ic grueten mit *mennygen* suchten
syn aenschyn heeft bedecket die nacht
voert meer soe moet ic duchten
heer *Jhesus* spul is suet *ende* suer
van allen moet ic prueuen
hi gaet hy comet het is soe duer
altoes en [113] machet niet toeuen

3 Als icken heb weerde ic des quyt
in corter stont des *weerden* gast
waer is hi nv die my verblyt
waer blyft hi nv myns herten rust
heer *Jhesus*²⁵¹ geest der *mynnen* bant
daer ic af spreke in *trouwen*
is mynnenden herten wal becant
als hi sich laet aenschouwen

²⁵¹ Emendatie: hs. 'Jhs'. Waarschijnlijk is het afkortingsstreepje boven de 's' vergeten.

- 4 Hy gaet hi staet hi loepet hi sprynget²⁵²
des moet ic vrolic wesen
gelauet sy hi diet al *verhenget*
wanneer sal ic *genesen*
Och lieue here *Jhesus* ic byn doerwondet
van vrouden moet ic quellen
v suete geest maket my gesont
v wil ic my beuele
- [114]
- 5 Verwecke verwecke dat herte myn
O mylde god des bid ic di
het heuet ontfangen valsche venyn
verderuen moetet du en staes hem by
al screyende clage ic myn *verdriet*
O *jhesu christi* van hemelryke
hy [...] *voel swaker*²⁵³ ic byn *voel swaker* dan een riet
mer datter wasset inden *slyke*
- 6 Och valsche genoechte wat doestu my
mit dinre sueticheit tot alre stont
och slape ic wake ic ick en byn niet vry
waerom myn hert is seer doerwont
daerom soe wil ic my begeuen
ende clagen god al mynen noet
in *hem* soe wil ic voertmeer leuen
hoe wal bedenct hi *hem* die dit doet
- 7 Wt voele joncfrouwen heb ic vercaren
een maget der gueder [115] tierenheit
van oer soe is myn troest gebaren
sy kan *verdryuen* alle myn leyt
myn hapen groeyt tot deser vrucht
sy *verdryft* myns hertsen swaerheit seer
want wie sy mynnet hi wort *verlicht*
gepuert *van sunden* al waerder meer
Amen
- [**lied 33**]
- dit is die wyse
Hoe ligdy nv en slapet myn alre schoenste vrouwe
- 1 Ic hoerden op eenre mergen stont
dat scheyden seer beclagen
dat scheyden heeft myn hert doerwont
gebracht in groter varen
- 2 Myn hert dat was in groter pyn
dat scheyden most ic *leren*
natuer die heeft soe *mennyghen* [116] deer
eer sy oer kan omkeren
- 3 Nv scheyden wy nv scheyden wy
och dat moet *ommer* wesen
soe wie heer *Jhesus* mynne draget

²⁵² Emendatie: hs. 'spriget'. Waarschijnlijk is het afkortingsstreepje boven de 'y' vergeten.

²⁵³ De kopiist heeft zich blinkbaar aanvankelijk vergist in de persoonsvorm van het vers.

sal scheydens wal genesen

4 Nv scheyden wy nv scheyden wy
ende dat moet *ommer* syn
dat ic gescheyden niet en kan
dat is mynre herten grote pyn

5 Scheyden is een edel staet
dient wal gelic kan dragen
sy wanderen *inder* mynnen pat
die scheyden *sonder* clagen

6 Scheyden is een bitter woert
des weerde ic wal ontware
sceyden heeft myn hert gescoert
ghebracht in groter varen

[117]

7 Dat ic dat scheyden niet en kan
dat moe ic nv besueren
scheyden heeft myn hert doerwont
gebracht in *groten* trueren

8 Als ic wal seker waenden te syn
soe waerde ic nae bedraegen
scheyden is een medecyn
ic byn daer mede ontvlagen

9 God geue dat hi moet syn verblyt
syn hert in doegden fyn
die dit lietken heeft gedicht
scheyden was hem grote pyn
*Amen*²⁵⁴

[**lied 34**]

dit is die wyse
dat vryden een houes rydder soe mennynen lieuen dach enes

1 Myn hert dat is in liden
alst dencket opt hemelryke
daer sy hem alle *ver* [118] blyden
mit *Jhesus* ewelicke
ende syn van sorgen vry
och here hoe wee is my
als my comt inden syn
dat ic daer niet en byn

2 Och ic byn hier beneden
hier bauen die ic mynne
tys lange tyt geleden
ic en hoerden nie *van hem*
hoe dattet mit hem staet
O *Jhesus* lief ontfaet
myn ziele die aldus seer
om v quelt lieue here

²⁵⁴ Emendatie: hs. 'Am'. Waarschijnlijk zijn de 'e' en het afkortingsstreepje weggevallen, doordat de rechtermarge afgesneden is.

- 3 Wie sal myn bosscop dragen
aen *Jhesus* myn suete lief
och mocht ic hem behagen
dat waer al myn beryf
soe wolde ic vrolick syn
myn herte lidet dickewyle *pyn*
als ic my yet ontgae
ende myn lief niet vast en stae
- 4 Ick en weet geen beter bade
te *senden* aen my lief
dan ic my geue toe gade
myn herte sal syn myn [119] brief
hi salt al wal *verstaen*
hi ist diet herte siet aen
ende hi daer nae verleent
syne gracie die hem dient
- 5 O *Jhesus* here der heren
gades wtuercaren soen
aensiet doch myne begeeren
gelieuet v wilt doen
het is seer myne begeerte
te syn gevisentiert
van v o lief te hant
my seer nae v *verlanget*
- 6 V suete conselacie
O *Jhesus* lieue here
is my een grote gracie
ic bid v daer om seer
och voelde ic die in my
van sorgen waer ic vry
want hoet hert is ghewont
sy maket al gesont
- 7 Waer blyfdy wtuercaeren
ic en weerde v niet ontwaer
ic bid v wilt doch hoeren
myn [120] hert dat is my swaer
te maele seer ongesteld
het is om v dat quelt
van rouwen salt *vergaen*
macht uwen troest niet *ontfaen*
- 8 Ick had v alsoe geerne
O *Jhesu* lief in my
gy syt myns herten verclaren
mit v soe byn ick blyde
tys anders groet verdriet
al dat in my geschiet
woe schoen woe suet et mach syn
et wort al int leste *pyn*
- 9 En wilt my niet begeuen
myn alre liefste here
want sonder v te leuen
en wonsche ic *nvmmer* meer
gy syt myn hert myn syn

ic bid v spreket my in
laet my van v verstaen
hoe gy wilt syn ontfaen

10 Och here voel trybelacie
is my aldus bereyt
heb icket *verdient* och lacy
dat is my waerlic leyt
[121] my doncket ghi slaet my leech
ten is *ommer* niet alst peeck
ick clage v myn verdriet
ende gien hoert my niet

11 Och mensche gy moeget wal clagen
dat gy hebt groet *verdriet*
hoe soldy my behagen
en haddys lidens niet
ic heb geleden meer
al claegdi noch soe seer
och haddy my seer weert
liden waer al dine begeerte

12 Och woldi *ouerdencken*
wat ic v geerne wil doen
ic wil v hier voer *schencken*
een *sunderlynge* croen
~~daer gi by my sult staen~~²⁵⁵
voer ellic wederstaen
och wat suldy ontfaen
comt v dat inden syn
wort *liden* groet gewynne

[122]

13 Ick wil v mit my *croenen*
voert liden dat gi lyt
ende sult my daer toe loene
voer hebben tot alre tyt
daer gi by my sult staen
ende v loen sult ontfaen
mit *mynen* vrenden groet
dan sydy wtter noet
Amen

[**lied 35**]

dit is die wyse
Hoe lustelic waert der mynnen bant ontslaten mit groter

1 Hoe lude soe sanck die lere opter tynnen
die nv in swaren *sunden* leuet
die mach sich wal besynnen
dat hi hem een tyt toe gade wert keert
eer hem die doet die wech ondergaet
hi is wys diet wal besynnet

2 Och edelle mensche nv dencket

²⁵⁵ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist door op de plek van vers 34.12.5 het vijfde vers van de strofe dertien te kopiëren.

[123] du moetste *ommer* steruen
en bystu dan niet van sonden vry
gades hulde moetstu deruen
wy hebben *versumet* soe seer die tyt
ropet noch genade heer vader ryck
laet ons v hulde verweruen

3 *Ende* dat verhoerden een jongelync jonck *van* jaren
hi sprack heer lere onversaget
hoe moegdy aldus geberen
ick mach noch leuen *mennighen* dach
ende hebben vroude ons groet gemack
ende nochtant toe gade varen

4 Die lere die sprack *dyn* vroude en mach niet dueren
des lydens comt soe *mennichvult*
in *eenre* corter vren
och haddestu [124] *nv* die synne myn
dat v *nv* *doncket* vroude syn
dat en is my niet dan *trueren*

5 Die jongelync die sprack ic en kans my niet besynnen
ic moet gebrucken mynre jonger joget
mit dansen *ende* mit spryngen
die veyge syn die moeten steruen
wal op laet *ons* nae vroude veruen
ons mach noch heyl gelengen

6 Die lere die sprack *dyn* woerde syn seer vermeten
waer syn al dine gesellen gebleuen
die by di waren geseten
se waren van jaren dyns gelic
ende daer toe stolt van moede *ende* ryck
die worme hebben sy gegeten

[125]

7 Die jongelync die sprack is my dat hemelrick ontferret
soe is die werlt soe seer verkeert
den rechten wech my erret
ic was gewaden in een wat
ic hadde gemyst den rechten pat
ic en weet niet wat my arret

8 Die lere die sprack woldestu *dyn* herte noch neygen
den rechten wech toe gade wert
wil ic di gerne leren
der werlde troest en is niet dan een caf
ende wilstu noch niet laten af
die helle die wort *dyn* eygen

9 Die jongelync die sprack ic dancke des gade sinre *gueden*
god seluen heeft v hier gesant
my [126] te wysen *ende* toe stuere
nv helpt my inden rechten pat
dat ic deser werlt wesen af
sy wort my voel te suere

10 Die lere die sprack ic danc sie des gade synre *guede*
dat sich dese jonge man heeft bekeert

in alsoe corter vren
nv holt dy an die tien gebade
ende dienet onsen heren gade
ende holt di vry van sunden

- 11 Die jongelynck die sprack mit alsoe *dummen* synnen
help ryker here gode *van* hemelryke
hoe sal ic des begynnen
dat ic aentoege enen *grawen* roc
soe waer ick alder werlde spot
mit dien keerden hi hem *omme*
Amen

[**lied 36**]

die wise²⁵⁶

[127]

- 1 Ghelauet systu *cederboem*
du hoge *gelaefde* holt
wanttu heuest *gedragen*
den edellen vorsten stolt
- 2 Ick meyne *Jhesus christus*
syn naem is wyde *ende* breyt
die hem in synen herten draget²⁵⁷
hi benemet hem alle syn leyt
- 3 O du suete *Jhesus*
du edelle vorste *fijn*
geuet my dat ic v drage
al inden herten myn
- 4 Als die here heuet *gehangen*
aen enen *cruce* breyt
daer di dyn mylde herte
een scarp speer doer sneet

[128]

- 5 Op mynes lieues houet
daer steet een *crenselkyn*
dat *crensellyn* is bedouwet
mitten edellen bloede syn
- 6 Och waer myn herte een gaerden
van edellen *blomekyn*
soe wolde ic daer in *planten*
myns lieuen *crensellyn*
- 7 Die bloemkens die ic meyne
die heyten *ommylitas*
die andere selue *bloemen*
die heyten spes fydes *caritas*

²⁵⁶ De kopiist is blijkbaar vergeten om op de volgende pagina de bedoelde wijsaanduiding te noteren.

²⁵⁷ Emendatie: hs. 'drage'. Het eind van het woord is door een vlek onleesbaar. 'draget' lijkt hier de meest waarschijnlijke optie, maar het is eveneens mogelijk dat er 'dragen' heeft gestaan.

- 8 Wt mynes lieues herten
daer sprynget een bornekyn
een ryuierken wil ic leyden
al inden gaerden myn
- 9 O *Jhesus* gaerdenere
du ware [129] ackerman
woldestu myns gaerdes plegen
soe worde hi lauesam
- 10 Mynes lieues armen
staen wyde wtgebreyt
Och mocht ic daer in rusten
soe *vergete* ic alle myn leyt
- 11 Hy heeft tot my geneyget
synen edellen roder mont
och mocht ic en cussen
myne ziele die worde gesont
- 12 Soe ic hem aenschouwe
den vorsten hogebaren
die *mynne* heeft ham verwonnen
syne verwe heeft hi verlaren
- 13 Aen mynes lieues syden
daer [130] licht ~~daer~~²⁵⁸ een gulden screen
och waer ic daer in beslaten
al naeden willen myn
- 14 Ick en kan daer niet in comen
du en leydes my daerin
wanttu heues gespraken
sonder my en moegdi niet doen
- 15 Tot mynes lieuen voeten
daer steet een boemekyn
mocht ic daer onder spacieren
ick vergete oec alle myn pyn
- 16 Wanneer ic myn lief *verliese*
des dages *ende* oec des nachtes
soe mach icken weder vynden
al aen des cruces ast
- 17 Die *mynne* heeft hem gebon [131] den
die hilige hande syn
al aen des cruces aste
myt *plompen* nagellyn²⁵⁹
- 18 Sie ic hem aen die voeten
den lieuen heren myn
hi steet soe vaste genagelt
hi en wil ons niet ontvlien

²⁵⁸ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist door nogmaals 'daer' te schrijven.

²⁵⁹ Emendatie: hs. 'nagel'. Gezien het rijm is het waarschijnlijk dat 'lyn' is weggevallen, doordat de rechtermarge afgesneden is.

- 19 Och alre liefste here
hoe dicke ic di ontflie
om mynre sunden wille
is my *myn* herte soe wee
- 20 Ghedencke here der reden
die van di gescreuen syn
wanneer ic verhoget weerde
alle dynck wil ic nae my tien
- 21 Soe bid ic v lieue here
doer dynre lieuer cracht
trecket *myn* [132] wylde herte
al aen des cruces cracht
- 22 Dat myn herte moete rusten
al inden wonden dyn
al tusschen dinen borsten
als een merren bondekyn
- 23 regiere my lieue here
dach *ende* nacht tot alre stont
dat ick di lief gewynne
van alle *myns* hertsen gront
- 24 Wal op mynre zielen crachten
ende maket v sneel al hier
ende dient den heren mit vlyte
dat is al myn begeren
- 25 Dat hi ons niet en ontwyke
aen hem licht alle myn troest
altoes [133] als ic hem niet en geuoele
myn ziele en wort niet verloest
- 26 Soe bid ic v lieue here
doer dine sware pyne
soe *verenige* my in dinre *mynnen*
soe en mach my *nimmermeer* bet geschien
Amen

[lied 37]

dit is die wyse
dat dienden een edel schiltknecht guet al synre waerder vrouwen hi schencten

- 1 Ic drage in mynes herten groet
een steen verciert mit straelen
dat is heer *Jhesus* der maegden lief
myns hertsen wonschelgaerden
- 2 Mer wie mit *Jhesus* coesen wyl
[134] die moet al laten varen
der werlde genoechte *ende* al oer spyl
ende nemen syns brudegoms ware
- 3 Hi is een suete *mynnen* bant
myns hertsen wonschelgaerden
ic willen oec *ommers* voer alle myne vrende
in *mynen* herten dragen

- 4 Doer hem soe wil ic laten vaeren
oec al die werlt gemeyne
hi doncket my alle tyt schoene staen
des wynters als inden meye
- 5 Nyemant en holde sich alsoe cloeck
dat hi der werlt betrouwe
wie hoere genoeghen mit vrouden dient
sy sal hem loenen mit [135] rouwen
- 6 Laet se dansen laet se spoelen
hoer corte genoeghe dryuen
soe wie heer *Jhesus* gelaten heeft
hem en kan geen heyl beclyuen
- 7 Addev addev bedriechlicke werlt
ic wil nv van v scheyden
soe sal ic ewelicke blyde syn
nae deser corter ellenden
- 8 Ick wyl myn hertken breken af
mit hameren *ende* mit tangen
ende senden dat *Jhesum* in *syn* conyncklicke sael
ic hape hi salt vrendelic ontfangen
- 9 Ick meyne myn lief geuonden [136] haen
ende stede vrolic blyuen
nv moet ic ellendich buten staen
wes mach ic my *verblyden*
- 10 Hier om en wil ic niet laten af
ende geenre droefheit wyken
myn lief die is van aerde guet
hi en sal my niet beswyken
- 11 Ick sie myn lief alsoe gedaen
der werlt die moet ic steruen
ic moet myns selues te mael wtgaen
sal ic syn hulde *verweruen*
- 12 Trybelacie is hier der mynnen spul
daer in wil ic my *verbliden*
doer hem soe wil ic dragen last
ende hem getrouwe blyuen
- [137]
- 13 Den wech den heuet hi voer gegaen
den wil ic auerliden
soe wie myn lief nauolgen wil
die moet volstandich blyuen
- 14 Hi is een suete mynnen bant
myns hertsen wonschelgaerden
ic hebben oec voer myn hoechste lief
in mynen syn gelaeden
- 15 Doer hem soe wil ic laten vaeren
begeerte mennyger leye

hi is ene rose die allewege bloeyet
des wynters als inden meye
Amen

[**lied 38**]

dit is die wyse
Dat gaet hier tegen den somer al datmen syngen sal

[138]

- 1 Ic drage dat liden verborgen
 besluten in mynen gront
 vanden auent totten morgen
 werde ic daer af gewont
- 2 Ic byn alleyn int liden
 Och lacie ic byn alleyn
 hoe soldick my verblyden
 der trouwen en vyndic geen
- 3 Daer comet soe mennych suchten
 al wt myns hertsen gront
 mocht ic des lidens vluchten
 ic dedet in corter stont
- 4 Nv ist aldus gelegen
 ten mach niet anders syn
 men willes my niet verdragen
 dus blyuet die sorge myn

[139]

- 5 Och wie mach icket bet clagen
 dan die den troest verleent
 hi wilt my helpen dragen
 tys also trouwen vrent
- 6 Ick wil in hem verblyden
 ende hapen tot alre tyt
 dat hi my voer dit liden
 sal geuen u groet jolyt
- 7 Die troester van hier bauen
 die alle herten kent
 die wille my altoes lauen
 als hi ons liden toe sent
- 8 Hy heeft die perse getreden
 al om die mynne van my
 ick salt hem weder gelden
 soe voel alst in my sy

[140]

- 9 Hoe voele du kanste gerapen
 al wt den liden myn
 dat geue ic di te baten
 tmoet al geleden syn
 Amen

[lied 39]

- 1 My lust te lauen hoegelic
die reynicheit soe puere
der enghelen staet maket si ghelic
die eertsche creatueren
laet ons sy mynnen al gelic
want edel is oer natuere
- 2 Sy wort genoemt een peerle fyn
waert dattu se konste geleysten
een duerbaer scat al is [141] hi dyn
en soe en wilt oen niet verquysten
want du bist ryck in armen schyn
behagel hemelschen geesten
- 3 Als groeyt ende bloeyt van telgen schoen
een boem mit gueder vruchten
soe schynstu voer ons here thron
O reynicheit en wilt niet suchten
dyn bou brenget hondert voldich loen
din lampe sal voer di luchten
- 4 Een lelye die voer gade bloeyt
die bistu gades vrendynne
van verwe van rocke van cracht vernoeyt
ses bladich geel van bynnen
van doernen dicke wyle seer vermoeyt
dit salstu geestelic synnen
- 5 Dese doecht heeft oec van [142] vordel aert
dat sy den menschen reyne
van bynnen of ende van buten waert
daer om mynnet sy alleyne
god cuyscher herten brudegom saert
welker eer en is niet cleyne
- 6 Van jonfer scap exsempel scoen
wy hebben in marien
om welc sy wan den gades soen
laet ons sy benedien
oer was bekant der jonferen loen
dat dede oer cuyshheit vryen
- 7 Het was behoert dat oer beraet
aen josep quam den cuyschen man
die voer gaen was in cuyscher daet
den bloeyenden twich den stryt gewan
hier nae heeft Jhesus oer gesat
den cuyschen hoeder Sante johan
- 8 Maria volgt een scaer soe [143] groet
van jonferen die gene pyne
om god ontsagen noch den doet
als agnus katharyna
voel meer te noemen en is geen noet
mer gerne mit hem te syne
- 9 Sy volgen christum staedelic

oer cleder syn soe reyne
sy syngen alte suetelic
een nye liet alleyne
mit herpen spoel in hemelryke
oer croen en is niet gemeyne

- 10 Och doetelic drouich auertrat
der boser lust hoe sere
die joget *vermits* di wort ontsat
in doget verstant *ende* eren
dyn wech leyt totter *hellen* bat
myn raet is wederkeren
Amen

[144]

[lied 40]

dit is die wyse
Myt vrouden wille wy syngen scoen boelken byder hant *van drien*

- 1 Myt vrouden wylle wy syngen
ende lauen drieuoldicheit
dat sy ons willen brengen
ter hoochster salicheit
die ewelic sal dueren
och ewelic sonder verganc
och mocht ons dat geboeren
och ewelic is soe lanck

- 2 Och leuede wy nae tghelooue
mer als wy leuen solden
ende dienden altyt gade
ende onser lieuer vrouwen
als wy die sonden laten
sy wetent ons groten danck
sy dancken ons [145] bauen maten
och ewelic is soe lanck

- 3 Die blyscap sonder eynde
hier bauen in hemelryke
die wi daer sullen vynden
sy en geuet ons geen gelic
dat is dat godtelike wesen
het schencket ons blyden dranck
als ic heb hoeren lesen
och ewelic is soe lanck

- 4 Maria die moeder gades
sy is *van* ons verblyt
als wi ons bekeren
in deser armer tyt
maria maget reyne
schoen suuer wyngartsranck
bidt voer ons gemeyne
och ewelic is soe lanck

- 5 Die hiligen alle gader
sy dryuen [146] soe groten feest
sy lauen god den vader

den soen *den* hiligen geest
als wi die *sonden* laten
sy *wetens* ons groten danck
sy dancken ons bauen maten
och ewelic is soe lanck

6 Die enghelen mennychuoldich
sy maken ons blyde seer
des laet ons syn *verduldich*
dat gelt ons euen duer
doe moegen wy *vercrygen*
der sueter enghelen sanc
nv *ende* tot allen tyden
och ewelic is soe lanck

7 Nv laet ons dienen gade
dat rade ic jonck *ende* olt
ende holden syne gebade
ende dancken *hem* *memichuolt*
dat hi ons wil beschermen
al voerder hellen stanc
ende [147] voer dat ewelicke carmen
och ewelic is soe lanck
Amen

[lied 41]

dit is die wyse
guet geselschap dat moet ic laten dat doet *myn* budel

R Waer om soe solde ic droeuich wesen
ick heb *myn* lief in ewicheit
hi en wyl my *nimmermeer* begeuen
seluen heeft hy my gesecht

1 Bauen wtter drieuoldicheit
daerwt soe comt ons alle guet
daer woent my lief in eweicheit
daerom byn ic dus wal gemoet

Waer om soe solde ic

2 Ick wylder valscher werlt oerlof [148] geuen
ende holden^{s 260} my aen mynen vrent
ende der godtelicker mynnen plegen
tys recht hi heeft des wal verdient

waer om soe solde ic

3 Die in syn liden wal kan verblyden
mit recht soe mach hi wesen vroe
ten is hem leyder niet gegeuen
och steruen dat moet helpen toe

Waer om soe solde ic droe

4 Och steruen dat moet *ommer* wesen
ende ic moet *ommer* doen alsoe

²⁶⁰ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist en de 's' later boven het vers toegevoegd.

soe wie wal steruen heeft geleert
mit recht soe mach hy wesen vroe

Waer om soe solde ic

- 5 Een straelken heeft *myn* herte [149] doerscaten
dat heeft *gewont* die ziele *myn*
dat doet *my* dese werlt laten
ende *Jhesus* mynne geduerich syn

Waer om soe solde ick

- 6 Die dit lietken heeft gedicht
hi wils wal wesen apenbaer
hi schencket allen reynen herten
tot enen sueten nyen jaer

- R Waer om soe solde ic droeuich wesen
ic heb *myn* lief *in* ewicheit
hi en wyl *my* *nimmermeer* begeuen
seluen heeft *hyt* *my* gesecht
Amen

[lied 42]

dit is die wyse
Ic sach *myn* here van *vallekensteyn*

- 1 Ic wil me *ende* ic wil mee
[150] vander werlt soe wil ic *scheyden*
heer *Jhesus* is die liefste *myn*
nae hem soe wil ic beyden

- 2 Och edelle here van hemelryke
nemet ons in uwer genaden
gy hebt ons alsoe duer gecost
mit *uwen* hiligen bloede

- 3 Ick sach *Jhesus* aenden cruce staen
sal hi daer lange aen dueren
soe wil ic onder den cruce *gaen*
ende helpen marien trueren

- 4 Ick sach *Jhesus* aenden cruce staen
myn alre liefste *mynne*
dat ic hem niet geholpen en kan
dat breket *my* myne synne

- 5 Och ziele dat moet *ommer* syn
[151] *ende* gi moet *ommer* liden
ick leet wal xxxij jaer
ende al om *uwen* willen

- 6 Ick heb een heymelic vonckelkyn
in mynen herten *geuonden*
dat verlicht die ziele *myn*
het *quam* wt *Jhesus* wonden

- 7 Wanneer ic *Jhesus* ansie
myt synen hiligen wonden

soe doet my myn hert soe we
van mynntlicken wonder

- 8 Wal hen *ende* laet ons blyde syn
dat gaet nae onsen begeren
wil *Jhesus* onse hulper syn
soe en mach ons nyemant deren
Amen

[**lied 43**]

dit is die wyse
van henrick strangen

[152]

- 1 Lebuynus een edelle prynce
verheuen soe is hi groet
alom den kersten geloue
soe dede hy wonder groet
Ende hi is waerlic guet
O alre liefste vader
staet ons by in alre noet
- 2 Wt engellant is hy gecomen
al in dat duytsche lant
al van den ouersten conynck
waert hi al daer gesant
Ende hi is waerlic guet
O alre liefste vader
staet ons bi in alre noet
- 3 Myt hem heeft hi genaemen
dat nye testament
ende is daer hen getagen
daer hem heeft god gesant
ende hi is waerlic guet
O alre [153] liefste vader
staet ons by in alre noet
- 4 Als hi daer is gecoemen
soe hebben sy hem *versmaet*
mer weynich gueder lude
die volgden synen raet
Ende hi is waerlic guet
O alre liefste *etcetera*
- 5 Hoer concilium was aenstaende
als dat ~~aenstaende~~²⁶¹ gewone²⁶² was
die ouersten gyngen te rade
op enen gesetten dach
Ende hi is waerlic guet
O alre *etcetera*
- 6 Lebuynus die edelle prynce

²⁶¹ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist door 'aenstaende' met 'gewone' te verwarren.

²⁶² Emendatie: hs. 'gew[.]n[.]'. Het woord 'gewone' paste waarschijnlijk niet meer op de pagina, zodat de kopiist eerst 'gewo' opschreef en daaronder 'ne'. Vervolgens zijn de 'o' en 'e' weggevallen, doordat de rechtermarge afgesneden is.

quam doe by hem gestaen
mit bysscoplicken gewade
soe was hi omgedaen
Ende hi is waerlic guet
O alre liefste

[154]

- 7 Een cruce had hi ontfangen
in sinre rechter hant
den gheloeue wolde hi hem leren
ende maken den hem becant
Ende hi is waerlic guet
O alre liefste *etcetera*
- 8 Als hi sy wolde bekeren
ende geuen hem gueden raet
doe worden die wrede sassen
van herten alsoe quaet
ende hy is waerlic guet
O alre liefste *etcetera*
- 9 Sy worden op hem ontsteken
van herten alsoe wreet
sy hadden den hiligen vader
doe geerne gebracht ter doet
ende hi is waerlic guet
O alre liefste vader
staet ons by in alre noet
- 10 Mer die hilige engel des he [155] ren
heeft hem van daer ghebracht
dat hoere nergent ene
hem doe niet bet en sach
ende hi is waerlic guet
O alre
- 11 Daer nae heeft hi geleuet
soe menyge lieue tyt
des waren die guede kersten
van herten seer verblyt
ende hi is waerlic guet
O alre liefste vader
- 12 Guede leer heeft hi gegeuen
syn exsempel was seer groet
daer nae is hi gestoruen
van deser werlt doet
ende hi is waerlic guet
O alre liefste
- 13 Toe Jherusalem is hi geuaren
al in dat vaderlant
daer sal hi [156] ewelic blyuen
als hem is wal becant
ende hi is waerlic guet
O alre liefste vader
staet *etcetera*
- 14 Een kerke is hem gestichtet

toe deunter inder stat
al op die selue stede
daer hi begrauen was
ende hi is waerlick guet
O alre liefste vader *etcetera*

15 Syn lichaem is verheuen
al op den hogen choer
wie dat hem wil versueken
die mach *hem* vynden daer
ende hi is waerlic guet
O alre liefste

16 O deunter hoge veste
hebt altoes gueden moet
lebuynus die hilige prynce
steet v by in alre noet
ende hi is waerlic guet
O alre liefste vader
staet ons [157] by in alre noet
Amen

[lied 44]

dit is die wyse
Ick stont op hogen bergen ic scencten *den* coelen wyn

1 Ic sie heer *Jhesus* hangen
in pynen alsoe swaer *verdriet*
hy heuet doer my geleden
dat in myn hertken steet

2 Hy ist die daer spreket
dochter com weder tot my
van alle dinen sunden
wil ick di maken vry

3 Hy ist die my dwynget
ende my niet rusten en laet
dat is die mynne *Jhesus*
die in myn [158] herte staet

4 Van vrenden *ende van* maghen
en heb ic anders niet
dan armoede *ende* ellende
ende mennych swaer verdriet

5 Daer om wil ic sie laten
ende Jhesum sueken guet
ic wil my seluen laten
ende in swaren stryde staen

6 Die stryt die is soe groet
die brenget dat lichaem ter doet
maria *ende* alle hiligen
helpen ons in sulker noet
Amen

[lied 45]

dit is die wyse
ic voer wt meyen auer al in corten tyden

[159]

- 1 Help ryker here god wat is dit leuen
als icket *dencke* myn herte mach beuen
wy moeten *steruen*
steruen is onser alre *eruen*
wi moeten *steruen*
- 2 Als ic *auerdencke* dit leuen soe pense ic op den doet
den ick *ommer* *steruen* moet
ende ic en weet *wanneer*
soe bidde my gade dat hi ons verlene
syn hogeste ryke
- 3 Och mensche woldestu dy bekeren
den rechten wech wolde ic di leren
tot mynen ryke
O mensche soe doet *dynen* euen *kersten*
dys selues gelic
- 4 Dattu my rades dat doncket [160] my *onmaer*
hoe geerne solde ick *wreken* die my mysdeden
wist ic waer mede
daer mede en solde ic niet langer *doen* *beyden*
ter seluer stont
- 5 Wy mochten wal *dencken* waren wi des vroet
wat *christus* om onsen willen *verdroeck*
al *totter* seluer stont
doe hi hem van judas cussen liet
voer synen mont
- 6 Dat dede god om des *menschen* wil
hi sal noch spreken al swyget hi styl
ten jonxsten dach
ende soe en mach helpen syluer noch golt
noch vrent noch maech
- 7 Nv helpt ons maria ø^{263} weer [161] de vrouwe
in al deser werlt en is geen trouwe
oer loen is cranck
sy sullen *vergaen* al die sy mynnen
het sy cort of lanck
Amen

[lied 46]

- R Wy willen ons blyde *ende* vrolic maken
troeren en mach ons *baten* niet
al om te spyten die ons haten
ende om te vermeereren oer verdriet
niet meer van dus niet meer van soe
sage ic heer *Jhesus* soe waer ic vroe
- 1 Nyemant en sal vanden *anderen* [162] quaet clappen

²⁶³ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist. De doorgehaalde letter lijkt een 'o'te zijn.

hi en heeft *hem* seluen wal besien
wat hier voermaels is gevallen
ende wat hier namaels mach geschien
niet mer *van* dus niet meer *van* soe
sage ic heer *Jhesus* soe waer ick vroe

Wy willen ons blyde *ende*

- 2 In allen straten daer woenen nyders
dat machmen wal vermoeden
daer om en wil ick heer *Jhesus* niet laten
al solden sy alle verwoeden
niet meer *van* dus niet meer *van* soe
sage *etcetera*

Wy willen ons blyde

- 3 Wat mach hem scaden dat wy [163] leuen
dien wy niet en *costen*
sy holden oren mont *ende* swygen al *style*
ende laten ons mit rusten
niet meer *van* dus niet *etcetera*

Wy willen ons blyde

- 4 Soe gaen sy in hoer haefken lesen
soe comen sy inden mynen
wolden sy den hoeren te gronde wt lesen
sy solden daer genoeg in vynden
niet meer *van* dus niet meer *van* soe
sage ic heer *Jhesus* soe waer ic vroe

Wy willen ons blyde *ende*

- 5 Och als die wynt weyet doer den oesten
ende doet die loeuer wagen
sy en syn niet al van gueden leuen
die lange cleder dragen
niet meer *van* dus niet meer *van* soe
sage [164] ic heer *Jhesus* soe waer ic vroe

- R Wy willen ons blyde *ende* vrolic maken
trueren en mach ons baten niet
al om te spiten die ons haten
ende om te *vermeren* oer *verdriet*
niet meer *van* dus²⁶⁴ niet meer *van* soe
sage ic heer *Jhesus* soe waer ic vroe
Amen

[lied 47]

van paschen

- 1 Des mergens vroe by tyden
een luttel voer den dagen
doe *quam* Maria magdaleena
tot onses heren graue

²⁶⁴ Emendatie: hs. 'sus'. 'dus' is hier echter de meest waarschijnlijke optie.

2 Doe sy tot synen graue quam
[109] *ende* sy hem daer niet en vant
den heren dien sy sochte
sy weende oec alte hant

3 *Ende* doe sy mitten rouwe
dus seer al was beuaen
daer vant sy enen ackerman
in oeren wege staen

4 Wat ist dat gi sucket
Maria magdalena
ic sueke mynen heren
Jhesus van nasarenen

5 Sy hoerdent aen synen woerden
ende oec aen synre spraken
syndy dit gebenedide troest
die my van sunden heeft verloest

6 *Jhesus* mit uwen brunen oghen
gi steelt my myne synnen
[166] ic wilt marien clagen
dat ick beroeuet byn

7 Claegdy dat mynre moeder
dat wil ic aen v wreken
ic wyl v alsoe doen mynnen
v herte sal v te breken

8 Brecky my myn herte
soe nemet my myne ziele
soe wil ick mit v woenen
soe en schieden my nye soe lieue

9 Die wech is alsoe suete
ten hemelryke wart
van lelyen *ende* oec van roesen
my verlanget nader vaert

10 Van lelyen *ende* oec van roesen
ende oec van akeleyen
ende daer [167] heer *Jhesus* woenet
daer bloeyet al van beyden

11 Die wyn is opgesteken
dat vat is opgedaen
daer lopen vyf ryuieren
wy willen dryncken gaen

12 Die wyn die daer wt vloeyet
die is van sulker aert
die doet die droefheit wyken
die ons die vroude gaeft
Amen

[lied 48]

1 Ic sie die mergen steerne
Jhesus claer aenschyn

hi weckede my mit liden
danck hebbe die here myn

2 Wat is daer dat my wecket
ende [168] my niet slapen en laet
ic wyl die werlt laten
ende al hoer toeuerlaet

3 Dat byn ic rydder coene
een heer die voer v stryt
wanneer wyldi my loenen
al mynen arbeyt

4 Ghenade here genade
siet aen uwes selues lot
ic solde v gaerne dienen
condyc of mochtyc noch

5 Het geet vast aen een eynde
hoe geerne waer ic daer
Daer ic mit claeren bekennen
die waerheit mochte verstaen

6 O ziele gy staet soe stylle
gy en comet my niet soe nae
dat gy mit claren bekennen
die [169] waerheit mochte verstaen

7 O ziele gi staet soe stylle
gy en comet my niet soe nae
dat gy mit claren bekennen
die waerheit mochte verstaen

8 Ghenade here genaede
Och lieue here myn
ic solde soe geerne volbrengen
den liefsten willen dyn

9 Och ziele lieue ziele
nv doet den willen myn
bauen alle gescapen dyngen
suldi die liefste syn

10 Sal ic bauen allen dyngen
die alre liefste syn
soe drage ic v op myn wesen
want here dat is doch dyn

[170]

11 Och dat een gheestelic herte
hem soe becommert in deser tyt
dat god of syne genade
geen stede in hem en vynt
Amen

[lied 49]

Dyt is die wyse
dat voghelken inden haeghen dat synghet vander wilder auentuer

wanneer die wynter comt int lant begint myn lief te truren

- 1 Die vogelkens *van* deser oerden
die syngen ghenoegetic
al inder *sueter* meyen tyt
soe syngen sy *suetelic*
sy lauen hoeren schepper
tys ons een scoen fyguer
laet ons *van* sonden wachten
die tyt die valt ons duer

- 2 Myn herte *ende* alle myn *synne*
wacht v van swaer *verdriet*
ende wilt heer *Jhesus* mynnen
hi is alsoe trouwen vrent
en wilt [171] hem niet begeuen
noch in geenre noet afgaen
in uwen meesten liden
sal hi v vast bystaen

- 3 Hoe licht myn arme ziele
geuangen in dit verdriet
of sy by *Jhesus* coemen mach
des en weet ic waerlic niet
myn gedachten syn soe *mennichvolt*
sy verstueren mynen *syn*
ic en kan des niet gebeteren
eer ic by heer *Jhesus* byn

- 4 Ick wyl my gaen verheffen
ende verhoegen mynen moet
heer *Jhesus* wil ic dienen
ende liden weder spoet
hi is soe gueder tieren
hi sal my wal ontfaen
als hi dede magdalena
sy hadde soe voel mysdaen

- 5 Maria Conyngynne
myn [172] troest myn toeueraet
aen v byn ickes gebleuen
daer al *myn* troest aen staet
wilt my genade verweruen
aen *Jhesus* uwen soen
dat wi bi *hem* moeten coemen
al in des hemels troen

- 6 Nv biddet alle gemeyne
Jhesus van nasaret
dat hi hoer herte verlichten wil
die dit lietken heeft gedicht
dat wi by *hem* moeten coemen
al in dat suete jolyt
ende ewelicke lauen
den conynck *van* hemelryke
Amen

[lied 50]

Dyt is die wyse

hier voer en coer ic syluer noch golt noch peerlen fyn noch *ander etcetera*

- 1 Ic ghenck in ene dagheraert
vroe eer die lichte dach *opgenc*
spacieren *inden* wolde
ic sach *daer* comen *holden* spraeck
ende hadden herden *wysen* raet
dre edele scoene vrouwen

- 2 Ick sach die ene mit *rouwen* beuaen
sie weende soe menygen bitteren [173] *traen*
wt mynnentliken *herten*
Ick sach sie *gaen* ic sach sie *staen*
sie en wolden *van* nyement troest ontfaen
van rouweliker smerten

- 3 Sie sprac mit enen *drouigen* syn
waer mach hi *wesen* *dien* ic myn
dien ic hadde *wtuercoeren*
Die derde dach die *gaet* nu in
dat ic *van* hem *gescheiden* bin
die my *vergaf* myn *sunden*

- 4 Bi hem soe plach ic *gheern* toe sin
want hi dat *drouige* herte myn
dickwile plach toe verbliden
sin vrentlicheit sin *suete* aenschyn
verdriuet wt mi al *druck* *ende* pin
nv is myn herte vol *lydens*

- 5 Recht als ene *druue* die woert geparst
daer *men* *den* edelen wyn wt parst
soe is myn herte *verclommen*
om dat hi maect soe lange varst
verdrecht myne cracht recht als een harst
die *daer* *hanget* *inder* sonnen

- [174]

- 6 Als ene moeder hoer enyge kint
dar sie mit ganser *herten* mynt
hade ic *hem* *wtuercoeren*
ende mit *herten* soe ghemynt
want *men* sin ghelic niet *en* vint
soe edelick gheboeren

- 7 Die enghel sprac mit *sueter* *reden*
wie *suecstu* wyf *ende* weenste dus seer
waer *om* screydi soe seer
Ic mach wal seer *tonvreden* sin
want ick en weet toe *ghenen* steden
toe vynden mynen heren

- 8 Sonder *vertreck* nv comet *ende* besiet
waer hi was *ghelecht* *ende* *twiuelt* niet
den heren *van* hemelrike
sie sach int graf sie en vandes niet
sie kierde hoer *omme* al mit verdriet
sie weende bitterlike

- 9 Als sie dus stont *ende* weende seer
soe sach sie hem inden *omme* kier
in eens gaerdenars gelike
sie sprac tot *hem* mit groeter gheer
weet [175] ghi yet *van* mynen heer
dat doet mi doch ontblikken
- 10 Weet ghi oec *van hem* oeck enych bescheit
soe segt mi waer hi is gelecht
ic wil *hem* wederhaelen
hi is *verresen* inder waerheit
nu hoert als hoer die enghel secht
mit alsoe sueter taelen
- 11 Laet af din trueren schone wyf
hoe moegdi v ionge fyre lyf
in rouwen aldus verteeren
wie suecti myt dus groete *verdriet*
ghi screiet dus seer *ende* harde styf
ende wat is din begeerte
- 12 Och konde ic vynden den meyster *myn*
daer ic *om* lyde soe groete pyn
wt herteliker mynnen
ic solde soe wal toe *vreden* sin
ende saluen mitten balsem fyn
ende brengen *hem* weder bynnen
- 13 Maria sprac doe *ihesus* tot hoer
hoe moege gi dryuen aldus mysbeer
ende moeget dus drouich wesen
gaet *ende* [176] segghet mynen broders openbaer
ende petrus al voerwaer
soe dat ic bin *verresen*
- 14 Als sie vernam dat suete woert
dat sie di soe dicke hadde gehoert
viel sie ter stont ter eerden
sie boet toe *cussen* rechte voert
sin edele voete alst wal behoert
mit alsoe groeter weerden
- 15 Och rabbi sprac sie meyster *myn*
ic solde soe geerne die voete din
cussen sonder spaeren
Neen maria dat en mach niet sin
want ic en bin noch niet geuaeren
tot mynen hemelschen vader
- 16 In corter tyt *ende* alte hant
die apostelen sie vergaedert vant
mit also groeter weerden
nv doet die droefheit vander hant
ic sal v vroude doen bekant
onse heer is *verresen*
- 17 Een yeghelic man was daer ver [177] blydet
dat *ihesus christus* ghebenedyt
waer vander doet *verresen*
Nu gunne ons god nae deser tyt

dat wi mit *hem* in hemelrick
ewelic moeten leuen
*Amen*²⁶⁵

[lied 51]

Dyt is die wyse
heelp god wien sal ic claghen dat ick dus droeuych byn ic en creech

- 1 Heer god wie sal ic claeghen
al myne verlaeren tyt
myne conciencie wil altoes claeghen
sie en gheuet my gheen respyt
Ic moet my leren liden
die schulden die synt myn
ic en can my nyet verbliden
druck moet *myn* eyghen syn
- 2 ¶ Och heer ic sal v vraghen
wolde ghi my wal verstaen
sal ic noch langher iaeghen
eer ic v sal *connen* gheuaen
van rouwen duchte ic toe steruen
bedroeuert isset har [178] te myn
can ic v nyet verwaruen
druck moet myn eyghen syn
- 3 ¶ Och mensche myn weselike belde
och lidet v nu ter tyt
wat wildi my vertellen
dat ghi yn drucke synt
ic hebbe v wtuercoeren
ic *kenne* wal uwen gront
mach v wat troestes gheboeren
weest hoeues yn uwen mont
- 4 ¶ Die warlt is schoene van woerden
bedroech heeft si gheleert
recht als die wynt van noerden
soe is sie *omme* ghekiert
men en mach daer nyet op betrouwen
dat segghe ic v myt vlyt
aen *iheesus* wil ic my holden
nu *ende* tot alre tyt
- 5 ¶ Och mensche myn lieflike wesen
och lyt v nu ter tyt
ick hebbe v wal bewesen
dat ghi die liefste synt
ic hebbe *omme* v gheleden
soe menych zwaer torment
wolde ghi my nu [179] begheuen
soe worde ghi myns conteent
- 6 ¶ Och heer wilt doch ghedencken
hoe menych zwaer versucht
als ic v plach toe schencken
noch doe ic des ghelick

²⁶⁵ Emendatie: hs. 'An'? Waarschijnlijk is hier sprake van een afkorting van 'Amen'.

ic haepe die tyt sal coemen
al wt *den* harten myn
laet my nu troest verwaruen
vroude sal myn eyghen syn

- 7 ¶ O ziele v soete woerde
gaen yn dat harte myn
ghi wordet wal ghenesen
aen dencket myn groete pyn
myne gonst soeldi vercryghen
wildi ghetrouwe syn
soe soele ghi bi my blyuen
vroude sal v eyghen syn

- 8 ¶ O *ihesus* ghemynde here
ghi hebt my wal gheleert
myn harte dat wil ic kieren
tot al dat ghi beghert
seer vrentlick wil ic v draeghen
al yn dat harte myn
nae v is al myn iaeghen
laet vroude myn eyghen *syn*

[180]

- 9 ¶ O mensche myn lieflike wesen
nu leuet yn goeden haepe
daer lichter soe menych gheuanghen
die naemels woert verloest
Weest hoeues *yn* uwen woerden
v *liden* en claeghet nyemant dan my
troest soldi aen my vynden
nu *ende* tot alre tyt

- 10 ¶ Ic dancke v *ihesus* here
van uwer mynnen groet
laet my uwen troest verwaruen
helpet my wt alre noet
Dat ic doch mach aenschouwen
v vrentlike aenschyn
boeuen alle reyne vrouwen
maria die moeder dyn

- 11 ¶ Wat mach my nu bezwiken
myn lief heeft my verblit
doch wil ic van hem schryuen
nu *ende* tot alre tyt
myt synre soeter stralen
heeft hi myn herte ghewont
ic beuele my hem alte maele
al yn *syns* [181] harten gront
Amen²⁶⁶

[**lied 52**]

Dyt is die wyse
hoe lustelick is ons die coele mey ghedaen

²⁶⁶ Emendatie: hs. 'Ament'? 'Amen' is hier echter de meest waarschijnlijke optie.

- 1 Och hoe lustelick is ons die coele mey ghedaen
ende sprutet wt myt bloemkens menygher leye
soe wie myt druck *ende* liden is beuaen
yn *ihesus* wonden sal hi hem vermeyen
- 2 ¶ Nu synt die telgheren wide wt ghespreit
ende bloeyen schoen ghelick den roeden roesen
soe wie syne sonden toe rechte beschreyen wil
onder desen boem soe sal hi *hem* vermeyen
- 3 ¶ Die mey is ons al bi den weghe gheseet
op *enen* barch ende die is alsoe hoeghe
op dat een yeghelick sonder leet
die roesen mey vrilick aenschouwen moeghe
- [182]
- 4 ¶ Hoe recht op ghewassen soe is die edele mey
gheplantet yn alsoe diepen daele
Dat is maria die maeghet reyn
van mynnen soe starf dye fyne nachtegaele
- 5 ¶ O edel nachtegaele die alre schoenste boem
Ende hadde syne blaede soe wide doe ontloeken
hi sanck soe lude die vij noeten hoeghe
soe dat syn edele hartken is ghebroeken
- 6 ¶ Nu is die nachtegaele hier ghebleuen doet
al *omme* die *mynne* van eenre schoenre ioncfrouwen
hi is ghecoemen al wt syns vaders schoet
waer sach ye man ghelicheit deser trouwen
- 7 ¶ Soe wie syne *zynne* noch onghestadich synt
ende wt ghedielt tot eerdeschen creaturen
die marcke wal aen den nachtegale fyn
hoe hi den doet [183] *omme* onsen willen wolde liden
Amen

[**lied 53**]

Dyt is die wyse
ic quam yn *enen* bomgaerden ghegaen daert alsoe schoene was ende daer moete my die saerte

- 1 Help nu maria dichten
een liedeken totter *eren* van di
Ende wilt myn hartken verlichten
van sonden maeken vry
- 2 ¶ Wes wil ic my vermeten
ick arme creatuer
die worme soelen my eten
die doet ²⁶⁷ doet staet voer myn doer
- 3 ¶ Maria woe was v toe moede
al buten iherusalem
Och doe ghi uwen enyghen soene

²⁶⁷ De kopiist heeft zich blijkbaar aanvankelijk vergist en de 'die doet' later boven het vers toegevoegd. Na de correctie heeft de kopiist het woord 'doet' weer doorgehaald.

soe droeflick toe ghemoete quemen

- 4 ¶ Doe was my recht toe moede
als ene die staruen moet
Ende ghi seghen uwen enyghen soene
verordelen totter doet

[184]

- 5 ¶ Maria doer uwer mynnen
synne ghi hem nae ghegaen
al op den barch van caluarien
seghe ghi hem aent cruce slaen

- 6 ¶ Wat heeft hi daer ghesproeken
ghedaen een schoen sermoen
Och vader vergheuet hem hoer sonden
want si en weten nyet wat si doen

- 7 ¶ Wat sprack hi totten schaecker
ic sals v maken wys
ghi soelt noch haden wesen
myt my ynt paradys

- 8 ¶ Wie heeft hi daer beuoelen
die lieueste moeder syn
sante iohans toe enen behoeder
dat was die neue syn

- 9 ¶ Ghi heeft syn hoeuet gheneyghet
ghesoncken al op syne boerst
hi heeft soe lude gheroepen
ick hebbe soe groeten doerst

- 10 ¶ Wat heeft hi meer ghesproeken
doe hi aenden cruce henck
[185] die schoelt hebbe ick betaelet
veruollet is alle dynck

- 11 ¶ Wat heeft hi meer ghesproeken
doe hi anden cruce henck
Och vader yn uwen handen
beuele ic mynen gheest

- 12 ¶ Nu bidde ic v maria
doer uwen liden groet
dat ghi ons arme sondighe menschen
wilt helpen wt alre noet
Amen

[**lied 54**]

Dyt is die wise
wie bedacht dat scheiden wt mynmentliker luest gheen man en mach

- 1 Ic solde soe gherne mynnen
dat alre hoegheste goet
ic werde beleet van bynnen
bedrucket yn mynen moet
wees mach ic my verbliden

yn deser ellende groet
weer ic wt mynen sonden
verwonnen weer al mynen noet

2 ¶ Help god ick sals beghynnen
nu starcket my den moet
den [186] hemel wil ic wynnē
al soldet my coesten myn bloet
Een ionghelynck ionck van iaeren
seer wys yn synen moet
armoede hadde hi vercoeren
al omme dat hoegheste goet

3 ¶ Exempel nemet voer oghen
van den hilighen alexius
hoe dat hi wort verschouen
al yn syns vaders huys
Een pelgrum yn ellende
hi leet soe menyck verdriet
weer hi onder syne vrende
hi en condes ghedraeghen nyet

4 ¶ Liden druck ellende
dat is dat beste cleet
dat god gheuet synen vrenden
dat si hem lief²⁶⁸ of leet
wi synt hier yn ellende
dat is ons wal becant
Men en vynt ghene trouwer vrende
dan yn onse vaeder lant

5 En wildes v nyet bedroeuē
of ghi hier wordet versmaet
v sal noch soe wal ghenoeghen
[187] als ghi dat loen ontfaet
en wildes v nyet bedroeuē
yn liden nyet verslaen
Men sal die vrende proeuē
of si oeck vaste staen

6 ¶ Wie hem nu kan gheliden
ende laetent auer gaen
hie sals hem noch verbliden
van ihesus troest ontfaen
al byn ic nu gheuanghen
ic sal noch werden quyt
heer ihesus woert alsoe banghe
al omme syn eyghen rike
Amen

Leert steruen eer tyt

¶ Een aue maria voerden scryuer omme goedes willen
Deo gracias

²⁶⁸ Emendatie: hs. 'lieef'. 'lief' is hier echter de meest waarschijnlijke optie.

Bijlage III: Liedteksten heiligenliederen 'winterstuc' Berlijn 185

Lied 73 Sint Agnes

Hoffmann von Fallersleben 1854, nr. 37, p. 87-88.

- 1 Siet ende merket, een schoon Agniete
die mijn herte seer uutvercoos,
ende lates u niet verdrieten,
minnet dese schone roos!
Si is een maen, een maen, een mane,
blenkende in den hoghen troon,
boven ander maechden vele
so blenket si uter maten schoon.
- 2 God die here heeft haer ghegheven
enen rinc van goude fijn.
Cristus bruut is si ghebleven
boven alle maechden fijn.
Si is een maen cet.
- 3 Des richters ghelt ende al sijn raet,
des jonghelinghes edeldom,
dat heeft si altemael versmaet
om Cristus haren brudegom.
Si is een maen cet.
- 4 In een bordeel wert si gheleit,
een camerkijn was haer bereit:
onbevlect ende gode bekent
bleef si in hare suverheit.
Si is een maen cet.
- 5 Agniete dede dat men haer bat,
si viel in haer ghebedekijn,
ende dien die enghel gheslaghen had,
den heeft si van der doot verwect.
Si is een maen cet.
- 6 Haer naectheit was mit haer bedecket,
in een vuur wert si gheset,
daer bleef si staen al onbevlecket,
van der vlammen onbelet.
Si is een maen cet.
- 7 In haren hals wert si ghesneden
mit enen sweerde seer jamerlic.
dus heeft si den doot gheleden
die daer levet ewelic.
Si is een maen cet.
- 8 Dese bruut laet ons aendenken
ende bidden haer seer innichlijc,
dat si ons wil lieflic schenken
godes hulpe van hemelrijc!
Si is een maen cet.

Lied 82 Johannes de apostel

Hoffmann von Fallersleben 1854, nr. 40, p. 98-99.

Dit is die wise: Het gheschiede op enen niejaersdach dat men.....

- 1 Den vlieghenden aern die laet ons eren,
den gheminden apostel des groten heren!
hi heeft ghevloghen ende gherust
al op ons heren weerdighe borst.
- 2 Daer tooch hi uut so diepen sin,
doe hi schreef: god is die min.
die daer in blivet, die blivet in gode,
dat spreket Johannes, der minnen bode.
- 3 Sine vloghelen heeft hi uutghespreit,
te vliegghen is hi al bereit;
te schouwen in der sonnen schijn,
dat is hem altoos sonder pijn.
- 4 Als hem die sonne heeft verbrant,
so stighet hi neder altehant
al door die wateren totter stont,
so wort hi weder al verjonct.
- 5 Sijn spise moet opter eerden sijn:
so vliegghet hi van der sonnen schijn,
hi stoot sijn neb op enen steen,
dat doet die edel aern alleen.
- 6 Hi vliegghet op enen berch groot,
daer schouwet hi sijns heren bitter doot.
sijn herte was so seer ghewont,
doe hi onder den cruce stont.
- 7 Hem was so wee in sinen moet,
doe hi sach dat rode bloet,
dat van boven nederran
al van dat edele soete lam.
- 8 Enen groten schat wert hem bevolen,
dat en si ons niet verholen:
dat was die edele moeder fijn,
die soude hi nemen in die hoede sijn.
- 9 Dese ghifte eighet danc,
al was die wissel al te cranc,
want voor den heren wert haer den cnecht,
dat lot en viel niet al te recht.
- 10 Die aern vlooch op mit sinen schat,
hi keerde weder in die stat,
hi moeste daer laten sinen heer,
dien hi van herten minde seer.
- 11 Die aern sprac dicke mit soeten sin:
och kinderkijns, nu hout die min!
dat leerde mi die meister goet,
want doedi dat, het is ghenoech.

- 12 Doe hi ghenakede sijnre doot,
doe wert hi weerdelic ghenoot:
nu comet gheminde int rike mijn,
ende werschappet mitten broederen dijn!
- 13 Die aerne vlooch op mit siele ende lijf,
so tughet ons die heilighe schrift.
men vant sijn graf nae sijnre doot
wonderlic vol hemelsbroot.
- 14 Dese aern die moet ons wesen bi
in allen tiden waer dattet si,
sonderlinghe in onser doot
ende brenghen ons in die blischap groot